

74.00
С-78

С-78

059

**СУЧАСНА РОДИНА
В СИСТЕМІ
САМОВІДТВОРЕННЯ
УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІЇ**

Міністерство освіти і науки України
Академія педагогічних наук України
Прикарпатський університет імені Василя Стефаника
Науково-методичний центр "Надія"
(Центр досліджень проблем неповних сімей
і бездоглядності дітей)

**СУЧАСНА РОДИНА
В СИСТЕМІ САМОВІДТВОРЕННЯ
УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІЇ**

Матеріали науково-практичної конференції

За заг. ред. чл.-кор. АПН України Б. Ступарика

66 3447

ИБ ПНУС

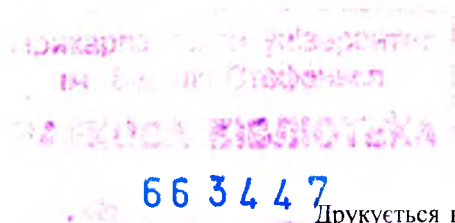
663447

Івано-Франківськ, 2002

ББК 74.00
С 78

Рецензенти: доктор педагогічних наук, професор А. Вихрущ
доктор педагогічних наук, професор Т. Завгородня

Сучасна родина в системі самовідтворення української нації: Матеріали науково-практичної конференції, м. Івано-Франківськ, 15 червня 2001 року / За заг. ред. чл.-кор. АПН України, проф. Б. Ступарика – Івано-Франківськ: Плай, 2002. – 140 с.

Друкується відповідно до рішення
вченої ради Прикарпатського уні-
верситету імені Василя Стефаника

ISBN 966-640-065-0

© Прикарпатський університет імені
Василя Стефаника

Шановний Читачу!

У складній системі самовідтворення української нації особливе місце належить родині, яка впродовж сотень років окупації українських земель зуміла зберегти національну totoжність, виховні традиції свого народу, виплекала борців за його краще майбутнє.

На визначальну роль сім'ї у вихованні підростаючих поколінь вказували Т. Шевченко, І. Франко, Леся Українка, К. Ушинський, О. Духнович та багато інших українських педагогів і громадських діячів.

Видатний знавець родинного виховання академік Мирослав Стельмахович писав:

“Сім'я – це святий вузол, яким сполучаються люди в суспільстві.

Сім'я – це життєдайний осередок, що приводить на світ божий, плекає найвищу цінність людства – дітей, цвіт нації, майбутнє народу, завдяки яким кожен батько і мати мають реальну можливість повторити та продовжити себе в своїх потомках. Кожна людина є смертною. Але сім'я, рід, родина, народ – безсмертні.

Сім'я – неперевершений чинник можливого виявлення людини у всіх її можливих іпостасях: немовля, дитина, підліток, юнак (дівчина), чоловік (жінка), син (дочка), дідусь, бабуся, онук.

Сім'я – святиня людського духу, благородних емоційних переживань – кохання, любові, вірності, піклування, щоденного живого спілкування, поваги, співпереживання, синівської й дочірньої вдячності, родинної солідарності, теплоти людських сердець. Тож до кінця свого життя кожна людина береже світлу задушевну згадку про сім'ю, рідну батьківсько-материнську світлицю.

Сім'я – невисипуща хранителька моральних чеснот, національних звичаїв і традицій, пам'яті предків, невтомна плекальниця родоводу, совісті та честі минулих, сучасних і прийдешніх поколінь. Таким чином, високоорганізована, національне свідомо українська сім'я – це духовний храм України – матері. Тому й виховний вплив родини на формування й етнізацію особистості, на щоденне наше буття переоцінити неможливо. Хто нам дає повний душевний спокій і соціальну захищеність від різних життєвих бід, прикрощів, як не сім'я? Хіба ми часто-густо не дивимося на світ очима тієї сім'ї, з якої ми вийшли? Життя у колі родини, серед рідних і близьких людей дає нам натхнення для щоденної творчої праці.

Сім'я – найбільша вихователька підростаючих поколінь за всіх часів й у всіх народів, невтомна плекальниця високої духовності та гуманізму, національного духу, характеру, свідомості, психології і патріотизму. Справжня сім'я є совістю, честю та доблестю, національною гордістю кожного народу, нації, надбанням педагогічної

культури людства”¹.

Трансформація суспільного устрою в Україні, крім безсумнівних успіхів у всіх сферах соціально-економічного, політичного, культурно-освітнього життя, привела до безробіття та зубожіння значної частини народу, необхідності виїзду багатьох громадян в пошуках роботи на тривалий час за кордон, зростання різного роду суспільних патологій, що негативно впливає на виконання сім'єю її природних функцій щодо виховання підрастаючих поколінь.

Виходячи з важливості проблеми, кафедра історії педагогіки ініціювала проведення науково-практичної конференції на тему “Сучасна родина в системі самовідтворення української нації”. В цьому збірнику представлено частину матеріалів конференції, в яких розглядаються різноманітні питання, пов'язані з функціонуванням сім'ї. Частину матеріалів опубліковано в шостому номері Вісника Прикарпатського університету (серія “Педагогіка”). Маємо надію, що опубліковані матеріали конференції не тільки будуть корисними для педагогів, батьків, широкого кола читачів, але й викличуть зацікавлення до окресленої проблеми, сприятимуть пошуку шляхів її ефективного вирішення.

Богдан Ступарик

Андрій Бардінов

ПІДГОТОВКА МОЛОДІ ЖІНОЧОЇ СТАТІ ДО РОДИННОГО ЖИТТЯ

Епоха матріархату, як сьогодні називають ХХІ століття, зумовила зростання соціальної ролі особистості жіночої статі. Звідси – необхідність створення допоміжних, компенсаційних форм жіночої освіти. На наш погляд, такою формою освіти жінок сьогодення є позашкільний заклад нового типу – жіноча гімназія. Одночасно – це і форма соціальної та психологічної підтримки вагової в демографічному та культурному аспектах молодіжної групи, яку утворюють дівчата підліткового та юнацького віку. Останнє має особливе значення тому, що для України характерне ускладнення демографічної ситуації, вже сьогодні показник народжуваності в Україні один з найнижчих у Європі. Додамо до цього проблеми, які виникають у зв'язку з наслідками Чорнобильської аварії, низкою кризових факторів: духовності, економічного характеру, зміни стандартів поведінки, зубожіння сімей, що призводить до втрати в них рівноваги і спокою і знижують міру впливу батьківської сім'ї. А саме в сім'ї, як відомо, дитина черпає сили й енергію для життя, вчиться мудрості і набирається практичного досвіду. Не випадково людство в сучасних умовах шукає порятунку саме в родині. Навіть емблемою Року Сім'ї, яким був оголошений Асамблеєю ООН 1994 рік, стало серце, захищене крівлею. Це символ життя, любові, знак того, що саме в сім'ї дитина може знайти тепло, захист, підтримку, розуміння.

Ці та інші причини лежать в основі тенденції формування молоді жіночої статі як цілісної особистості, здатної до виконання в майбутньому суто жіночих ролей – бути матір'ю, господинею, Берегинею сімейного вогнища, так і водночас – здатної до виконання соціальних ролей. Саме на основі такого підходу до розуміння та вирішення проблем освіти молоді жіночої статі організована діяльність Полтавської вечірньої жіночої гімназії “Перлина”, засновником якої є загально-освітня школа № 38 м. Полтави та Полтавський обласний центр соціальних служб для молоді.

Так, в основу діяльності вечірньої жіночої гімназії “Перлина” покладені ідеї щодо розвитку жіночої освіти видатного українського педагога і прогресивного діяча ХІХ – початку ХХ ст. Христини Алчевської, яка займалася проблемою жіночої освіти в Україні. Це

¹ Стельмахович М. Українська родинна педагогіка. – К., 1996. – С.34.

допоможе нам у розв'язанні регіональних соціальних і духовних проблем сьогодення.

Загальна освіта у вечірній жіночій гімназії “Перлина” має забезпечувати продовження всебічного розвитку жіночої молоді як цілісної особистості, розвитку її здібностей і обдарувань, формувати жіночу особистість здатною до виконання в майбутньому не тільки жіночих соціальних ролей, а ще й бути матір'ю, господинею, Берегинею сімейного вогнища.

Виходячи з цих стратегічних цілей просвіти, вечірня жіноча гімназія “Перлина” ставить за мету відродження національних традицій жіночої освіти та виховання з урахуванням теперішньої соціальної ситуації: формування творчої жіночої особистості в ім'я збагачення інтелектуального, духовного і культурного потенціалу української нації.

Відповідно до поставленої мети вечірня жіноча гімназія “Перлина” передбачає реалізацію таких програмних завдань:

1. Надання гімназисткам певних знань понад державний мінімум за новими програмами елективних курсів, з урахуванням психофізіологічних та соціокультурних особливостей статі.

2. Впровадження в навчальні програми з елективних курсів нових сучасних виховних систем і технологій вітчизняної та зарубіжної практики з метою забезпечення високого рівня продуктивних знань гімназисток.

3. Сприяння всебічних розвиткових нахилів, творчих здібностей та обдарувань гімназисток, реалізації індивідуальних творчих покликань та потреб за допомогою диференціації та індивідуалізації навчального процесу.

4. Забезпечення сприятливих умов для морального, духовного, інтелектуального, фізичного та культурного розвитку жіночої особистості.

5. Входження в загальну систему інноваційної позашкільної форми роботи з молоддю жіночої статі.

6. Впровадження ступеневої структури підготовки з конкурсним переходом гімназисток з попереднього ступеня на наступний.

7. Складання чіткої системи освіти молоді жіночої статі у вечірній жіночій гімназії.

Вечірня жіноча гімназія “Перлина” гарантує такий рівень гуманітарної підготовки гімназисток з числа здібних і обдарованих дівчат у поєднанні з їх підготовкою до виконання специфічних соціальних ролей, які забезпечать визнання посвідчень, виданих цим навчальним закладом, в світовому співтоваристві.

Зміст просвіти відображає специфіку цього навчального закладу, побудований на народно-національному ґрунті, обов'язковими циклами якого є людинознавчий, естетичний та гуманітарний. Звідси – девіз роботи вечірньої жіночої гімназії “Перлина”: “Духовність”, “Здоров'я”, “Краса”. В основу її навчально-виховної та організаційної діяльності покладені ідеї видатного українського педагога, яка займалася розвитком жіночої освіти в Україні у XIX – на поч. XX ст. – Христини Алчевської. Саме тому Полтавська вечірня жіноча гімназія “Перлина” може сприйматися не тільки як допоміжна позашкільна інноваційна форма роботи з молоддю жіночої статі, але й як внесок у відродження національних традицій, розвитку жіночої освіти в Україні.

Вечірня жіноча гімназія “Перлина” є відкритою структурою і передбачає два роки навчання. До вечірньої жіночої гімназії приймаються дівчата підліткового та юнацького віку. Зарукування учениць проводиться згідно наказу директора, що видається на підставі особистої заяви (для неповнолітніх – заяви батьків або осіб, які їх замінюють) та результатів тестування. Сьогодні тут навчається близько сотні дівчат, абсолютна більшість яких – старшокласниці різних полтавських шкіл та шкіл Полтавської області, а також учнів ПТУ, студентів коледжів, інститутів та університетів.

Набір відбувається з урахуванням вікових груп:

- від 13 до 15 років; від 15 до 17 років; від 17 до 28 років;
- проводиться з 10 по 25 серпня;
- наповнюваність класів-груп учнями в гімназії здійснюється за віковими групами і передбачає від 6 до 15 осіб;
- структура навчального року за чвертями, півріччями, а також тривалість навчального тижня встановлюється вечірньою жіночою гімназією в межах часу, передбаченого навчальним планом;
- навчальні заняття у вечірній жіночій гімназії розпочинаються з 15 вересня і закінчуються 25 травня. Навчальний рік поділяється на навчальні чверті: перша – з 15 вересня по 30 жовтня, друга – з 9 листопада по 29 грудня, третя – з 17 січня по 23 березня, четверта – з 2 квітня по 25 травня. Його тривалість обумовлюється часом виконання навчальних програм з усіх елективних курсів, але не може бути меншою 34 тижнів;
- відволікання учнів-гімназисток за рахунок навчального часу для виконання заходів, не пов'язаних з процесом навчання, забороняється (крім випадків, передбачених рішенням Кабінету Міністрів України);

- за погодженням з міським відділом народної освіти у вечірній жіночій гімназії “Перлина” запроваджується такий графік канікул: осінні – 7 днів, з 30 жовтня по 9 листопада; зимові – 16 днів, з 29 грудня по 17 січня; весняні – 7 днів, з 23 березня до 2 квітня; літні – 12 тижнів, з 25 травня по 1 вересня;
- тривалість уроку у вечірній жіночій гімназії становить 45 хвилин;
- у вечірній жіночій гімназії встановлюється така тривалість перерв між уроками: перша перерва – 15 хвилин, друга – 10 хвилин, третя – 5 хвилин;
- тривалість навчального тижня щорічно визначається радою вечірньої жіночої гімназії за умови дотримання санітарно-гігієнічних вимог і в межах часу, передбаченого навчальним планом;
- тижневий режим роботи вечірньої жіночої гімназії “Перлина” фіксується у розкладі уроків;
- заняття у гімназії проводяться 2 рази на тиждень (середа, четвер) по 4 академічні години за один день;
- крім різних форм обов’язкових навчальних занять, у вечірній жіночій гімназії проводяться індивідуальні, групові, факультативні та позакласні заняття та заходи, передбачені розкладом і спрямовані на задоволення освітніх інтересів гімназисток, їх виховання та розвиток творчих гуманітарних здібностей та обдаровань.

Двічі на тиждень, у вечірні години (з 15⁰⁰ до 18¹⁵) дівчата йдуть на заняття, що проходять не тільки на базі СШ № 38, але й у ПДПУ ім. В.Г. Короленка, на кафедрі медико-соціальних проблем материнства і дитинства Полтавської медичної академії, косметологічному центрі тощо.

До викладацької діяльності залучені висококваліфіковані спеціалісти різних галузей, серед них 8 кандидатів наук. Всі викладачі працюють за авторськими програмами. Всього до послуг гімназисток 24 програми з нетрадиційних елективних курсів, які вимагають використання нетрадиційних форм навчання. Однак основною організаційною формою навчання тут залишається класно-урочна форма.

Новий позашкільний навчальний заклад жіночої освіти потребував від фахівців не лише професійних знань, а особливо стану душі, який дає змогу впливати на особистість кожної з учениць, на пробудження в них почуття причетності до свого народу, його історії та культурного надбання. Так, для розвитку життєво-естетичної сфери

гімназисток уведені елективні курси з хореографії, духовної музики, екології душі, уроків театру, християнської етики, краси і здоров’я. Крім цього, до послуг гімназисток у позаурочний час різноманітні екскурсії, виставки, концерти, вечори відпочинку, зустрічі з творчими колективами та окремими виконавцями, подорожі та ін.

Своєрідною школою формування почуттів у дівчинки – дівчини, майбутньої жінки – матері можна вважати атмосферу, що панує у вечірній жіночій гімназії “Перлина”. Розуміючи, що рольова функція жінки найкраще сприймається дівчиною у віці від 15 до 20 років, тут педагоги дбають про те, аби дівчата усвідомили, що вони майбутні матері, головні вихователі своєї дитини, і в характер дитини може ввійти лише те, що вже раніше складало характер матері, що від неї йде перший сильний комплекс дій, емоцій, ідей, які впливають на психіку дитини, закладають її внутрішню позицію. Від того, що переживатиме дитина в перші роки її життя, якою буде спрямованість її почуттів, залежатиме і соціальна вагомість її “Я”. Доведено, що від матері залежить майбутнє сім’ї, родоводу, людства.

Суттєву роль у цьому контексті відіграють такі курси, як: дитинознавство, основи вікової психології, основи медицини, історія жіноцтва, мамина школа, сімейна економіка, основи юридичних знань, мистецтво спілкування, фітотерапія в нашому домі та ін.

Теоретичній та практичній підготовці дівчат до виконання в майбутньому ними соціальних ролей сприяють курси: основи комп’ютерної грамотності, машинопису, стенографії, домашньої медсестри. Усе це разом сприяє:

- формуванню жіночої особистості з урахуванням психофізіологічних та соціально-культурних особливостей статі;
- залученню до гуманітарної системи цінностей загальнолюдського значення, підвищенню культурного рівня, збагаченню знаннями з історії світової культури, з основ філософії, медицини, педагогіки, психології, іноземних мов тощо;
- розвитку творчих гуманітарних здібностей, прагнення до самовиховання і самовдосконалення;
- залученню та заохоченню до участі в благодійних акціях та русі милосердя;
- теоретичній та практичній підготовці до виконання в майбутньому суто жіночих та соціальних ролей.

Таким чином, Полтавська вечірня жіноча гімназія “Перлина” у вихованні молоді жіночої статі робить перші кроки до реального

виховання жінки як цілісної особистості, що є запорукою виходу з кризи і своєрідною інвестицією в майбутнє країни.

The preparation of our young girls to their future family life is the main problem in Ukraine.

The female gymnasiums' new methods can solve such problems.

The Poltava female gymnasium "Pearl" by name can solve such problems.

Валентина Бардінова, Лариса Дробинова

ЄДНІСТЬ БІОЛОГІЧНОГО І СОЦІАЛЬНОГО ФАКТОРІВ У ФОРМУВАННІ КУЛЬТУРИ СТАТЕВИХ ВІДНОСИН ДІТЕЙ

Необхідність статевого виховання дітей і юнацтва у сучасних умовах дискутується самим життям. Останнім часом об'єктивно виникли суперечності між темпами фізичного і духовного становлення підростаючої людини – постійне джерело труднощів в її розвитку. Додамо до цього і прискорений розвиток психологічних функцій і процесів під впливом певних соціальних факторів.

Істотним є також питання про особливості сексуального розвитку та поведінки дівчаток і хлопчиків. Відносини між статями – це не тільки особисті симпатії чи антипатії, а спілкування в дитячому колективі з широким колом ровесників. У цих відносинах відбувається цілісне формування особистості і водночас набувається моральний досвід, специфічний для хлопчиків та дівчаток. Тому мета статевого виховання передбачає, перш за все, формування культури статевиx взаємин.

На думку багатьох психологів, статеve виховання полягає не в тому, щоб уберегти підростаюче покоління від сексуальності, а в тому, щоб її (сексуальність) зробити людяною.

Однак формуванню культури сексуальних відносин сьогодні приділяється недостатньо уваги. Це питання чомусь випадає з поля зору просвітницької і виховної роботи. Сексологи, психологи і соціологи всього світу з тривогою говорять про те, що статева безграмотність – вбивця багатьох кохань, руйнівник родин, причина більшості неврозів і хвороб, особливо у жінок. За підрахунками сексологів різних країн сексуальні негаразди (у союзі з іншими) дають

перший поштовх до розлучень (від 50 до 75 відсотків). Можливо ці цифри де в чому збільшені але в сімейних стосунках духовні, емоційні відносини тісно переплетені з фізичними, коли слабнуть і рвуться одні з них, починають слабнути і розвиваються інші. Ось чому сексологи впевнені, що статеve виховання і сексуальна просвіта допоможуть зменшити кількість сімейних катастроф, допоможуть молодим людям зробити більш яскравими, здоровими їх сімейні відносини. І не тільки сімейні. Лікарі говорять, наприклад, що негаразди в інтимній сфері, викликані неграмотністю, шкодять і всьому життю людини, і її роботі.

Статева безграмотність, сексуальне безкультур'я – це, мабуть, зараз один із головних видів побутової безграмотності, побутового безкультур'я. Але чи тільки побутового? Велика кількість примітивної інформації (газети, буклети), знаходиться на тому ж рівні, на якому усюди діяла і діє академія на ім'я "підворіття". На що ця інформація розрахована? Кому призначена? З дорослих більше половини до сексуальної агітації байдужі. А ось підростаюче покоління (про яке ми завжди говоримо, що для нього все краще) – його очі миттєво чіпляються за виставлене на продаж. І жодна заборона невмозмі перешкодити просям юнацької гіперсексуальності в не прогнозованому вигляді з непередбаченими наслідками. Божественна краса жіночого тіла, оспівана поетами і перенесена на полотно великими художниками, втілена скульпторами в мармурі, перетворена на бруталність та похтіливість. Інакше як байдужістю до дитячої долі з боку відповідальних дорослих і безграмотністю в питаннях психосексуального розвитку дітей не можна пояснити такий розгул оголеності у відвертих позах. У такій ситуації залишати дітей, особливо підлітків, самих на себе не тільки не справедливо, а межує майже із злочином, котрий на мові юристів може кваліфікуватися як ненадання допомоги. Пробуджений і випещений природою статевий потяг людини, яка починає своє самостійне життя, може вирости в чисте кохання, що приносить щастя, здоров'я, енергію творчості. Але тільки в тому випадку, якщо він поєднується з морально-емоційною та психологічною вихованістю людини, з культурою її сексуальних відносин. І той же потяг може стати джерелом нещастя, краху надій, втрати сенсу життя, цинізму і найбільшої бездуховності, якщо він поєднується з статевою і сексуальною невихованістю. Для того, щоб статеve виховання привело людину до щастя в коханні, дуже важливим є те, хто і як розповідає їй в дитинстві про статеві ролі, сексуальні відносини та поведінку – батько, мати, компетентний дорослий чи вуличні хлопчачки, в кращому випадку в середовищі одно-

літків. Отже, інформація з вулиці буде знову домінувати. А на вулиці вона найчастіше видається без обмежень та приховувань – конкретно, грубо, та ще й супроводжується смішком, демонстрацією порнографічних знімків. У висвітленні “вулиці” статевої акції завжди пов’язаний з насиллям, таким він виглядає на знімках, так звучить “пояснення”.

Проте для дитини набагато важливіше є те, що вона постійно бачить перед своїми очима. Навіть коли батьки її дуже люблять, дитині зовсім не байдужі їх відносини. Власний приклад батьків стосовно один одного – ~~взаємне кохання~~, взаємопіклування, розуміння (безумовне прийняття одне одного) – важливий засіб статевого виховання дитини.

Без статевого виховання і здорової сексуальної освіти в дитинстві сексуальна гармонія чоловіка і жінки в сім’ї практично неможлива. Від рівня сексуальної культури (духовної, емоційної, фізичної) залежить тривалість кохання, а значить і сімейне щастя. Такий стан проблеми зумовив викладачів, фахівців Полтавської вечірньої жіночої гімназії “Перлина” організувати спеціальні уроки, на яких розглядаються і, по можливості, моделюються конкретні ситуації з сімейного життя. Наприклад, дівчата вчаться сповивати дитину, дискутують про розподіл ролей в сім’ї, розбирають схематичні моделі найбільш типових конфліктів між молодим чоловіком і жінкою. До цього – короткий курс відомостей про особливості сексуальної психології чоловіка та жінки, культуру інтимних взаємовідносин. В цілому молодь отримує досить корисний комплекс знань.

The article deals with the problem of unity of biological and social factors in teaching the culture of sex relations of children.

Healthy sexual education in childhood promotes the formation of culture of sexual relations in a grown-up family life.

ФАХОВА ПІДГОТОВКА СОЦІАЛЬНОГО ПЕДАГОГА ДО РОБОТИ З БАТЬКАМИ

В умовах оновлення вітчизняної освітньої системи особливої актуальності набуває осмислення всього різноманіття чинників духовного збагачення молодшого школяра.

Родинне виховання, школа, спілкування особистості, спрямованість навчально-виховного процесу на розвиток творчої діяльності дитини становлять істотні передумови збагачення духовності учнів. поряд з цим, як наголошують дослідники А. Єлізаров, Є. Помиткін, М. Стельмахович, саме сім’ї належить провідна роль щодо збереження духовних цінностей суспільства.

Погляди окремо взятої сім’ї на проблеми духовного збагачення дитини залежать від ціннісних орієнтацій подружжя. У відповідності з класифікацією базових сімейних потреб, запропонованою А. Єлізаровим [1, с. 62], в їх основі можуть бути такі групи цінностей: вітальні (біологічні), аффіліативні та духовні. зауважимо, що перша та друга група може домінувати і в зовнішньо безпечних родинах. Через це й гіпові напрямки сімейних орієнтацій, за дослідженнями Є. Помиткіна, в цих сім’ях сфокусовані на надмірну опіку та контроль; на вседозволеність та надмірну похвалу; на легковажність та необов’язковість, на повсякденність; на самоствердження; на споживання.

Таким чином можна констатувати, що родинне виховання у зовнішньо безпечних сім’ях (до них відносять такі типи, як сім’я, що складається з декількох поколінь; нуклеарні однодітні, малодітні, молоді, в окремих випадках неповні та позашлюбні сім’ї) носить все ж таки деструктивний характер.

У цьому зв’язку слід наголосити, що російський психолог В. Гарбузов вважає правомірним виділення трьох типів деструктивного сімейного виховання, що спричиняють гальмуючий вплив на духовний розвиток дитини:

- тип а (емоційне відчуження) – коли батьки намагаються “покрасити” особистісні особливості дитини шляхом жорстокого контролю її життя, або навпаки, коли виявляють повну байдужість до неї;
- тип б (гіперсоціалізація) – надзвичайно велика концентрація уваги батьків на всі події, що відбуваються в житті дитини; організація

ними додаткових освітньо-розвивальних програм без врахування реальних психологічних і вікових особливостей молодшого школяра; - тип в (егоцентричний) – коли дитина є “кумиром сім’ї”.

На жаль, вищезазначені особливості деструктивних внутрішньо-сімейних стосунків впливають на розвиток неврозів в учнів молодшого шкільного віку. Тому соціальна робота з сучасною родиною, яка має неповнолітніх дітей, повинна відрізнятися педагогічно вираженим характером, що передбачає: гуманне ставлення педагога до сім’ї; орієнтир на актуалізацію в дорослому оточення дитини власних внутрішніх можливостей на подолання труднощів, розвиток навичок самопомогли.

Розв’язання проблеми вдосконалення змісту роботи з батьками пов’язане, насамперед, з фаховою підготовкою соціальних педагогів. У зв’язку з цим, у навчальних планах вищих педагогічних закладів було передбачено вивчення студентами курсу “Родинна педагогіка”.

Однак сьогодні бракує цілісного осмислення надзвичайно складної проблеми, яка пов’язана із соціально-професійною потребою розробки науково-теоретичних і методичних засад вивчення фахівцями родинної педагогіки в умовах вітчизняного вищого педагогічного закладу.

Тому ми поставили за мету теоретично обґрунтувати та практично апробувати таку педагогічну технологію підготовки соціальних педагогів до роботи з родиною, яка дозволила б остаточно усвідомити студентами соціальну роль і статус сучасної української родини, різноманіття її функцій; сформувати у них відповідні знання про методику вивчення сім’ї; спрямувати майбутніх учителів на комплексне оволодіння методами, формами та засобами підвищення педагогічної культури батьків. У контексті нашого наукового пошуку необхідно було також осмислити психолого-педагогічні підходи, що відбивають специфіку культурно-національної спадщини українського народу в досліджуваному напрямку.

Поглиблюючи оволодіння студентами перших курсів (педагогічних факультетів Ізмаїльського державного пединституту й Одеського державного педуніверситету ім. К.Д. Ушинського) навчальною інформацією відбувалося на лекційних заняттях активного характеру (проблемні лекції, лекції-візуалізації, підсумкові міні-конференції) за певною тематикою: “Типологія сучасної родини (за статусом і стилем сімейної соціалізації дитини)”, “Психолого-педагогічні особливості взаємовідносин батьків з дитиною в сім’ях з неповною структурою”

“Виховний потенціал сім’ї”, “Сім’я у контексті соціально-педагогічних проблем”, “Етнопедagogіка українського народу про сім’ю і родинне виховання”, “Діагностична робота соціального педагога як передумова ефективної взаємодії з батьками та дитиною”.

Методика проведення як лекційних, так і практичних занять курсу передбачала активізацію навчально-пошукової діяльності студентів в аудиторних умовах (розв’язання проблемних завдань, що передують лекції; виконання педагогічних локальних експериментів) і в позааудиторній роботі (педагогічні спостереження за вчинками батьків з дитиною у невимушених життєвих ситуаціях і їх письмовий аналіз; самостійна апробація методів вивчення сім’ї (розробка бесід, анкет, тестів, тематики міні-творів для батьків і дітей).

У процесі проведення практичних занять у майбутніх учителів вироблялися також уміння реально оцінювати виховний потенціал сім’ї, навички проведення консультативних бесід з батьками, учнями (шляхом застосування художніх аналогій, “погляду в майбутнє”, “аналізу власного дитинства” тощо); складати карту сім’ї; проводити форми роботи, що спрямовані на підвищення педагогічної підготовленості батьків (лекторії, практикуми, батьківські збори, дискусії з використанням педагогічних ситуацій; сумісних позакласних виховних заходів тощо).

Узагальнення передового педагогічного досвіду, накопичених наукових здобутків, пов’язаних з обґрунтуванням сучасних технологій педагогічної підготовки фахівців переконує в необхідності органічного включення студентів у таку систему вузівського навчання, в якій суттєва роль належатиме активізації їхньої дослідницької діяльності. Це пояснюється тим, що оволодіння будь-яким видом професійної майстерності не може бути здійснено лише інформаційним або репродуктивними шляхами, оскільки людська діяльність взагалі не обмежується виконавчими діями; в будь-якому виді діяльності значна роль належить саме творчому початку.

Саме реалізація дослідницької діяльності дозволяє майбутньому соціальному педагогу забезпечити керівництво інтегральними напрямками роботи на рівні педагогічних систем “педагог-дитина”, “педагог-батьки”, “педагог-батьки-дитина”, “педагог-мати”, “педагог-батько”, “педагог-батько-дитина”.

Враховуючи вищезазначене, в експериментальну систему підготовки студентів до соціально-педагогічного вивчення “дитячо-батьківських” взаємовідносин були впроваджені такі види і форми дослід-

ницької роботи – самостійні заняття пошукового характеру (з відповідною системою дослідницьких завдань); написання рефератів, анотацій на основі аналізу наукових публікацій з родинної педагогіки, порівняльних характеристик поглядів науковців на визначення суті окремих понять (“сімейне виховання”, “батьківський авторитет”, “стиль сімейного виховання” тощо); письмового аналізу-коментару пропонованої для вивчення наукової статті; складання усного (письмового) виступу – повідомлення за попередньо визначеними тезами; проведення мікродосліджень сімейного досвіду виховання та міні-експериментів з учнями; схематичний і табличний виклад навчального матеріалу. Додамо, що виконуючи означену систему дослідницьких завдань, студенти вдосконалювали вміння та навички роботи з науковою та довідковою літературою, першоджерелами, періодикою, педагогічними словниками.

Враховуючи постійні зміни, що відбуваються у сім’ї, вчитель-дослідник повинен володіти сучасною науково-методичною інформацією відносно організації відповідних діагностичних, профілактичних і корекційних заходів. Як зазначає Н. Кічук, “усякий минулий досвід фахівця не може бути гарантом успішності у вирішенні виниклого педагогічного завдання” [2, с. 7]. У зв’язку з цим, студенти самостійно вивчали та впроваджували на практиці такі сучасні методи вивчення сім’ї, як: вивчення шкільної документації; соціологічні методи (анкетування, інтерв’ю); спостереження за умовами виховання дитини в сім’ї; використання проєктивних методик, що дозволяють виявити наявність конфліктних ситуацій (коментування учнями малюнків “Сім’я, яку маю”, “Сім’я, яку бажаю мати”); методика завершення дитиною оповідання або речення; тести для школярів “Дім-Дерево-Людина”, “Неіснуюча тварина”; виконання учнями ігрових завдань, що змодельовані майбутнім соціальним педагогом); метод написання батьками міні-твору “Моя дитина”, “Наша улюблена книга”, “Сімейний відпочинок”, “Родинні традиції”; сумісний тест Роршаха; опитування батьків за допомогою методики ПАРІ, методики аналізу сімейного виховання (АСВ); проведення напівпроєктивної методики Р. Жилія та методики міжособистісних відносин Т. Лірі.

Під час педагогічної практики студенти 4-5 курсів педагогічного факультету Ізмаїльського педінституту апробували технологію творчої роботи з учнями та їхніми батьками. А саме діти виконували творчі вправи за обраною темою (наприклад, за темою “Портрет моєї мами” дитині пропонувалося описати мамине обличчя, малюнок портрету

мами та сюрприз для мами, скласти про неї віршик). Після виконання творчої роботи з учнями, студенти склали психолого-педагогічний аналіз їхніх малюнків.

Також у шкільних умовах студентами була проведена спільна творча бесіда з батьками та молодшими школярами “Бабусина скринька”. Структура бесіди включала: демонстрацію вчителем або гостями-бабусями різновидів скриньок; оповідання вчителя або гостей про зовнішній вигляд речі (з якого матеріалу виготовлялася скринька, як розписувалася); розгляд речей, що склалися у скриньку (олягу, вишиванок, килимів); демонстрацію моделі скриньки вчителем; виконання учнями моделі скриньки та прикрашання її власним орнаментом; виконання учнями міні-творів на тему “Казка із скриньки”.

Студенти-практиканти організували також у класній аудиторії сумісну виставку декоративної творчості школярів, їхніх батьків і вчителя; провели екскурсію по виставці та конкурс-змагання “Ми не тільки умники-розумники, ми – майстри, умільці”.

Отже, тільки за умови оптимально організованого та ефективного родинного виховання молодших школярів, як прозора наголошував М. Стельмахович, сім’я по-справжньому стане для нього “святиною людського духу”, “невсипущою хранителькою моральних чеснот, національних звичаїв і традицій” [3, с. 3].

Таким чином, можна констатувати, що якісна професійна підготовка соціальних педагогів повинна, насамперед, включати в себе формування діагностичних і корекційних умінь роботи, активізацію їхньої дослідницької діяльності, оволодіння вміннями та навичками співтворчої взаємодії з батьками учнів на засадах народної педагогіки.

1. Помиткін С. Духовний розвиток учнів у системі шкільної освіти: Науково-методичний посібник. – К.: ІЗМН, 1996. – 164 с.

2. Кічук Н. Сучасному вчителю-досліднику: Навчально-методичний посібник. – Одеса, 1994. – 46 с.

3. Стельмахович М. Нашо й клад, коли в сім’ї лад // Дошкільне виховання. – 1991. – № 12. – С. 3.

This article in terpretatink problem of modern way of upgrade of quality of training of social pedagogue to work with family. The technology, forms and training methods are offered.

808 663447 17

ОСНОВНІ НАПРЯМКИ ЗМІЦНЕННЯ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ СТУДЕНТСЬКОЇ РОДИНИ В КОНТЕКСТІ ТЕОРІЇ СОЦІАЛЬНОГО КОНФЛІКТУ

Серед усього різноманіття теорій і концепцій, що складають сучасний конфліктологічний підхід, особливе місце займає варіант дослідження соціального протистояння в контексті теорії поля, запропонований відомим німецьким соціальним психологом Куртом Левінім. Незважаючи на те, що левінська модель аналізу проблемного поля соціального конфлікту вперше була представлена автором наприкінці 40-х років ХХ сторіччя, доцільність її використання для опису і вивчення міжособистісних конфліктів (і в першу чергу подружніх) у сучасних умовах розвитку соціально-економічної і соціально-політичної кризи суспільства не викликає сумнівів.

Доцільність застосування левінської схеми дослідження конфліктів “загальна характеристика соціального простору, де спостерігається конфліктне явище” (загальні передумови виникнення протистояння) – “характеристика рівня напруженості учасників конфлікту або соціальної атмосфери його поля виникнення” (малої групи, виробничого колектива, тощо) – “розв’язання конфлікту” (використання різних соціально-психологічних методик) в умовах розвитку будь-якої соціальної реальності пояснюється глибиною її методологічних основ і певним функціонально-системним зв’язком, що існує між її “ланками” [2, с. 215-238].

В умовах дослідження подружніх конфліктів в першій ланці левінської схеми описання проблемного поля соціальних зіткнень містяться особливі характеристики нуклеарної родини, як фундаментальної детермінанти життєвого простору індивіда, що обумовлене соціально-культурними і соціально-демографічними факторами (національністю, расою, видом професійної діяльності, соціальним статусом): мікророзмір групи (чоловік, дружина, діти); вихід на основні життєві проблеми і центральні області особистості (ціннісні орієнтації, мотиви поведінки, інтереси в системі соціально-економічних відносин); високий рівень взаємозв’язку й взаємовідносин між членами групи;

у другій – чинники, які визначають взагалі соціально-психологічний клімат в групі та рівень внутрішньої напруги кожного члена родини: розмаїтість і суперечливість потреб, що задовольняються в

шлюбі (соціальної активності, сексуальних, у безпеці); границі простору вільного руху індивіда в умовах родини (рівень можливостей кожного члена родини в досягненні раціонального сполучення особистих (інтимних), професійних, суспільних інтересів); значення шлюбу в життєвому просторі особистості (основні причини вступу до шлюбу, варіанти розв’язання дилеми “домашнє життя – активність поза сімейними відносинами”, оцінка значення подружнього життя); зовнішні фактори (ступінь впливу, що мають на поведінку дружини та чоловіка їхні батьківські родини, ревності);

в третій – проведення психологічних тренінгів з метою попередження розвитку деструктивних видів протистояння; організація профілактики різних форм девіантної поведінки серед членів родини; застосування різних форм і методів врегулювання подружніх конфліктів (від примирення до судового розгляду, від переговорів до правових засобів).

Виходячи з цього, активна розробка основних положень третьої ланки левінської схеми аналізу соціальних протистоянь у контексті їхнього взаємозв’язку з першим і другим аспектами опису його проблемного поля є формуванням основних напрямків зміцнення взаємин у родині.

Так, якщо за результатами соціологічного опитування, проведеного за участю автора в 1998 році соціологічною лабораторією при кафедрі політології і соціології ХДПУ ім. Г.С. Сковороди (під керівництвом професора Є. Уварової) серед студентів трьох вузів м. Харкова (ХДПУ, ХДУ, ХУЕМСІ) із проблем сімейно-шлюбних відносин (вибіркова сукупність – 272 особи) серед основних причин вступу до шлюбу сучасної молоді респондентами були названі: наявність почуттів, “кохання” (32 %); існування певного розрахунку, що має як чисто матеріальний, так і соціально-психологічний характер (відповідь на прояв почуттів тільки з боку одного з партнерів, підвищення соціального статусу, конформізм стосовно суспільної думки тощо) – 27 %; вагітність майбутньої дружини (18 %). При цьому, виходячи з відповідей респондентів, групу факторів ризику в розвитку сімейно-шлюбних відносин склали: відсутність взаєморозуміння (21 %); низький матеріальний рівень життя (19 %); незадовільні житлові умови (11 %); високий ступінь втручання у взаємини подружжя їхніх батьківських родин (8 %); сексуальна несумісність партнерів (5 %); прояв різних форм девіантної поведінки одним із членів родини (від алкоголізму й наркоманії до регулярних “зрад” і

проституції) – 5 %. Цікаво зазначити, що в сучасних умовах трансформації українського суспільства, що характеризується проявом різновалентно спрямованих тенденцій (посилення соціальної напруженості, зростання безробіття, відродження елементів національної культури), родина як і раніше розглядається молодими людьми як один з основних елементів їхньої системи ціннісних орієнтацій (поступаючись в ієрархічному розташуванні тільки кар'єрі, здоров'ю і матеріальному благополуччю), а уявлення про основні форми очікуваної поведінки за умов шлюбу залишаються в межах традиційних поглядів на сімейно-шлюбні відносини – дружина повинна бути коханою, другом, домогосподаркою, матір'ю; чоловік – годувальником, коханим, другом, батьком. І незважаючи на те, що для четвертої частини респондентів більш привабливою є орієнтація на життя в цивільному шлюбі, під час описування моделі “ідеального образу” ділового чоловіка, який цілком відповідає вимогам ХХІ сторіччя, харківські студенти практично у 85 випадках зі 100 вважають, що він повинен бути одруженим і мати дітей.

Що ж стосується моделі “ідеального образу” молодої ділової жінки, то при його конструюванні майже 2/3 респондентів розглядали заміжжя як його неонов'язковий елемент.

Перераховані вище дані можна доповнити і результатами соціологічного дослідження проблем молоді (у т.ч. сімейної) одного з районів Харківської області, що було проведене Харківським обласним центром ССМ у рамках обласної програми “Соціальний захист і підтримка молодої родини” наприкінці 90-х років (інструментарієм виступила анкета, розроблена УДЦССМ під керівництвом З.Г. Зайцевої; вибіркова сукупність склала 500 осіб віком від 16 до 29 років). Як основні причини, що заважають молодим людям одружитися, респондентами були названі: соціально-економічна нестабільність сучасного суспільства, що супроводжується різким зниженням загального рівня життя, проблемою малого попиту на ринку праці. Як основні фактори розлучення представниками студентської молоді Харківської області були виділені: незадовільні матеріальні умови життя родини (48,4 % опитаних), алкогольна залежність одного з членів подружжя (27 %), відсутність загальних інтересів (27 %). Четверта частина опитаних однією з причин вважає “неосвіченість” партнерів у питаннях психології статевих розходжень. “Недолік життєвого досвіду чоловіка (дружини)” зазначили менше чверті респондентів (23,4 %). Стільки ж студентів вказало на фактор, що

руйнує шлюб, появу в чоловіка (дружини) “коханки (ця)”. П'ята частина опитаних студентів (20,3 %) зазначила невміння подружжя вийти з конфліктної ситуації. Відсутність досвіду сексуальних відносин виявилася значущою для 15,6 % респондентів. Діти для сучасної молодої родини не представляють найбільшої цінності в шлюбі, і як причину руйнування родини тільки 10,9 % респондентів зазначили в одного з подружжя небажання мати дитину. При цьому інші причини, включаючи незадовільний стан здоров'я членів родини і т.п., склали 4,7 % від загального числа респондентів [1, с. 245].

А, звідси можна зробити висновок, що основні причини (безумовно, окрім кризового розвитку суспільства), які ініціюють розлучення в сучасних молодих родинах, як і раніше, можна аналізувати і намагатися знайти певні засоби їхньої елімінації через схему описання подружніх конфліктів К. Левіна.

I. Оскільки в умовах трансформації сучасного українського суспільства можна спостерігати різке зростання значущості родини як соціальної групи, в якій можуть бути задоволені базові потреби індивіда (насамперед, у безпеці, адаптації до стресогенних обставин, соціальних змін), то інші фактори, що підвищують рівень соціальної напруги подружжя (наприклад, розбіжності рольових установок тощо) можна і потрібно “зменшити” за допомогою певних заходів. Серед них: організація і проведення різних ділових ігор, тренінгів для тих, що вступають до шлюбу, з проблеми розподілу домашніх обов'язків між членами родини. Необхідно зазначити, що для української національної культури традиційним є ставлення до жінки як до “берегині”. Тому викликає сумнів доцільність орієнтації молодих людей у сучасних умовах на розподіл виконання обов'язків у майбутній родині в пропорції “50:50”.

II. Враховуючи положення К. Левіна про достатній простір вільного руху усередині групи, необхідною умовою для реалізації потреб індивіда і прискорення його адаптації до родини має бути (хоча б у системі вищої освіти) те, що студенти-молодята не можуть виключатись зі звичного кола спілкування, зі сфери соціальної активності, що склалася для кожного з них за обставин дошлюбного життя.

III. Родині, як і будь-якій іншій малій соціальній групі, властиві конфлікти, наявність і конструктивне розв'язання яких є показником нормального функціонування цієї групи. Оскільки, за словами Р. Парка, тільки в конфлікті поведінка індивіда стає усвідомленою і

здатна придбати раціональний характер, то розробка методичних матеріалів із проблеми підвищення рівня конструктивності міжособистісного спілкування в умовах шлюбно-сімейних відносин має стати одним з провідних напрямів, а формування центрів для навчання ефективної поведінки в конфліктах та їх раціонального розв'язання – обов'язковим елементом у структурі кожного навчального закладу.

1. Гордеева Н. Особенности семьи в трансформирующемся обществе Украины // Харьковские социологические чтения – 98: Сборник научных работ. – Харьков: ЦЭПП “Радар”, 1998. – С. 243-248.
2. Левин К. Разрешение социальных конфликтов. – СПб.: Речь, 2000. – 408 с.

The article is devoted to problems of study and consolidation of the family relations. It's shown, that investigation of the modern student's family in the context of Lewin's analytical scheme of description of conflict is the practical variant for study of such phenomena of social reality as the marriage and the divorce.

Людмила Ковальчук

СИСТЕМА РОДИННОГО ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ У ПЕДАГОГІЧНІЙ СПАДЩИНІ А. МАКАРЕНКА

Розвиток теорії і практики родинного виховання найбільш всебічно відображено у науково-педагогічній спадщині видатного українського педагога-практика Антона Семеновича Макаренка (1888-1939 рр.), автора всесвітньовідомої “Книги для батьків” та інших численних праць з питань сімейного виховання (“Лекції про виховання дітей”, “Сім'я та виховання дітей”, “Виховання в сім'ї та школі”, “Про “Книгу для батьків”, “Макаренко советует родителям: Из архива выдающегося педагога”, “Ти навчила мене плакати...”: Листування Антона Макаренка з дружиною – Галиною Салько (1927-1939)” тощо).

Всебічний аналіз педагогічної спадщини А. Макаренка дозволяє виділити такі провідні аспекти сімейних взаємовідносин, розв'язання

яких постало важливою проблемою не тільки практики життєдіяльності тогочасної сім'ї, але й теоретичних пошуків науковців: удосконалення структури сімейних взаємовідносин, розв'язання проблем життєдіяльності різних типів сімей; вплив взаємовідносин батька й матері на розвиток особистості дитини; умови забезпечення педагогічно доцільних впливів на дитину в різних сім'ях, збагачення форм і методів сімейного виховання.

Результати дослідження показують, що педагогічна спадщина А. Макаренка викристалізує всебічність підходів щодо удосконалення умов родинного виховання дітей, в основі яких було покладено цілісне вивчення особи, виявлення соціального оточення дитини і синтетичне вивчення вихованців заради “вдосконалення особистості в цілому”; організація відповідних змін в умовах розвитку дитини; поєднання тактики вимогливості й поваги до особи; включення дітей у різні види діяльності з метою їх соціалізації, що й складає певну систему поглядів на родинне виховання дітей.

На основі розрізнених положень, висловлювань з його відомих та маловідомих творів, виступів перед науковою та педагогічною громадськістю, перед батьками, листувань з дружиною та членами неповних сімей, досвіду участі у вихованні близьких йому дітей (сина дружини Г. Салько та племінниці – дочки брата Віталія) складається відповідна система поглядів на життєдіяльність сім'ї, допомогу сім'ї з боку суспільства та відповідних педагогічних установ.

Необхідно зазначити, що ми зустрілися з думкою окремих опонентів, які сумнівались у компетентності А. Макаренка щодо питань сімейного виховання, адже своєї сім'ї у нього довго не було, з колоністами він працював довгі роки, не зустрічаючись з батьками вихованців і т. ін. Відповідь на це запитання дає сам А. Макаренко у виступі під час зустрічі з учителями у Фрунзенському районному Будинку вчителя 8 лютого 1939 року, в якому зазначає:

а) в таких питаннях, як зв'язок сім'ї зі школою, він знаходився в більш сприятливих умовах, ніж навіть учителі, оскільки перші 16 років свого педагогічного шляху працював учителем, а потім завідувачим заводською школою, яка об'єднувала дітей робітників одного заводу, одного селища; таким чином він був членом однієї великої робітничої сім'ї, чого не мають сучасні педагоги, об'єднуючи дітей за ознакою їх територіального розміщення, причому їхні батьки не зв'язані в один робітничий колектив;

б) з червня 1935 року він працює помічником начальника відділу трудових колоній НКВС України, що давало йому змогу на практиці глибше пізнати, як працює сім'я, і причини, з яких сім'я постає безпритульних та малолітніх правопорушників;

в) безпосередній зв'язок його з батьками через листування з друзями, знайомими і взагалі незнайомими людьми, які просили в нього педагогічної поради у складних сімейних ситуаціях;

г) наближення його до проблем сім'ї в останні роки життя, численні зустрічі з педагогічною і батьківською громадами.

Додамо до цього також і багатючий досвід роботи з вихованцями очолюваних ним колоній, вихідці з яких, особливо в останні роки, були переважно “з невдалих, деморалізованих сімей” [Т. 5, 23], біографії і складні перипетії життя яких були добре відомі проникливому психологу. Чого вартують в цьому аспекті тільки 264 автобіографії колоністів-горьковців, вміщені в альбомі “Наши жизни – Горькому – горьковцы”: “...Коли я друкував соту біографію, я зрозумів, що читаю найприголомливішу книгу, яку мені приходилось коли-небудь читати. Це – концентроване дитяче горе, розказане такими простими, такими безжалісними словами... Для мене в цій трагедії, мабуть, більше змісту, ніж для когось іншого. Я протягом восьми років повинен був бачити не тільки потворне горе викинутих у канаву дітей, але й жахливі духовні надломи у цих дітей. Обмежитись співчуттям і жалістю до них я не мав права” [Т. 4, 91].

А. Макаренко був справжнім знавцем і дослідником психології особистості, він глибоко розумів душу, серце людини, її болі, переживання, почуття, прагнення і сподівання, досконало знав психологію взаємин чоловіка і дружини, батьків і дітей, молодшого і старшого покоління. Виняткова педагогічна спостережливість, душевна проникливість, доброзичливість, невтомна наполеглива дослідницька робота сприяли всебічному пізнанню й розкриттю найінтимніших відтінків стосунків людей, виявленню їх почуттів, намірів, сподівань і мрій.

Вважаючи надзвичайно важливим питання про структуру сім'ї, він вказував, що до нього необхідно ставитись свідомо [Т. 4, 62] і з цією метою спеціально розпочав задуманий ним чотирирохтомник “Книги для батьків” з розгляду питання структури сім'ї.

Його педагогічна спадщина аргументовано свідчить про переваги повної кількадітної сім'ї, про необхідність забезпечення багатства різноманітних відносин у численній родині для нормального розвитку і виховання дитини, причому надзвичайно важливого значення

надається ним впливу батьківської любові для емоційного становлення (стабільного самопочуття) особистості, попередженню порушень структури сім'ї, збереженню цілісності та єдності сімейної групи на шляху до консолідації і створення колективістських відносин.

Серед багатьох проблем, пов'язаних зі структурою сім'ї (багатодітні, одnodітні сім'ї тощо) А. Макаренко розглядає також різні типи сімей з порушеною структурою: розлучену, позашлюбну, осиротілу, утворену внаслідок тюремного ув'язнення одного з батьків. Характерним для спадщини А. Макаренка є різнобічність підходів щодо збереження повної сім'ї: водночас з вимогою відповідального ставлення до проявів подружнього кохання, критикою легковажного ставлення окремих членів сім'ї до розриву сімейних уз, особливо у випадках, коли страждають діти, А. Макаренко рішуче відкидає принцип непохитного збереження сімейних стосунків у конкретній ситуації, допускаючи розрив відносин внаслідок втраченого кохання навіть щодо дітних сімей, і засуджує сімейні стосунки, що насильно зберігаються, наносячи іноді шкоду власне й дітям. Небезпідставно порушення структури сім'ї він пов'язує з кінцевим результатом виховного процесу і говорить про те, що “цілісність і єдність сімейного колективу – необхідна умова хорошого виховання... І хто хоче дійсно правильно виховати своїх дітей, той повинен берегти що єдність” [Т. 4, 60].

А. Макаренко був глибоко переконаний, що “для успішного виховання дитини сім'я повинна бути насамперед колективом” [Т. 4, 290]. Розглядаючи ознаки сімейного колективу, у числі випадків, коли цей колектив дає тріщину, він вказує і на незгоди між батьками, коли один з них покидає сім'ю, а також на виховання дитини однією матір'ю. Стверджуючи, що тільки в колективному досвіді можуть вирости морально ціннісні потреби особистості, Антон Семенович розуміє колективізм сім'ї у сплетінні “багатьох образів близьких і менш близьких людей, у відчутті людської допомоги і людської потреби, в почуттях залежності, прив'язаності, взаємовідповідальності та багатьох інших” [Т. 5, 30]. На прикладі дванадцятирічного Колі, котрий виріс в умовах неповної сім'ї (з народження виховувався однією матір'ю), Макаренко відкриває за його зовнішнім дитячим удаванням моральну пустоту, відсутність будь-якого колективного досвіду. Він вказує, що така пустота утворюється завжди там, де з раннього дитинства у сім'ї немає єдності життя, побуту, прагнення, немає вправлянь у колективних реакціях [Т. 5, 30], немає колективу. У Колі такого колективу не було, було тільки “сусідство” з матір'ю.

Макаренко підкреслює, що якою б хорошою людиною не була мати, таке “просте сусідство з нею нічого не могло дати позитивного. Швидше навпаки: немає небезпечнішого сусідства [як сусідства] доброї людини, бо саме це – найкраще середовище для розвитку егоїзму...” [Т. 5, 31].

На думку А. Макаренка, набагато важче сімейний колектив переносить руйнівні плани, пов’язані з тривалими процесами розкладу. Називаючи умовно такі порушення відносин в сім’ї явищами “хімічними”, він вказує, що “хімічні реакції в сім’ї є більш страшними” [Т. 5, 77], а деколи катастрофічними [Т. 7, 148].

Макаренко діалектично підходив до віднесення даного типу сім’ї до сім’ї-колективу. З одного боку, він вважав, що там, де батько чи мати покидають сім’ю, там сім’я як колектив руйнується і виховання дитини утруднюється [Т. 2, 553]. А з іншого, не дивлячись на зазнання таких великих збитків, він оптимістично аналізував становище такої сім’ї. На його думку, в такому випадку сімейна драма об’єктивно нічим не відрізняється від сімейного сирітства, утворення сім’ї неповної, внаслідок смерті одного з батьків. Він допускав існування сімейного колективу і без батька, якщо сім’я буде старатися “якомога краще мобілізувати сили для дальшої боротьби” [Т. 2, 394].

Досвідчений педагог не наполягав на непохитному збереженні сімейних відносин. Він прекрасно розумів, що не можна повернутися до старої норми, коли батьки повинні були проживати завжди разом, незалежно від їх відносин [Т. 7, 147]. Аналізуючи причини міцності сімейних уз у старому суспільстві, він прийшов до висновку, що ця “міцність сім’ї вела до принципу єдиноначальності, до влади одного над іншим” [Т. 3, 1984, 322]. Він вказував, що дисципліна в сім’ї була така необхідна старому суспільству, як “гарантія того, що кожна дитина забезпечена надовго батьком і матір’ю” [Там само]. Проте, він бачив з окремих випадків, що покидання сім’ї інколи проходить легко, коли можна ще зберегти попередні хороші стосунки. Він вважав: “Якщо б люди серйозніше, строгіше ставилися до себе, якщо б у них було більше гальм, то, можливо, не залишали б сім’ю. А там, дивись, і кохання повернулося б [Т. 7, 147]. Хоча, як вказував сам Макаренко, він і не думає рекомендувати щось подібне: “жити разом людям, які не люблять один одного” [Т. 8, 82]. У листі Дмитрієву від 17 липня 1938 року він радить: якщо кохання втрачене, “нічого зробити не можна, навіть оглядаючись на дітей – у цьому випадку діти однаково страждають і дуже часто страждають більше, проживаючи в

сім’ї, що насильно зберігається” [Т. 8, 82]. Розв’язання цього конкретного конфлікту, що глибоко схвилював його, педагог вирішує на основі загального положення: щасливі діти виховуються у щасливих батьків [Т. 4, 214].

На запитання, чи варто виховувати почуття любові до батька, який покинув сім’ю, Макаренко відповів, що коли “батько пішов від сім’ї, потрібно перестати про нього говорити. Якщо хлопчик питає поганий чи добрий, – не знаю, не цікавлюся” [Т. 5, 64]. І зовсім інший підхід, якщо батько допомагає в повній мірі. Тут “якось дружба зберігається”. Особливо з презирством А. Макаренко ставиться до тих батьків, які не відповідають ні за що, не допомагають, спостерігаючи за сім’єю тільки здалеку. Він вказує, що судив би таких батьків у кримінальній справі, вони страшну шкоду приносять дітям [Т. 5, 102].

Макаренко вірив, що “... є такі батьки, які, покинувши сім’ю, вміють зберегти дійсно благородні відносини з дітьми, навіть беруть участь у їх вихованні, навіть виховують з них правильних людей” [Там само], хоча сам особисто таких випадків у своєму житті не спостерігав. Життя підтвердило цю глибоко оптимістичну позицію великого педагога. У сучасній практиці життєдіяльності сімей з порушеною структурою таких випадків досить багато. Тому й радив Макаренко, що було б несправедливо з боку матері у таких взаємовідносинах забороняти батькові брати участь у вихованні дитини.

Значне місце у своїй спадщині А. Макаренко виділив розгляду важливості повної сім’ї для нормального розвитку дитини, значенню батьківської любові в емоційному становленні особистості. Так, розглядаючи вплив відсутності батьківського піклування у дитинстві, він вказує, що “колонія, складена із покинутих одиноких дітей, які пережили набагато більше того, що під силу дитині, – це без всякого сумніву не повністю здорове суспільство”. “І цілком здоровим, – підкреслює він далі, – навіть при героїзмі педагогів воно вже і не може бути”. Кращим шляхом єдності сімейного і суспільного виховання може бути, на його думку, “тільки дитячий будинок, наповнений здоровим дитинством” дітей, “котрі знають, що десь на фабриці працюють батько й мати, які підтримують з ними зв’язок і не позбавлені ласки матері і піклування батька” [Т. 7, 1958, 386].

А. Макаренко розумів, що безпритульні батьківські діти набагато “важчі” безпритульних дітей без батьків, тому він мріяв, як про найкращий кінець свого життя завідувати такою колонією [Т. 5, 316]. Аналізуючи в цілому позитивну розповідь Сейфулліної “Правопо-

рушники”, Макаренко непримиримо говорить, що від неї пахне педагогічним анархізмом, маючи на увазі закінчення розповіді, де говориться про те, що батьки – не потрібні, батьки – це баракло, природа – мати і т. п. Весь цей педагогічний анархізм просто шкідливий, - вказує він [Т. 7, 33].

У забезпеченні структурної повноти сім’ї особливе місце у педагогічній спадщині А. Макаренка займає проблема виховання в одностаттній та багатодітній сім’ях. Зокрема, якщо певною мірою дослідник може сумніватись в істині його положення про відповідність одностаттньої сім’ї умовам капіталістичного способу виробництва (на думку автора, природні риси вихідців із одностаттніх сімей – холодна жорсткість характеру, слабкі емоції симпатії, звичка одноосібного егоїзму, прямилої кар’єризму, моральна маневреність і байдужість до всього людського), то аргументованими макаренківськими висновками щодо дітей із одностаттніх сімей є наступні: єдина дитина – центр надмірної сімейної уваги, гіперопіки батьків; шкідливе центробіжне угодництво, хибна концентрація батьківської любові до однієї дитини; нервозність проявів батьківських почуттів через небезпеку втрати дитини, зосередження занепокоєння, страху, паніки; відсутність досвіду турботи за братів і сестер, допомоги, любові, поваги, досвіду гри, копіювання, розподілу, спільної радості і напруження, досвіду сусідства; необхідність прояву в такій сім’ї наднормальної батьківської чуйності та організації спеціального товариського оточення дитини.

Так, педагог категорично стверджував, що виховання єдиного сина чи єдиної дочки набагато важча справа, ніж виховання кількох дітей. Тому він радив: навіть тоді, коли сім’я зазнає деяких матеріальних труднощів, не слід обмежуватися однією дитиною. Адже єдина дитина часто стає центром сім’ї. Піклування батька, матері, у таких випадках як правило, перевищує корисну норму. Батьківська любов у такому разі має певну нервозність. Захворювання єдиної дитини або її смерть переносяться такою сім’єю дуже важко, а страх такого нещастя завжди стоїть перед батьками і позбавляє їх потрібного спокою. Дуже часто єдина дитина зникає до свого виняткового становища і стає справжнім деспотом у сім’ї. Для батьків дуже важко буває загальмувати свою любов до неї та свої турботи, і мимоволі вони виховують егоїста: “Тільки в сім’ї, де є декілька дітей, батьківське піклування може мати нормальний характер” [Т. 4, 61].

Отже, на думку А. Макаренка, розв’язання проблем удосконалення сімейної структури, тобто попередження порушення структури

сім’ї, збереження цілісності та єдності сімейної групи як колективу, обґрунтування переваги повної кількадітної сім’ї, багатства різноманітних відносин у численній родині, сприятиме ефективному включенню дитини у систему сімейних взаємовідносин, організації її повнокровного життя в умовах сім’ї і поза нею.

Першою і незмінною, постійною і незамінною школою життя у розвитку особистості дитини є батьківський дім. Саме в отчому домі син (дочка) спостерігає взаємовідносини батька й матері. Взаємини, ґрунтовані на довірі, увазі, відповідальності один за одного, взаємоповазі, вмінні уникнути конфлікту, справляють сильний вплив на дитину. Не бесіди і розмови, а саме життя в сім’ї, атмосфера, пануюча у ній, впливає на виховання у дітей якості сім’янина, на загальний розвиток особистості дитини. Велике значення має спільна праця матері, батька, дітей. Тут батьки повинні вчити дітей творчо працювати. На думку А. Макаренка, “творча праця можлива тільки тоді, коли людина ставить до роботи з любов’ю, коли вона свідомо вбачає в ній радість, розуміє користь і необхідність праці” [Т. 4, 95].

Батько і мати щодня, щогодини показують приклад своїм дітям, як розв’язувати проблеми сімейного бюджету, поступово знайомлять з правами і обов’язками подружжя, основами культури взаємовідносин чоловіка й жінки.

На думку А. Макаренка, велика сила безмежної материнської любові зміцнює материнську владу, авторитет батьків. Проте, видатний педагог застерігав і постійно підкреслював, що сильне, але нерозумне, сліпе материнське почуття перетворює виховання у важку, даремну працю, нівечить дитину і приносить величезне нещастя насамперед самій матері. І наголошував, що дитина не повинна бути кумиром сім’ї, що владарює над дорослими. Це, звичайно, “не означає, що ви про дітей перестанете піклуватися. Ви можете про них турбуватися, але так, щоб вони були впевнені, що насамперед повинна бути турбота про батьків” [Т. 3, 427].

Велику помилку, на думку А. Макаренка, допускають ті батьки, які розпочинають виховання своїх дітей з педагогічного кредо “Все для дитини”. Такі батьки з пелюшок починають дарувати дитині безліч іграшок, потурають її примхам. Усе найсмачніше віддається тільки їй. Років до десяти тиранія любові істоти не обтяжує батьків, скоріше навіть приємно тішить. Проте, як вказував А. Макаренко, усе це згодом може не відповідати матеріальним можливостям батьків, адже потреби дитини з кожним роком зростатимуть [Т. 5, 303-304]. А син чи дочка

вже звикли думати тільки про себе і сприймати батьківське піклування як належне. Дальше кожна нова вимога сина чи дочки буде не лише обтяжувати батьків, а й ображати. У таких випадках батьки звинувачують своїх дітей у бездушності, жорстокості [Т. 5, 9]. Це тільки перші паростки правильного виявлення батьківської любові до дітей.

А. Макаренко застерігав батьків також і від другої крайності: “Якщо ви бажаєте народити громадянина і обійтись без батьківської любові, то будьте ласкаві, попередьте суспільство про те, що ви бажаєте учинити таку гидоту. Люди, виховані без батьківської любові - часто скалічені люди” [Т. 5, 22].

Своєрідно підходить педагог й до оцінки життєвої позиції та ролі дитини в сім'ї. Діти у сім'ї – це не тільки слухняні виконавці волі батьків і старших, вони рівноправні члени сім'ї, активні учасники всіх сімейних справ, вони можуть і повинні чинити взаємний позитивний вплив на сім'ю, поведінку батьків і старших, їх ставлення до своїх сімейних і громадських обов'язків. Вони не повинні відчувати своєї нерівності, неповноцінності, приниженої гідності. “Наша сім'я – це вже не відокремлена група батьківських володінь. Члени нашої сім'ї від батька до народженої вчора дитини – члена суспільства. Кожен з них несе в собі честь і гідність цього високого звання” [Т. 5, 23]. Однією з найтиповіших педагогічних помилок А. Макаренко вважав переконання у тому, що діти є лише об'єктами виховання. “Ні, – писав він, – діти – це живі життя, і життя прекрасні, і тому треба ставитись до них, як до товаришів і громадян, треба бачити і поважати їх права і обов'язки, право на радість і обов'язок відповідальності” [Т. 3, 137].

У своїх працях А. Макаренко прекрасно показав, що систематичний виховний вплив сімейного колективу на кожного свого члена проходить протягом всього життя сім'ї. Одночасно відбувається постійний вплив дітей на батьків, що спонукає їх активно займатися самоудосконаленням для правильного виховання своїх дітей. Це цілий комплекс проблем, який об'єднує матеріальні і побутові умови, чисельність і структуру сім'ї, розвинутість колективістських сімейних відносин між її членами. Виховний потенціал сім'ї включає також світоглядно-моральну, емоційно-психологічну, трудову атмосферу, життєвий досвід, освіту і професійні якості батьків. А. Макаренко постійно вказував на особистий приклад батька й матері, виховний вплив традицій сім'ї: “Ваша власна поведінка – вирішальна річ. Не думайте, що ви виховуєте дитину тільки тоді, коли з нею розмовляєте або повчаєте її, або наказуєте її. Ви виховуєте її в кожний момент

вашого життя, навіть тоді, коли вас немає вдома. Як ви одягаєтеся, як ви розмовляєте з іншими людьми і про інших людей, як ви радієте або сумуєте, як ви поводитесь з друзями і з ворогами, як ви смієтеся, читаєте газету, – все це має для дитини велике значення” [Т. 4, 9].

Людина відчуває вплив сім'ї з дня народження до кінця свого життя. Сімейному вихованню властиві безперервність і постійність. А. Макаренко показав, що вплив сім'ї на дітей у різні періоди їх життя неоднаковий. Підкреслюючи, що чим молодший вік дитини, тим вона вразливіша, сприятливіша до виховного впливу, тим легше пробудити в ній благородні почуття, виховати чи перевиховати. Всім відоме твердження А. Макаренка про те, що виховання дитини, в основному, проходить до шести років [Т. 7, 157], і якщо ви не виховали дитину у цьому віці, то виникає потреба її перевиховувати. А “виховати дитину правильно і нормально набагато легше, ніж перевиховати” [Т. 4, 3].

А. Макаренко наводить ряд позитивних прикладів моделі взаємовідносин батьківської сім'ї у становленні особистості дитини. У “Книзі для батьків” він показує дружню, працювиту сім'ю Веткіних. Це міцний колектив, що об'єднує тринадцять дітей та їх батьків. У цій сім'ї ніколи не було безладдя, сварок, якихось нарікань. І хоча життя у багатодітній сім'ї не було дуже багатим, але тут ніхто не нарікав на свою долю. Навіть навпаки, вони з радістю приймали гостей, приємно частували їх у своєму дружньому сімейному колі. Звичайно, така люб'язність, ширість, доброта не появилася у цьому колективі з молоком матері. Тут спрацювало вміння правильного тактового ведення господарства сім'ї. Всю роботу тут виконували не тільки батьки, а й діти – активні помічники. Саме звідси, переймаючи відносини сім'ї-колективу, діти взяли для себе все, що їм буде необхідно для майбутньої сім'ї [Т. 5, 42].

Отже, роль взаємовідносин батька і матері у становленні особистості надзвичайно велика. Тому батькам слід пам'ятати слова А. Макаренка: “Найменші зміни в тоні дитини бачить, або відчуває, всі повороти вашої думки доходять до неї невидимими шляхами, ви їх не помічаєте. А якщо вдома ви грубі або хвастливі, або ви пиячите, а ще гірше, якщо ви ображаєте матір, вам уже не треба думати про виховання: ви вже виховуєте своїх дітей і виховуєте погано, і ніякі найкращі поради й методи не допоможуть”, “ніякі рецепти не допоможуть, якщо в самій особі вихователя є великі хиби” [Т. 5, 63].

Педагогічні ідеї А. Макаренка з питань взаємовідносин батьків, їх впливу на розвиток особистості дитини стають надійним поряд-

ником для всіх причетних до виховання підростаючого покоління вихователів, наставників.

Однією з найактуальніших проблем теорії і практики сімейного виховання А. Макаренко вважав врахування особливостей формування дитини в умовах різного типу сімей, особливу увагу звернувши на життєдіяльність неповних сімей.

Детальний аналіз педагогічних праць А. Макаренка дозволяє виділити різноманітні, розглянуті ним, сторони виховного процесу у неповній сім'ї: розкриття специфіки розвитку особи в умовах неповної сім'ї; усунення труднощів у вихованні дитини в період міжособових зіткнень інтересів спільно та окремо проживаючих батьків; важливість правильного прояву батьківської любові та авторитету матері як єдиного вихователя; доцільність участі окремо проживаючого батька у спілкуванні та вихованні дитини; формування психологічних установок, комплексів у психіці та поведінці дитини після розлучення батьків; побудова взаємовідносин дітей з родичами "колишнього" батька (матері); розв'язання соціальної допомоги, поліпшення матеріальної сторони життєдіяльності неповної сім'ї; розвиток взаємин у структурній неоднорідності сімей тощо.

Вирішення проблем неповної сім'ї А. Макаренко пов'язує також з появою нової сім'ї (нового батька чи матері), наголошуючи на поєднанні двох овдовілих сімей, включенні до неї дітей-сиріт близького родича, кооперації та співробітництві членів такої різнорідної сім'ї з метою здійснення компенсаторної діяльності дорослих у передачі дітям уміння жити без сварок, чвар, заздрості, у створенні наступності позитивних характерів як необхідних чинників результативності сімейного виховання. Важливу роль А. Макаренко надає у цьому поліпшенню матеріальної сторони життєдіяльності сім'ї, соціальної допомоги сім'ї з боку суспільства.

Розкриття видатним педагогом методики виховного впливу на особу, здійснюваної в родинних умовах, показало доцільність використання таких методичних засобів: усвідомлення батьками мети і завдань сімейного виховання, свого громадянського обов'язку перед суспільством; розумне використання часу реального спілкування з дітьми; постійний індивідуальний коректив здійснення виховної програми; виховання радістю завтрашнього дня, оптимізм, постановка батьками життєрадісних перспектив майбутньої діяльності; правильна організація життя сім'ї, розумне співвідношення методів словесного впливу з практичною діяльністю вихованців; безмежна повага до особистості у

поєднанні з вимогливістю до неї; розгляд особи вихованця як об'єкта і суб'єкта виховання та ін.

Таким чином, намічені А. Макаренко шляхи удосконалення сімейних відносин, глибина розкриття проблемних питань взаємовідносин у різних типах сімей значно випередили його епоху. Він реальним чином торкнувся тих проблем, які ще і сьогодні не тільки не вирішуються, але й, напевно, ще довгий час будуть хвилювати не одне покоління батьків і дітей, вчителів та вихователів, все суспільство в цілому.

Педагогічна творчість А. Макаренка з питань сімейних взаємовідносин була і залишається принципово новим явищем у педагогічній теорії і практиці. Це була перша і досить вдала спроба створити своєрідну енциклопедію сімейного виховання. До нього цього не вдавалося створити нікому. Як і будь-яке крупне відкриття, система педагогічних ідей А. Макаренка з основ сімейних взаємовідносин набагато випередила свій час.

Макаренко А.С. Педагогические сочинения: В 6-ти т. – М.: Педагогика, 1984-1987.

Богдан Ковбас

РОДИННЕ ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ В ГАЛИЧИНІ (1918-1939 РОКИ)

Важливі думки щодо родинного виховання дітей знаходимо у галицьких педагогів 20-30-х років М. Галущинського, П. Біланюка, Ю. Дзеровича, Б. Заклинського, Ю. Чайковського, І. Ющишина, діячів української церкви та ін. Зокрема, серед виховних суспільних завдань, Ю. Чайковський важливу роль відводив активній участі жінки в родинному житті, піклуванню про фізичний і духовний розвиток вихованців, розвиток їх розуму, волі і почуттів, враховуючи при цьому інтелектуальний і фізичний стан, середовище й товариську сферу [9, с. 104].

На думку М. Галущинського, національне виховання вимагає єдності дій сім'ї, школи і громади, глибокого аналізу минулого й пережитого нашим народом.

За переконанням М. Галущинського, найменшою суспільною клітиною є родина, яка ставить до одиниці свої вимоги і яка має водночас дати їй громадянське виховання. Підсилувати це в родині має “правильно поставлена і для потреб народу розбудована школа, а морально освячувати жертву в ім'я загального добра – церква”. Однак найбільше і найвище моральне право до служби загальній ідеї ставить і буде завжди ставити найдосконаліша й найкраща соціальна будова, ім'я якій народ [3, с. 33-34].

Уже в родині приходиться часто рішати питання між інтересом особистим й інтересом родинним, як таким. У невеличких спільнотах ... часто приходиться вирішувати і вибирати між тим, що велить розум (переважно заступник особистого інтересу) і серце (як заступник загального інтересу). Але часом буває й таке, що і розум і серце вступають в боротьбу між собою саме на тлі загальних інтересів [3, с. 35-36]. Дім має підтримувати ... змагання школи. Тому мусимо домагатися рішучо від цілого нашого громадянства, від його верхів, від учителів, від батьків і матерів, від усіх громадян ... вдуматися добре у той матеріал, яким виховуємо. А після вдумання виводити доперва перед очі дітей і молодіжні ті риси, що послугуючися ними, маємо створити з наших наймолодших і молодих – будучих громадян української держави. З того виходить, що українська державність це найвищий імператив у національному вихованню [4, с. 6].

Виховання підростаючого покоління завжди асоціюється із родинним домом, домашнім вогнищем, в якому проходять найпершу “школу” діти. Вже змалку дітям прищеплювали почуття милосердя та потребу допомогати ближнім у нещасті чи біді. Коли діти досягали шкільного віку, кожний батько, об'єднуючи свої зусилля з учителями намагались виховати гідного громадянина свого народу, вірного члена Христової церкви, моральну людину. Щоб забезпечити дитині повноцінне виховання, після закінчення шкільного віку добрі батьки записували своїх дітей до Читалень, які у галицькому краї були тими культурно-освітніми закладами, де молодь мала можливість продовжити свою освіту. В читальнях галицька молодь мала змогу користуватися фондами місцевої бібліотеки, брати активну участь у громадсько-культурному житті свого села, у розмовах з розумними, освіченими людьми втілювати набуті знання та досвід у реальне

життя. У свою чергу батьки, надаючи своїм дітям хороший приклад, самі ставали членами Читалень та брали участь у просвітницькій роботі місцевих культурно-освітніх осередків “Просвіти”, “Рідної школи”, “Сільського Господаря”. самоосвітніх гуртків. Наведемо, для прикладу, виховні правила для українських родин та членів товариств, які розповсюдила “Просвіта” у 30-х роках:

1. У християнській родині повинна панувати згода та взаємна любов, тому що, коли чоловік із жінкою живуть у незгоді, це впливає і відбивається на вихованню їхніх дітей.

2. Через незгоду у родині занепадає господарство. Щоб у родині було благословенство та добробут, всі члени родини повинні добре працювати. 3. Щоб їхня праця була корисною та приємною, потрібно, щоб вона відповідала інтересам і потребам членів родини.

4. Для належного порядку необхідно, щоб кожна річ мала своє місце, і кожний член родини сумінно виконував свою працю.

5. Родичі повинні турбуватись про фізичне і моральне виховання своїх дітей, Спрямувати їхні серця до Господа Бога, релігії свого св. обряду.

6. Батьки повинні турбуватись, щоб дитина не голодувала, мала потрібний одяг та взуття, щоб була завжди чистою, акуратною, а у випадку недуги чи хвороби - вчасно надати їй допомогу. Все ж зазначалось: “Важніше однак виховане духовне, бо що з того, якщо дитина буде на тілі здоровою, а за те на душі калікою”.

7. Кожний член родини повинен бути завжди готовим допомогти іншим, а усі разом прагнути загального родинного добра. Через таку взаємодопомогу об'являється християнська любов, яка пов'язує усіх членів родини у духовну єдність [7, с. 6-9].

У кінці цих моральних, родинних засад зазначається переконання, що кожна родина, якої члени перейняли вище згаданими засадами, буде щаслива дотепер і вічно.

З аналізу періодичних видань Галичини дізнаємось, що у своїх відгуках, листах до редакцій велика кількість батьків була стурбована тим, що їхні діти ростуть злими, упертими та неслухняними. В іншому із листів батько однієї дитини, висловлюючи свою любов до сина, турбуючись за подальшу долю виховання, відзначив одну із вимог, присутність якої у навчально-виховному процесі школи він вважав необхідною. Цією вимогою була справедливість. “Справедливість повинна бути підставою поступовання кожного педагога, кожної школи і то не та холодна справедливість, унята в параграфи і обмашна

кодексом карним, але оперта на праві Христовим, - "любові діточок" [12, с. 66].

У ряді тогочасних видань, які цікавились виховними проблемами галицької молоді, ставились питання про створення належних умов для виховання дітей й, водночас, вимагалось від батьків, щоб вони звертали увагу на їх позашкільне дозвілля. Серйозність проблеми полягала в тому, що цій ситуації сприяло важке економічне становище, в якому опинилися українські селяни та робітники на початку ХХ століття. Воно змушувало батьків від'їжджати за кордон на заробітки, залишаючи своїх дітей напризволяще. Тоді місце систематичного родинного виховання займало сліпе й безжалісне оточення "вулиці", що в більшості випадків призводило до негативних результатів. Тому батьки, які хотіли, щоби всі заходи, що стосувались доброго виховання, принесли бажані результати, звертали увагу на вплив та оточення поза межами дому. Це можна було здійснювати через збереження звичаїв, продовження тих позитивних впливів вулиці, які через діяльність громадських товариств успадковувались віками.

У першій половині ХХ ст. в українському селі особливо яскраво проявлявся узвичаєний протягом попередніх поколінь порядок соціалізації особи – прилучення її до життєвих норм і цінностей громади, відповідно парубочих і дівочих громад, які умовно поділялися на старшу й молодшу. Прийняття до такого тимчасового об'єднання розтягувалося на тривалий час і вело до змін у зовнішньому вигляді юнаків та дівчат, у їх поведінці на святкових розвагах, у спільній праці. Вирішальними у цьому були фізична зрілість, внутрішнє змушнення, наявність певних рис вдачі (хлопці – щоб не був лихої слави, був жвавим, товариським, вмів грати на музичних інструментах, співати, цікаво розповідати; дівчата – вміти шити, прости, вишивати, готувати їжу, знати пісні тощо).

Залучення до гурту парубочтва, дівочтва відбувалося з певним обрядом (коронуванням), як правило, під час свят чи проведення спільних робіт. Здебільшого новачків приймали до гурту на перші осінні вечорниці: на другу Пречисту (21 вересня), на Покрову (14 жовтня), або на Кузьми і Дем'яна (14 листопада). Наприклад, у Карпатах цей обряд мав назву визволки на доброго косаря або фрицування (випробовування проходило без відпочинку, косити треба було між кращими косарями). Дівчата варили кашу, вареники, виготовляли різні вироби, що особливо цінувалось на вечорницях, толоках.

(Обряди супроводжувались певними діями (в т. ч. жартами, піснями, імаганнями тощо), аж до отримання нового статусу, найбільшим привілеєм якого було право на одруження й ведення самостійного господарства.

Парубочі і дівочі товариства мали великий вплив на підлітків і молодь, розвивали мистецтво гуртового співу, народних танців, шанували традиції предків і врешті були своєрідною школою морального виховання підлітків. Батьки дозволяли своїм дітям відвідувати ці товариства, бо були певними, що "на людях", тобто в гурті, їхня дитина дотримуватиметься усталених етикетів. Вислів "вийти на вулицю" означав "з'явитися на люди", "показатися людям". Вулиця не тільки обнародувала суспільні відносини кожної людини, але й дисциплінувала, зобов'язувала не бути "на людських язиках", тобто заручитися гарною славою про себе. Дівчата, виходячи на вулицю, кожен намагався "виявити себе" – чемно вітатися, розпитувати про життя-буття, здоров'я і таким чином неодмінно складалася думка про людину. Гурт, вулиця були об'єднуючим началом, родоначальниками певних звичаїв, модою і формою окремих елементів у майбутніх родинних взаємостях. Тут виконувалося важливе правило: не закріплювати зразу у юності виключного товариства з однією особою, але товаришувати з багатьма, щоб пізнати різні людські характери й самих себе у відносинах з ними [11, с. 139].

Аналіз досвіду діяльності таких гуртів, товариств, організацій того періоду переконливо доводить, що ці об'єднання серед виконання інших завдань сприяли задоволенню і правильному формуванню різних потреб особи: в емоційному контакті з ровесниками, друзями; в прихильності і впевненості; в успіху, визнанні себе серед інших; потреби вибирати і випробовувати власні сили; в активній діяльності, у розвитку інтересів, уподобань, формуванні характеру особи; розвитку навичок самоудосконалення, самовизначення особистості; вияву своєї самостійності, реалізації права на самостійні дії та вчинки; визнанню своєї унікальності, гідності, поваги до себе; самоствердженню у групі; кристалізації світогляду, національної самосвідомості; товариському гуртуванню, зав'язуванню глибоких дружніх зв'язків у колі вибраних; розвитку приятельських відносин як основи для майбутнього подружнього життя; відтворенню душевно-моральних сил, задоволенню рекреаційно-соціалізаційних потреб.

Виховання в громадських об'єднаннях молоді супроводжува-

лось співпрацею батьків з керівниками, виховниками цих організацій. Покажемо це на прикладі залучення батьків до участі в пластову організацію, яка отримала певне поширення в Галичині досліджуваного періоду. З метою успішного виховання молоді залучався авторитет батьків, яких намагалися привернути до співпраці з пластовими виховниками. Цьому допомагали різні звернення до батьків від пластових організацій, своєрідні пам'ятки для налагодження єдності зусиль родини і громадських організацій у вихованні молоді:

“Шановні батьки! Тепер після... поданих інформацій про Пласт і про проблеми виховної пластової праці, ще раз передумайте, чи Пласт відповідає Вашим дітям і чи Ваш син чи дочка відповідають пластовим вимогам. Особливу увагу зверніть на ідейні основи виховання у Пласті, чи вони однозгідні з Вашими поглядами і засадами та чи знаходять місце у Вашій родині? Впевніться, чи є у Вас бажання співпрацювати з Пластом гармонійно так, щоб довести дітей до мети, яку визначив Пласт. Візьміть під увагу потребу виховників і допоміжну виховну працю у Пласті і укладіть свої родинні й професійні заняття так, щоб ви могли увійти в активну дію Пласту, яка відповідає вашим кваліфікаціям і спроможностям, щоб діяти згідно з вимогами й потребами організації.

Якщо ідейні основи виховання і мета Пласту однозгідні з Вашими, якщо Ваш син чи дочка відповідають вимогам Пласту, і якщо Ви зобов'язуєтесь співпрацювати з Пластом, то ми Вас щиро вітаємо і Вашого сина чи дочку радо приймемо до великої пластової родини” [10, с. 39-40].

У 20-30-х роках у Галичині появляється ряд художніх творів, в яких часто на основі реальних фактів з народного побуту описано родинне виховання дітей. Автори, які часто мали не тільки літературний хист, але й були педагогами за освітою і покликанням, всебічно описували складність життя в умовах різних сімей. Розкриваючи особливості психічного складу характеру і поведінки своїх героїв, вони намагалися знайти також і шляхи розв'язання складних сімейних і суспільних ситуацій.

Прикладом всебічного розгляду стану та практичних підходів у родинному вихованні дітей означеного періоду в Галичині виступає педагогічна творчість В. Стефаніка. У багатьох своїх працях він простежує соціально-психологічні закономірності тогочасного періоду, що ведуть до утворення проблем у родинному вихованні, до обездоленості дітей, їх приреченості на життя, сповнене тривоги й горя. У

педагогічній обсервації письменника знаходиться насамперед соціальний і морально-психологічний стан дітей (“Осінь”, “Ангел”, “Сама-саміська”, “Дід Гриць”, “Сини” тощо). Так, у новелі “Новина” автор покладає в основі випадок із реального життя покутського села [8, с. 47-50]. Глибока батьківська любов, змішана зі страшною мукою – основне почуття, яке панує над Грицем Летючим. Він любить своїх нещасних дітей тоді, коли проклинає їх і кличе чуму на їх голову, і годі, коли веде їх на смерть, коли топить Доцю. Психологічний драматизм зображеної автором події кінця XIX - поч. XX ст. звучить суворим присудом суспільству, що породжує подібні явища [6, с. 177-182].

Збереження сімейної честі – основа-основ родинного виховання. Цю ідею проводить В. Стефанік також у новелі “Мати”, донька якої в час воєнного лихоліття за подарунки нагуляла з москалем дитину. Перед Вережихою неминуче постає проблема: або довіку відчувати тягар ганьби і приректи на моральні муки свого внука, або ціною життя грішної доньки повернути втрачену честь сім'ї. Вину Катерини може спокотувати тільки смерть. “Ти заткала у мій сивий волос смердючу квітку ганьби”, - з розпуки заявляє мати. Не фанатична ненависть, а свята материнська любов керує Вережихою у розв'язанні цього питання. Образ матері глибинно віддзеркалює ідеал справедливості і честі, морально-етичні норми сімейних взаємин, що склалися ніками.

Глибоко оптимістично, глибоко морально чинять головні герої новел В. Стефаніка, в яких зображено життєдіяльність сімей. Соціально-педагогічне зіставлення у них добра і зла, правди і кривди, честі і ганьби, світла і тьми сприяло і сприяє збереженню здоров'я та зміцненню сім'ї, відродженню духовної національної культури українського народу.

У 20-30-х роках практикувались різноманітні форми діяльності, через які надавалась допомога дітям з метою нейтралізації негативних чинників сімейного середовища – система патронування, діяльність охоронок тощо.

Однією з форм такої допомоги був патронат. Патроновані діти були оточені увагою не лише родин, у яких вони були на утриманні, а й всієї громадськості. В Галичині ініціативно діяли “Українське Крайове Товариство Охорони дітей і опіки над молоддю” у Львові, товариство “Захист ім. митрополита Андрея Шептицького для сиріт у Львові” [1, с. 5-8; 2, с. 1-36]. Завдання цих товариств були такими:

ширити і розвивати ідею охорони дітей та опіки над молоддю, впливати на неї усним і друкованим словом, зокрема, щоденною і періодичною пресою, виданням брошур, створенням фахових курсів, конференцій, з'їздів; через місцеві гуртки, інші організації сприяти матеріально та морально їх діяльності; творити і утримувати для опіки і виховання дітей та молоді захисти, бурси, захоронки, сиротинські гнізда, фахові та іншого роду школи; слідкувати за причинами занедбання дітей і молоді з використанням відповідних для цього способів, вести статистику, потрібну для цілей товариств; вести пошуки дітей і молоді, що потребує опіки; співпрацювати з центральними та іншими властями держави і краю; вносити у цих справах петиції до законодавчих органів, до державних і краєвих властей; повідомляти владу держави і краю про невідрадні обставини у галузі опіки над дітьми і молоддю; брати участь у конференціях і конгресах, присвячених справі опіки над дітьми і молоддю [1, с. 5-8]. У тісному зв'язку з цими товариствами співпрацювали Товариство “Український фонд воєнних вдовиць і сиріт”, військовий комітет, галицьке Намісництво, Красва шкільна рада, Вищий Красвий Суд у Львові, товариство “Просвіта, товариство забезпечень “Дністер”, краєве товариство “Сільський господар” та ін. Без тісного співробітництва окремі організації не могли б серйозно працювати. Саме добротність, альтруїзм названих товариств допомогли вижити і стати повноцінними членами суспільства багатьом дітям.

4 червня 1931 р. у Львові в митрополичій палаті А. Шептицький та представники львівського духовенства, зацікавлених товариств зібралися, щоб вирішити питання про зародження та розвиток української харитативної діяльності в Галичині. Був створений комітет, який очолив харитативний рух у Галичині. “Ні одна дитина української нації не може і не сміє пропасти! Де нема родичів, там опікується вся українська громада” [5].

Отже, українська етнопедагогічна думка Галичини першої половини ХХ століття була багата на такі виховні засоби як: рідне слово, наполеглива праця, національні звичаї та традиції, громадська думка, духовно-моральний мікроклімат сім'ї. Завдяки повній реалізації родинної етнопедагогіки на західноукраїнських землях, молодим галичанам прищеплювались почуття власної гідності, любов до рідного краю, мови, національної школи. Тобто, всі вищезгадані виховні чинники сприяли тому, щоб галицька шкільна молодь

виховувалась на прикладі гідних представників свого народу, які б репрезентували нашу віру, культуру та духовні надбання.

1. Витяги зі статуту “Українського Крайового Товариства та охорони дітей і опіки над молоддю у Львові” // ЦДІА у Львові. – Ф. 572. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 5-8.
2. Відомості про діяльність Товариства “Український фонд Воєнних вдовиць і сиріт” // ЦДІА у Львові. – Ф. 572. – Оп. 1. – Спр. 16. – 36 арк.
3. Галущинський М. Інтерес громади в освіті дорослих // Календар Т-ва “Просвіта” на переступний рік 1932. – Львів, 1931. – С. 33-36.
4. Галущинський М. Національне виховання. – Львів, 1920. – 12 с.
5. Жіноча доля. – 1931. – 10 травня.
6. Костів В., Максимович О. Проблеми життєдіяльності неповної сім'ї у творах В.С. Стефаніка // Стефаніківські читання. – Вип. 2. – Івано-Франківськ, 1993. – С. 177-182.
7. Правила для родин і товариств // Завдання “Просвіти” й обов'язки громадянства. – Львів, 1931. – С. 6-9.
8. Стефанік В. Кленові листки. – К.: Дніпро, 1978. – 215 с.
9. Ступарик Б., Моцюк В. Ідея національної школи та національного виховання в педагогічній думці Галичини (1772-1939 рр.) / За ред. Б. Ступарика. – Коломия: Вік, 1995. – 176 с.
10. Франів І. Батькам про пласт. Подається за другим виданням ГПБ 1986 р. з незначними змінами і доп. – Тернопіль, 1994. – 48 с.
11. Шевців І., Святі тайни в українському обряді. – Мельбурн, 1982. – 156 с.
12. Щербяк Ю. Система морального виховання учнів загальноосвітніх шкіл Галичини (1900-1939 рр.): Дис. ... канд. пед. наук. – Тернопіль, 2000. – 215 с.

СТАТЕНЕ ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ З ДЕПРИВАЦІЮ БАТЬКІВСЬКОГО ВПЛИВУ

Набуваючи самостійності, виходячи із шкільного закладу, діти несуть із собою певну суму сформованих знань, навичок, умінь, поглядів та настанов. Від того, наскільки вони відповідають сучасним реаліям життя, наскільки узгоджені між собою, залежить легкість адаптації до дорослого життя і задоволення своїм місцем у ньому.

Як визначає В. Каган [8], підготовка до дорослого життя передбачає поряд із формуванням морального світу особистості також і формування особливої системи уявлень про себе як про людину певної статі, яка включає специфічні потреби, мотиви, ціннісні орієнтації, ставлення до представників іншої статі. Вона також має включати в себе знання, розуміння та цінування дітьми власної тілесності та сексуальності. Це й повинно бути метою статевих виховання учнів. Бажання деяких освітніх закладів чи окремих керівників уникати питань дитячої сексуальності, замовчувати їх або засуджувати не тільки не вирішує проблему інтеграції сексуальності у структуру особистості учнів, але загострює, підсилює її.

М. Садовський стверджує [13], що у суспільстві немає ні традицій, ні способів (тобто мови), ні норм публічного обговорення проблем сексуальності людей. В нашому суспільстві поки що не існує адекватної різним віковим групам і освітнім закладам програми статевої освіти. Протягом радянського періоду в Україні все, пов'язане з сексом, було табуованою темою [5], [10], [12]. Тоталітарне суспільство ретельно відбирало інформацію стосовно сексу і статевої освіти, фокусує на фізіології та романтичному коханні і уникаючи тем інтимності, довіри, свободи. Секс вважався "поганою" стороною особистості, яка аж ніяк не пов'язана з життям людини до шлюбу, тим більш – з учнями. З падінням радянського режиму сексуальність стала одним із найважливіших символів соціальної та культурної свободи, але все ще презентується, переважно, як щось мало пов'язане з самоусвідомленням особистістю себе як статевої істоти та прийняттям сімейних ролей.

Сучасні проблеми України, які тісно пов'язані з сексуальною освітою і поведінкою молоді, дисгармонійністю сімейного життя пояснюються саме виходом з-під впливу культури, яка довгий час нав'язувалась комуністичним режимом. Спроби ввести сексуальну

освіту в 10-11 класах у курсі "Етики і психології сімейного життя" не дали позитивного результату, бо навчальний предмет не містив жодних знань про секс, проводився не підготовленими вчителями та був дещо запізним для 16-17-річних.

Але ж хіба сексуальність не становить частину дорослого життя людини, в тому числі і сімейного? Як зазначає Ю. Августин, сутністю статевого виховання є "залучення, інтегрування сексуальної енергії з усією особистістю людини... Завдяки сексуальній інтеграції статевість служить любові і життю у кожному стані: як у подружжі, так і в самотності" [1, с. 9]. Саме тому статеве виховання має допомогти молодій людині опанувати власну статеву сферу та інтегрувати її із поступово зростаючим досвідом усіх форм любові та відповідальності. Д. Ісаєв та В. Каган визначають, що статеве виховання – це "процес систематичного, свідомо...здійснюваного...спрямованого впливу на психічний і фізичний розвиток хлопчика (мужчини) і дівчинки (жінки) з метою оптимізації їх особистісного розвитку і діяльності в усіх, пов'язаних із взаєминами статей, сферах життя" [7, с. 5]. Отже, без цієї систематичності і спрямованості гіді сподіватися, що діти самі, стихійно соціалізуються у статевому плані.

Серед найголовніших інститутів соціалізації (в тому числі – статевої) знаходяться сім'я, школа, засоби масової інформації, а педагоги і батьки є значущими особами в процесі формування особливостей статевої свідомості та самосвідомості. Визначальну роль у становленні статевої ідентичності (суб'єктивного осмислення, переживання статевої ролі [5, с. 91]) дитини відіграє батьківська сім'я, яка самим прикладом свого існування формує установки дитини до власної та протилежної статі, нормальності та девіантної поведінки, надає первинну сексологічну інформацію. Сім'я сприяє утворенню у дітей певних зразків, еталонів чоловічих та жіночих якостей, стилю міжстатевих взаємин. Проте, звичайно, батьківська сім'я сама по собі не є гарантом формування адекватних гендерних установок. Більше того – саме батьківська сім'я часто привносить у свідомість дітей негнучкі патріархатні настанови статевого виховання: в напучуваннях батьків постулюється "природна" схильність жіночої статі до домогосподарювання, опіки, створення сімейного затишку, а чоловічої – до суспільної діяльності, спрямовуючої та керівної ролі в сім'ї та за її межами. Таким чином у свідомості дітей закріплюються гендерні стереотипи, які підкріплюються гендерною нерівністю у суспільстві. Оскільки гендерні та сексуальні установки тісно пов'язані між собою, а характер інтимних

зв'язків залежить від відповідних гендерних настановлень, то статево виховання повинно орієнтувати учнів на модель конструктивної статево-рольової поведінки, яка б протистояла двом іншим формам – агресивній та невпевненій, тобто статовотипізованій маскулінній і феміній. Ще Е. Еріксон зауважував, що треба сприяти поширенню серед представників кожної статі тих соціально бажаних рис, що раніше належали якійсь одній статі, “войовничості та завеликої пасивності слід позбутися, бо вони не дають пожитку жодній статі” [цит. за: 12, с. 344].

Та все ж особливій гостроті і актуальності набуває питання статевого виховання дітей з депривацією батьківського впливу (дітей з дисгармонійних сімей, інтернатів, дитячих будинків тощо), які перебувають поза сім'єю, впливом рідних і близьких людей. На їхню статево-рольову поведінку суттєво впливає те, які установки щодо статей та їхньої поведінки вони отримують у навчальному закладі. Позбавлені постійного батьківського піклування, діти, як правило, синтезують образи маскулінності – фемінності із ЗМІ, стосунків із вихователями та вчителями (переважно – жіночої статі), а також із досвіду міжстатевих взаємин з однолітками. Цей процес статевої соціалізації більше нагадує “метод спроб та помилок”, ніж усталену лінію статево-рольової поведінки відповідно до соціальних очікувань.

Дослідження Ю. Альшиної та А. Волович [2] можуть слугувати прикладом того, як соціально-негативні прояви статевої соціалізації (у суспільстві) підсилюються у таких закладах, як школи-інтернати для дітей-сиріт і впливають на статево-рольову ідентифікацію: хлопчики, не маючи чоловічих взірців для ідентифікування і зазнаючи тиску жіночого виховання (зорієнтованого на прищеплення пасивності, несамостійності, залежності), мусять ідентифікуватися із статусною позицією чоловіка взагалі. Така ідентифікація є вкрай хиткою і уразливою, і логічним її наслідком є відкидання всього жіночого як – не чоловічого, бажання бути гіпертрофовано маскулінним.

Не в кращому стані знаходяться і вихованки інтернатів, які хоч і можуть спостерігати поведінку жіночого персоналу, але під час виконання ними своїх професійних обов'язків, коли вони поводяться, скоріш, маскулінно [9]. Привчання до залежності від конкретних схвалень і страху покарання, пильний контроль з боку вихователів, – все це призводить як у дівчат, так і у хлопців до пасивності та інфантилізму, залежності та слабкості “Я” – рис, що їх уважають

психологи вкрай шкідливими не тільки для видатних особистісних досягнень, а навіть для спроможності досягти статевої зрілості.

Режимні вимоги закритих виховних закладів підсилюють соціальну ізоляцію дітей, примітивізують міжособистісні відносини, спрощують діапазон емоцій та відчуттів. Навіть установки щодо сексуальності, які отримують діти, породжені репресивною тактикою виховання: стать, сексуальність – це щось сороміцьке, недобре, про що не варто говорити, що не варто знати дітям, до чого вони колись (коли?) dorostуть і самі “все” зрозуміють [11].

Проте є підстави для сумнівів щодо цього. Техніка сексу (яку, напевне, мають на увазі педагоги під словом “все”) і сексуальна культура – не тотожні поняття. Як зауважує Е. Бернс [3], діти, які не відчули на собі любові і піклування, яких не навчили співпереживанню, культурі міжстатевого спілкування, вмінню дарувати радість, насолоду і добро іншим, брати на себе відповідальність (що, власне, і є змістом статевого виховання) не здатні, в свою чергу, віддавати ці почуття у дружбі, приятельованні, любові, не здатні на глибокі почуття, на довготривалі стосунки, не готові до подолання труднощів і конфліктів.

Проблема статевого виховання дітей з браком батьківського впливу, емоційно депривованих є більш складною, ніж “домашніх” дітей, оскільки, за словами В. Яковенка, статево-рольові потяги між такими дітьми зумовлені пошуком емоційного тепла, якого їм бракує і яке вони підсвідомо шукають у сексуальних контактах. Не знайомі з причинами і наслідками реалізації своїх сексуальних імпульсів, але нашоувуючись на принципову, засуджуючу реакцію дорослих, діти пов'язують її із сексуальністю, тавруючи у своїх установках “це явище як брудне, негідне, заборонене” [14, с. 214]. Учні схильні обговорювати питання сексуальності у колі друзів, де, як відомо, багато міфів і дезінформації [11].

Негативні або викривлені установки щодо тілесного “Я” та функцій тіла особливо яскраво проявляються в емоційно депривованих дітей. У переважній більшості вони не знають правильних (медичних) назв статевих органів чоловіка та жінки, а замінюють їх сленгом або нелітературними означеннями. Серед емоційно депривованих дітей чимало таких, які оцінюють секс як пригоду чи розвагу, мало пов'язану з почуттям прихильності [11]. Треба зауважити, що депсихологізовані установки дітей щодо статі, тіла та сексуальності поширюються за рахунок обмеженості доступних науково-популярних

джерел інформації і заповнення цього вакууму другосортними виданнями на зразок "Інтим", "Cool girl", "Спід-інфо" та інших [5], [11].

Поборники духу "високої моральності", які таврують будь-які спроби розмовляти на статеві теми, забувають, що міжстатеві стосунки передбачають насамперед вміння спілкуватися з представниками протилежної статі, а це означає вміти висловлювати свої почуття і емоції, співпереживати, ставити себе на місце іншого, виявляти прихильність у належний спосіб, ніжність, розрізняти (диференціювати) стани того, хто поряд.

Тілесність та сексуальність є важливим джерелом формування статеворольових уявлень про себе. Тілесне та сексуальне "Я" є дуже своєрідними сторонами особистості, особливо у підлітковому віці. Вони є дуже потаємними і водночас найбільш демонстрованими, відкритими і оцінюваними у дитячому колі. Щоб учень мав соціально-адекватний образ цих сторін свого "Я", змістовну їх самооцінку, треба, щоб він вмів їх рефлексувати, усвідомлювати, аналізувати, порівнювати із загальнолюдськими нормативами. Умови життя і виховання в інтернатах, на жаль, не сприяють поглибленню розуміння свого внутрішнього світу, власної індивідуальної цінності вихованців. Межі "я – ти", "моє – твоє" є досить розмитими; спільними стають не тільки речі і місця, але й всі події, будь-які людські стосунки. За таких умов межі тілесності теж стають розмитими. Тому у процесі статевого виховання треба навчити дітей розрізняти зони "дозволеності – недозволеності" і вмінню відстоювати ці межі від недоречних зазіхань інших. Статеве виховання повинно орієнтувати вихованців на майбутнє, готувати їх до можливих неприємних ситуацій (тобто до того, як їх уникати чи як з них виходити), проте акцент робити на позитивних моментах статевої та сексуальності. Підготувати до дорослого життя – означає озброїти знаннями, показати можливі варіанти розвитку подій і сформулювати відповідальне ставлення до здоров'я та життя (свого та інших). Статева освіта – це не поодинокі події, а цілісність постійних впливів, які допомагають дівчинці чи хлопцю розуміти свою стать, розуміти, яку роль відіграє секс у житті і розпізнавати його фізичний, духовний та моральний виміри [5], [6], [13]. Як зазначають англійські психологи [15], статева освіта повинна надавати адекватні знання про людську репродукцію, а також про фізичний та емоційний розвиток обох статей. Вона повинна готувати і хлопчиків, і дівчат до майбутнього подружнього, сімейного життя, до виконання щоденних побутових обов'язків і ролей; вона повинна

допомагати вихованцям вирішувати їхні нагальні особистісні проблеми, орієнтувати учнів на широкий соціум, який, в свою чергу, несе відповідальність за індивідів і висуває до них певні вимоги.

Одним з методів реалізації статевої освіти у закладах для дітей з депривацією батьківського впливу є тренінг статевого самоусвідомлення, завдання якого полягають у підвищенні самоповаги, самооцінки учнів себе як статевих істот, формуванні поваги до представників протилежної статі; у розвитку здатності аналізувати особливості гендерної поведінки; у засвоєнні учнями основ міжстатевої комунікації на вербальному і невербальному рівні; в усвідомленні учнями безпечної і небезпечної сексуальної поведінки та вмінні уникати факторів ризику.

Серед принципів статевої освіти, підкреслених психологами, слід визнати принцип заборони стимуляції сексуальної поведінки [5], [7]. Дотримання цього важливого принципу дозволяє дитині навчитися керувати, втамовувати свої потяги. Не менш важливим принципом є природна поведінка дорослих, які доносять до учнів знання про стать та сексуальність, адже виховання статевої поведінки є набагато складнішим завданням, ніж надання певного переліку знань.

Статеве виховання не може розпочинатися в 7-8 класі, тому що годі 13-14-річні вихованці залишаються невідповідними до змін пубертату. Було б слушним взяти за взірць шведську модель статевого виховання, яка розрахована на чотири вікових рівня: освіта охоплює дітей віком від семи років (коли розповидається про статевий акт, аутоеротичну поведінку, контрацепцію, запліднення, пологи тощо доступною для дітей мовою) до студентів коледжів (які розглядають питання закоханості, сексуального бажання, сексуальних проблем та дисфункцій, етичні та релігійні погляди на контрацепцію і аборти, демографічних проблем світу тощо). Хибно думати, що статеве виховання, сексуальна просвіта провокуватиме сексуальну розбещеність аж до сексуальної революції.

Демократичні революції, які відбулися в багатьох країнах, принесли лише елементи позитивної сексуальної освіти. Нашій країні сексуальна революція сталася б у пригоді, бо, як підкреслює К. Мілет [12], сексуальна революція має за мету знищити традиційну соціалізацію, завдяки якій у патріархатному суспільстві кожній статі прищеплюють певний статус, роль та характер. Це б спричинилося до інтеграції окремих статевої субкультур, засвоєння обома статями доти розділеного (на "чоловічий" і "жіночий") людського досвіду. Це дасть можливість розвиватися новій – андрогінній – особистості, у майбут-

ньому проявиться у "...функціонуванні егалітарної сім'ї та забезпеченні партнерських міжстатевих взаємин" [5, с. 142]. Сімона де Бовуар [4] вбачала у здатності дівчаток виконувати хлопчачі функції, а хлопчиків – дівчачі можливість для багатовимірної інтеграції особистості, відновлення її цілісності, подолання дихотомізму. Хіба ж не це має бути кінцевою метою статевого виховання, особливо для вихованців шкіл-інтернатів, – "...щаслива людина... з усвідомленням власної гідності, індивідуальної неповторності та самоцінності..."? [5, с. 69].

1. Августин Ю. Сексуальна інтеграція: Пугівник для пізнання і формування власної сексуальності / Пер. з пол. – Львів: Свічачо, 1999. – 200 с.
2. Алешина Ю., Волович А. Проблемы усвоения ролей мужчины и женщины // Вопр. психол. – 1991. – № 4. – С. 74-82
3. Бернс Р. Развитие Я – концепции и воспитание / Пер. с англ. – М.: Прогресс, 1986. – 420 с.
4. Бовуар де Сімона. Друга стаття / Пер. з фр.: В 2 т. - К.: Основи, 1995.
5. Говорун Т., Кікінежді О. Стаття та сексуальність: психологічний ракурс. Навчальний посібник. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 1999. – 384 с.
6. Говорун Т., Шарган О. Батькам про статево виховання. – К.: Рад. шк., 1990. – 160 с.
7. Исаев Д., Каган В. Половое воспитание детей: Медико-психологические аспекты. – Изд. 2-е, перераб. и доп. – Л.: Медицина, 1988. – 160 с.
8. Каган В. Семейные и полоролевые установки у подростков // Вопр. психол. – 1987. – № 2. – С. 54-61.
9. Кізь О. Маскулінність – фемінність у засвоєнні статевих ролей вихованцями інтернатних закладів // Наукові записки. Серія: педагогіка. – 2000. – № 4. – Тернопільський державний педагог. університет ім. В. Гнатюка. – С. 38-43.
10. Ксрегін А., Корегіна Е. Секс в нашей культуре. – К.: МП "Радуга", 1992. – 96 с.
11. Кухаренко С. Особливості статевої культури підлітків-вихованців школи-інтернату // Наукові записки: Збірник статей НПУ імені М.П. Драгоманова. – К.: НПУ 2000. – Ч. 1. – С. 169-172
12. Мілет К. Сексуальна політика / Пер. з англ. – К.: Основи, 1998. – 619 с.
13. Садовский М. Подростковая сексуальность как предмет социальной работы // Вестник психосоциальной и коррекционно-реабилитационной работы. – 1998. – № 1. – С. 69-78.

- 11 Яковенко В. Виховання та усиновлення дітей-сиріт. – Кіровоград. 1998. – 335 с.
- 15 Sex Education: Rational and Reaction / Ed. By Rex S. Rogers. – Cambridge University Press, 1974.

The necessity of child sex education is stated in the article. A special need of it for emotionally deprived children is accented.

Надія Кушнірик, Наталія Облогіна

ПЕСТУВАЛЬНЕ МИСТЕЦТВО УКРАЇНЦІВ – ОСНОВА РОЗВИТКУ ЕМПАТІЇ ОСОБИСТОСТІ

Важливим структурним компонентом емоційно-вольової сфери особистості є емпатія, яка на відміну від емоційного зараження, наслідування та навіювання є власним породженням особистості дитини. Джерело їх появи лежить в середині самої дитини і проявляється як імпортання її духовних здібностей [2, с. 50].

Емпатія (від грец. *empathos* – співпереживання) трактується як досягнення емоційного стану, проникнення в переживання іншої людини. Розрізняють такі види емпатії: *емоційну*, засновану на механізмах проєкції і наслідування (імітації) моторних і афективних реакцій іншої людини; *когнітивну*, що базується на інтелектуальних процесах (порівняння, аналогія і т.д.); *дієву* – вихід на захист реальної допомоги іншому, активна співдія; *предикативну*, що проявляється як здатність людини передбачати афективні реакції іншої в конкретних ситуаціях. Деякі дослідники в структурі емпатійних переживань виділяють ще одну – п'яту складову – *ретроспективну емпатію* (здатність до емпатії з приводу минулих переживань іншої людини) [6, с. 106].

Якщо першу групу показників емпатії у її загальній структурі – *якісну* – характеризують емоційна, когнітивна і дієва, то другу групу показників – *динамічну (часову)* – предикативна та ретроспективна (рефлексивна). Тобто часова характеристика емпатії (співпереживання як процес, розгорнутий у часі або як співпереживання іншому з приводу подій, що відбулися в різні періоди його життя) не обмежується передбаченням, а враховує події минулих і теперішніх переживань.

На думку К. Роджерса, “бути в стані емпатії означає сприймати внутрішній світ іншого точно, із збереженням емоційних і смислових відтінків. Ніби стасш цим іншим, але без втрати відчуття “ніби”. Так відчуваєш радість або біль іншого, як він їх відчуває і сприймаєш їх причини, як він їх сприймає. Але обов’язково повинен залишитися відтінок “ніби”: ніби це я радію чи засмучуюся... [5, с. 235]. Бути з іншим в такий спосіб означає на деякий час залишити свої погляди й цінності, щоб увійти в світ іншого без упередження [5, с. 236-237].

Ще ненароджена дитина в утробі матері відчуває потребу в материнській любові, у лагідному і доброму ставленні до себе. Любячі матері й ті, хто має добрий емоційний контакт з дитиною народжують більш впевнених у собі й захищених дітей. Матері нещасні, пригнічені, чи невпевнені у своїй любові до дитини народжують дітей, більш схильних до неврозів, оскільки особистість дитини формується в обстановці страху й хвилювання. Першочерговий зв’язок дитини з матір’ю має біологічний характер. В утробі вона чує звук материнського серця, через кров у мозок дитини потрапляє адреналін.

Новонароджена дитина починає розрізняти радість трохи пізніше, ніж емоції страху чи гніву. Однак посмішка до чотирьохмісячного віку ще не означає відповідної реакції на радість дорослого.

У першому півріччі в дітей виникають стійкі емоційні зв’язки з дорослими. Переживаючи позитивні емоції, дитина прагне розділити з ними свої переживання. А вже у другому півріччі вона шукає підтримки дорослого, якщо переживає негативні емоції [3, с. 26].

Н. Лисенко вивчала співчуваючі реакції дітей з 6 місяців до 3 років. Шестимісячні діти плачуть від вигляду схвилюваної, засмученої матері, а до кінця першого року життя дитина не тільки плаче, коли при ній когось ображають, але й робить спроби розрадити. Розвиток мови й рухової активності дитини сприяє дівішому характеру її співчуття. У 2 роки діти втішають, якщо бачать сльози, діляться солодким. Їх співчуття поширюється не тільки на близьких дорослих, але й на ровесників.

До 5 років дитина досягає певної самостійності, чітко усвідомлює і власну автономію, і автономію іншого. Вихователі дошкільних закладів знають, що п’ятирічні діти здатні до гострих переживань, заздрощів, до яскравих проявів співчуття. Причому як заздрощі, так і співстраждання втілюються у вчинках: якщо дитина заздрить, вона може нажалітися, якщо співчуває – може поділитися найдорожчим, щоб утішити іншого.

Дівість рання співчутливих реакцій у дітей говорить про те, що їм досить рано доступні альтруїстичні спонукання. Протягом всього дошкільного періоду дитина вступає у ширші зв’язки з людьми, у неї нагромаджується досвід емпатійного взаємозв’язку з ними. Завдяки спрямованому впливу дорослих у дитини розвивається уявлення про цінності іншої людини, формується потреба у її благополуччі.

Психологи, дослідники емпатії, встановили, що найчастіше співчутливий відгук викликають родичі, знайомі, особи своєї статі. Інтенсивність співчуття залежить від того, чи були подібні переживання у досвіді, особливо в ранньому віці дитини.

Завдяки ідентифікації з близькими дорослими, яка можлива за умов емоційного контакту з нею, дитина переймає способи їхньої поведінки і ставлення не тільки до себе, але й до інших людей і, таким чином, засвоює систему відносин і якостей особистості дорослих, як позитивних, так і негативних [4, с. 17-23].

Спостереження за молодими матерями показують незнання ними етнопедагогічних традицій українського пестувального мистецтва, протягом віків виробленого з метою успадкування наступними поколіннями емпатійних особистісних відносин. Так, сповивши немовля, молода мати укладає його в колисочку і починає колихати. Та скільки не докладає зусиль, первісточок ніяк не засне – крутиться, хникає, буцає ніжками. А ви спробуйте заспівати коліскової, – пропонуємо їй, та господиня знизує плечима: мовляв, не знаю, і не вмію.

На цей час, справившись на кухні, до кімнати входить бабуся. Вона дбайливо окинувши дитину, тихцем присідає біля неї. Нахилившись над сповиточком, під монотонне погойдування заспіває ніжну колісаночку:

*Люлі-люлі, дитино,
Поїдемо по сіно,
Візьмем тебе із собою.
Ти нам будеш коні пасти
А ми будем сіно класти.*

Малюк ураз притих, угамувався. Його світлі й довірливі очі розгубили напругу, заспокоїлись, і по всьому видно, як напливає, немов вечірній туман дрімота, повіки починають злипатися. А бабуся, виспівавши одну, переходить до іншої, ще спокійнішої колісаночки:

*Ой на ката – воркота,
На дитину – дрімота
А-а, люлі!*

ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ БАТЬКІВ ДО РОДИННОГО ЖИТТЯ – НАЙВАЖЛИВІШЕ ЗАВДАННЯ СУЧАСНОЇ НАУКИ СІМЕЙНОГО ВИХОВАННЯ

Не встигає ньенька dospivati, як немовлятко, солодко посопуючи, уже дримає. Бабуся, збавляючи тон і притишуючи виколохи, переходить на легку, ледь-ледь відчутну мелодію. За хвилину-другу маля спить глибоким сном.

Ось вона, загадка й, водночас, відгадка магічної коліскової пісні.

Скарбницею пестувального мистецтва українського народу є книжечка “Забавлянки мами Мар’янки” [1] та ін. Основу таких забавлянок складають дотики до пальчиків, ручоу, ніжок, животики, головки, пестливе водіння, поколювання, пощипування, що значно збагачує емпатійні переживання дитини, розвиває її емоційно-інтелектуальну сферу. Народно-дидактичні ігри, які є основою пестувального мистецтва українців, розвивають допитливість і кмітливість, сприяють сенсорному вихованню, викликають інтерес до знань. В емоційному відгуці на переживання іншого розрізняють переживання різної якості, чи, як говорять психологи, модальності. Бачачи горе іншого, людина відчуває таке ж почуття, або подібне – співчуття, жаль. Людина, яка страждає, у когось може викликати й протилежне почуття, наприклад, злостіху. Не завжди на радість люди відгукуються радістю; у когось вона викликає смуток.

Народні основи українського пестувального мистецтва необхідно всіляко пропагувати й створювати належні умови для їх використання сьогодні.

1. Забавлянки мами Мар’янки / Упорядник Г. Довженко. – К., 1992. – 24 с.
2. Карпенко З., Психокорекція розвитку дитини. – Івано-Франківськ, 1994. – 132 с.
3. Мещерякова-Замогильная С. Психологический анализ “комплекса оживления” у младенцев: Автореф. дис. ... канд. психол. наук. – М., 1979. – 26 с.
4. Насонова О. Вплив сімейних взаємин на емоційний розвиток молодшого школяра // Психологія. Респ. наук.-метод. зб. – Вип. 34. – К., 1990. – С. 17-23.
5. Роджерс К. Емпатія // Психологія емоцій. Тексти / Под ред. В. Вилюнаса, Ю. Гиппенрейтера. М., 1984. – С. 235-237.
6. Твердохлебова И. К вопросу о ретроспективной эмпатии // Сучасна психологія в ціннісному вимірі. Матеріали Третіх Костюківських читань: У 2-х т. – К., 1994. – Т. 2. – С. 106-107.

Лейтмотивом практично всіх досліджень українського національного характеру є визнання того, що в ньому домінує чуттєво-емоційний елемент. Емоційність українця виражається низкою специфічних рис, а саме: глибока релігійність, естетизм, сентименталізм та ліризм, перебільшена увага до свого внутрішнього життя, готовність піддатися впливу інших, байдужість до великих речей, свосерідність гумору, артистизм і нахил до патетики, потреба вислову за допомогою віршів та піснi, добродушність тощо. Ці особливості характеру звичайно трактуються неоднозначно. Зокрема, можна зазначити, що чуттєвість українця часто бере верх над волею, що робить його характер недостатньо продуктивним в політичному і господарському відношенні. Безвольна людина і безвольна нація завжди шукають собі опікуну, що й позначилось на нашій боротьбі за незалежність. Звідси і практичний виховний висновок: стремління до гармонійного розвитку всіх трьох складників: а) чуття; б) волі; в) розумових здібностей, а пініше вміння підпорядковувати наші почуття волі й розуму.

Зусилля нації для самодостатнього відтворення й розвитку мають об’єднатися єдиною всебічно охоплюючою програмою.

Зрозуміла річ, ми повинні визначатися з політичними й економічними пріоритетами, забезпечити належне ставлення й до екологічної сфери тощо. Однак, центровою, найголовнішою складовою цієї програми, всіх турбот суспільства повинна бути сама людина. І не тільки тому, що ми сповідуємо принцип гуманності. Без цього пріоритету суспільство просто приречене на невдачі в усіх сферах життя. І саме освіта має взяти на себе основний тягар у формуванні людини, громадянина на всіх етапах її росту і розвитку.

Організація освіти, яка мала би змінити нинішню систему підходу, повинна становити єдиний комплекс. Один з найважливіших і найскладніших його підрозділів – дошкільне навчання і виховання. Складний він не стільки структурно, як функціонально. Справа у специфіці педагогічного й психологічного забезпечення цього періоду. У роки, від яких чи не найбільше залежить формування особистості, дитина залишається під певною чи переважаючою опікою сім’ї. А більшість

нинішніх батьків, на жаль, не знає як, не вміє, не має змоги належно навчати й виховувати своїх дітей. Тому їм на допомогу повинна прийти школа. І в цьому плані її діяльність полягає не тільки в безпосередній участі в навчанні й вихованні маленьких громадян держави у так званій дошкільній період, а й у підготовці молодих людей до родинного життя, у навчанні батьків.

Основна робота щодо підготовки майбутніх батьків до сім'ї повинна проводитись у сформованих за віком і статтю класах. Однак проблема настільки важлива і нагальна, що залишити її без уваги уже сьогодні не маємо права. З огляду на життя пересвідчуємося, що нинішня школа, та й очевидно, майбутня, з педагогічними проблемами сім'ї сама не в змозі справитись.

Класики світової педагогічної науки, як і наукові світила з психології та фізіології, вважають, що людина буде в основному такою, якою ви її "зробите" до п'ятого року життя. Якщо дитину до п'яти років не виховати належним чином, то тоді її потрібно буде перевиховувати.

Ще у XIX столітті видатні основоположники сімейної педагогіки зводили в один комплекс усі фактори, що так чи інакше впливають на навчання й виховання дитини, і починали цей процес з ембріонального розвитку. Сьогоднішні досягнення генетики дають підстави починати турботи про майбутнє дитя ще до зачаття. Однак не потрібно забувати про можливість людського організму в кожному, в тому числі й у дорослому віці. Є твердження науковців, згідно з якими клітина людського організму може змінюватися з 11 місяців, а через кожних сім років в організмі відбуваються такі зміни, що людину якоюсь мірою практично можна вважати іншою. І не тільки фізично. На різних етапах розвитку, комплексу анатомічної науки по-різному оцінювалася роль спадкової інформації, закодованої в комбінації з однакової кількості ген матеріної і батькової ліній.

На нашу думку, потрібно максимально враховувати всі перераховані – досліджені чи недосліджені фактори, організовуючи єдину цільну систему освіти й виховання від підготовки до зачаття і аж до глибокої старості. А починати потрібно з того, що було характерним для наших пращів.

Завдання сучасної педагогічної науки сімейного виховання – навчити молодих людей, допомогти їм фізично й морально підготуватися до шлюбу, забезпечити якнайсприятливіші умови для ембріонального розвитку дитини. Тут також доречно було б зауважити

про спостереження, що засвідчують про виховання дитини за допомогою слова ще в утробі матері. Те ж твердять і про сприйняття музики. А окремі фахівці в даній галузі, які займаються дослідженням впливу водного середовища на процес виношування, народження і розвитку новонародженої дитини, висловлюють взагалі неймовірну ілюстрацію, що народжений у воді малюк, який скоріше вчиться плавати ніж ходити й сидіти, може вчити плавати свого меншенького приятеля, який у цей час перебуває у воді разом з матір'ю в її утробі.

Якщо коротко підсумувати зусилля щодо педагогічного впливу на батьків до моменту появи на світ дитини, то все зведеться до того, щоб створити якнайсприятливіші умови для всього закладеного в цих шодях природою потенціалу на відтворення.

Ставлячи на відповідний рівень дошкільне виховання, потрібно вміти поєднати в ньому всі переваги, що їх дає виховання у родині й в дошкільному закладі, і, навпаки, позбутися негативного. Головними причинами браку в сімейному вихованні є педагогічна неграмотність і повна неспроможність частини батьків через низький інтелектуальний, моральний рівень чи фізичні вади.

Поєднати переваги сімейного виховання і виховання в дитячих дошкільних закладах та ще й вирішити проблему недостатньої кількості останніх можна організацією невеличких таких груп у приватних, державних житлових будинках, у спеціально відведених приміщеннях. Добрий ґрунт для цієї справи дає приватизація і розвиток нових для нас форм організації різних видів діяльності в економіці, освіті, культурі тощо.

У контексті загальної концепції реформування освіти хочемо зробити певний акцент і ще на такому: в дитячих яслах і садках повинні бути створені умови також і для формування груп не тільки за віком, а й за інтересами, швидкістю засвоєння матеріалу, рівнем знань, а точніше було б сказати про необхідність створення всіх умов для індивідуального розвитку потенційних можливостей кожної окремої дитини. Стосовно тих, хто аж до вступу в школу виховується вдома, основний тягар падає на батьків. Але і тут повинна бути створена можливість для занять у спеціальних групах, які можуть діяти в різних місцях, створені різними організаціями, в тому числі й творчими спілками, закладами культури, а також приватними особами, акціонерними товариствами, фондами. Можна значно розширити інститут приватних учителів, які могли б займатись з дітьми індивідуально чи, можливо, й групами. Однак, все це повинно

відбуватися під орудою школи. Уже сьогодні дошкільний період повинен стати шкільним з специфічною складною формою навчальної і виховної роботи.

Відомо, що найпершими вихователями і учителями дитини є батьки. Від того, наскільки вони будуть підготовлені до родинного життя і виховання маленьких громадян держави, чого навчать і як виховують залежить наскільки гармонійно буде відбуватися розвиток особистості дитини, ефективність суспільного виховання.

1. Карпенчук І. Теорія і методика виховання. – К., 1997. – 304 с.
2. Вишневецький О. Сучасне українське виховання. – Львів, 1996. – 238 с.
3. Мистецтво життєтворчості особистості: Науково-методичний посібник: У 2 ч. / Ред. рада: В. Доній, Г. Несен та ін. – К., 1997. – Ч.1: Теорія і технологія життєтворчості. – 392 с.

The article tells us about the most important task of modern science and family education. It is preparing expectant parents for family life. This article also takes big part in teaching students teachers and parents.

Ірина Луценко

ТРАДИЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО РОДИННОГО СПІЛКУВАННЯ ЯК ФАКТОР КОМУНІКАТИВНО-МОВЛЕННЕВОГО РОЗВИТКУ ДОШКІЛЬНИКА

Відомо, що першими вихователями є батьки. Від того, як батьки ставляться до своєї дитини, чого навчають і як виховують залежить те, наскільки гармонійно буде відбуватися розвиток особистості дитини, ефективність суспільного виховання. На неминучий вплив батьківського виховання, яке виявляється у сімейних правилах, родинних звичаях, усталеному життєвому досвіді, на дитину влучно і образно вказують народні прислів'я і приказки: "Так батьки жили, так і нам треба", "І мій батько такий був, і я в нього вдався", "З матері народивсь", "Які самі, такі й сини", "Яблучко од яблуньки не

відкотиться, а хоч відкотиться, то хвостиком обернеться". "Яка няня, така й доня", "Яких сотворили, таких і майте".

Народний досвід вказує, коли повинно починатися виховання дитини: "Тоді учи, як упоперек на лавці лежить, а як подовж ляже, то тоді вже не навчиш", "Коли дитину не навчили в пелюшках, то не навчите в подушках".

Про хороше виховання дітей говорять так: "Викохав дитину в доору годину", "Любо й ненці, як дитина в честі, "Батьків син", "Як листівка з ластів'ятами", "За цю науку цілуйте батька й матір в руку".

Важливою складовою родинного життя є спілкування батьків з дітьми та поміж собою. І знову про це знаходимо влучні народні вирази: "Як батько кричить, то син гарчить, а як батько лається, то син кусається", "Не вчи дитину штурханцями, а хорошими слівцями".

Як бачимо, українська родина мала усталені правила родинного виховання і спілкування, досвід мовленнєвої взаємодії з дітьми, який виявлявся у створенні колискових пісень, забавлянок, примовлянь, повчань.

Яким же чином маємо розвивати і використовувати народний досвід виховання маленьких дітей? Вбачаємо такі основні напрямки цієї роботи:

- включення найжиттєздатних народних звичаїв, традицій в освітній процес сучасного дитячого садка;
- залучення сучасних батьків до вивчення й використання у родинному спілкуванні кращих зразків мовленнєвої взаємодії з дітьми: українських колискових пісень, забавлянок, примовлянь, зразків мовленнєвого етикету.

Звісно, для здійснення такої роботи необхідна відповідна підготовка майбутніх вихователів. Студенти вищих педагогічних навчальних закладів мають бути обізнані з кращими зразками малих фольклорних жанрів, правилами українського мовленнєвого етикету, подолати відповідними методиками їх використання у навчально-виховному процесі дитячого садка, комунікативними прийомами взаємодії з батьками з різних аспектів розвитку дитини. І, нарешті, головне, стиль мовленнєвої взаємодії вихователя з дітьми має відрізнятися нестливістю, доброзичливістю, яскравістю, образністю, мовленнєвою насиченістю предметно-практичної взаємодії з дітьми, тобто ознаками мовлення, характерними для спілкування української матері з дитиною.

Ці завдання розв'язуються в процесі професійно-педагогічної підготовки майбутніх вихователів до формування комунікативно-мовленнєвої діяльності дітей. Складовими підготовки є комунікативний, лінгводидактичний, народознавчий компоненти.

Комунікативний компонент передбачає формування у студентів професійних умінь мовленнєвої взаємодії з дошкільниками, метою якої є розвиток рідного мовлення, мовленнєвого спілкування дітей. Окрім цього, вихователі повинні уміти здійснювати професійну взаємодію з батьками: спрямовувати педагогічну освіту батьків, залучати їх до освітнього процесу дитячого садка.

Змістом народознавчого компоненту є вивчення власне традицій українського родинного спілкування. Передусім, це родинний мовленнєвий етикет. Українська дитина шанобливо зверталась до своїх батьків, родичів на Ви. Скажімо так: “Мамо, купіть мені книжку”, “Тато поїхали до міста”, “Бабусю, Ви казали...” Звертання до батьків були лагідними, пестливими, виражали дитячу любов і шану: “Батечку, мій любий”, “Матусю, рідненька!”. Існувало ласкаво-шанобливе звертання до кожного члена родини: матінко, нене, татку, няню, бабусю, дідусю.

Українська дитина ще змалку вміла вітатись, прощатись. Українським звичаєм було вже в рік починати вчити дитину “давати чолом”: щоб дитина привіталась, плеснуть долонею по долоні, а потім повертають руку для поцілунку. За традицією українського села віталися як із знайомими, так і з незнайомими людьми. Першими вітались молодші з людьми старшого віку.

Сьогодні вже рідко можна почути, щоб діти звертались до своїх батьків на Ви. Відродити цю традицію можна спільними зусиллями педагогів і батьків. Спочатку діти дізнаються про звертання до своїх батьків на шанобливе Ви, як про родинну традицію українців, яка подекуди зберіглася і в сучасних родинах. Вихователь може запросити батьків, членів родини дітей, які відвідують його групу для того, щоб вони розповіли, поділилися спогадами про те, як в дитинстві і вже будучи дорослими завжди у розмові звертались до своїх батьків, бабусь, дідусів на Ви. Пошана до батьків виявлялась і в пошані до батьківського слова. І маленькі, і дорослі, завжди поспішали заручитися добрим словом своїх батьків перед початком важливої справи, рушаючи в дорогу. Для цього діти звертались до своїх батьків із проханням: “Тату, мамо! Благословіть у дорогу!”. А батьки відповідали: “Ми благословляємо, і хай Бог тебе благословіть”. Наступний

крок – це формування у сучасних дошкільників потреби шанобливо ставитись до своїх батьків, і тому, звертатись до них обов'язково на Ви. Звісно, це можливо лише при відповідному ставленні батьків.

Щоб дитина вживала лагідні звертання до своїх батьків, вона повинна сама чути їх. Молодих батьків можна познайомити із властивими українській мові пестливими звертаннями до дітей: дитиночко, малятко, серденько, голубонько, пташенятко. Українська мова щедро задовольняє потребу кожної дитини у пестливому звертанні на ім'я. Наприклад: Галинка, Ганнуся, Галонька; Іванко, Івась, Івасик; Катеринка, Катруня, Катруся.

Особливе місце у родинному спілкуванні відведено колисковій пісні. Завдяки їй дитина не тільки добре засинала: між матір'ю і дитиною встановлювався тісний емоційний зв'язок. І ще вважалося, що якщо дитині не співати колискових, вона виросте відлюдькуватою, нетовариською.

Спілкування батьків з дитиною забезпечує її нормальний психічний розвиток, сприяє виникненню і становленню людської потреби у спілкуванні і його засобу – мовлення. Приклад організації матір'ю такого спілкування під час догляду за дитиною знаходимо в забавлянках. Завдяки ним створювалась емоційно і мовленнєво насичена атмосфера. І дійсно, доглядаючи свою дитину, мати співала, приспівувала, примовляла, проказувала, – “Як та ластівка з ластів'ятами”. Створена народним досвідом модель взаємодії матері з дитиною запобігає виникненню явища госпіталізму, яке виникає за умови дефіциту спілкування дорослого з дитиною.

“Де гра – там радість”, – свідчить народна мудрість. Саме так, через задоволення, радість, розвагу веде народна гра дитину в її розвиткові: емоційному, розумовому, комунікативно-мовленнєвому. Гра дає дитині відчуття єдності спочатку з дорослим, який грається з нею, а потім згуртом дітей. Розрізняємо ігри, побудовані на взаємодії дорослого й дитини (“Летів горобейчик”, “Летіла бджола”, “Чуки-чуки...”, дітей між собою (“Мир-Миром”, “Кіт Опанас”, “Квочка”, “Звідки ти?”).

Різноманітність народних ігор дозволяє цілеспрямовано використовувати їх для формування певних комунікативних умінь: підтримувати зоровий контакт з партнером, діяти згідно прохань-спонукань інших гравців, обирати з-поміж гравців партнера для продовження гри. Послідовність введення нових ігор може залежати від складності запропонованої правилами гри мовленнєвої взаємодії між гравцями.

Підготовчим етапом слугує розігрування ігор, в яких діти не виконують головну роль (її бере на себе вихователь), а всі перевтілюються в один образ. Наступний крок - знайомство дітей з іграми, в яких є головний персонаж. В цих іграх мовленнєва дія однакова для всіх гравців ("Панас", "Сірий вовк", "Хитрий лис"). Більш складною для головного гравця комунікативною дією є вибір нового головного персонажа ("Кізонька", "Пастушок", "Зайнко сіренький", "Перепілка"). Мовленнєва взаємодія між гравцями і головним персонажем ускладнюється в тих іграх, де між ними відбувається діалог ("Маринка", "Сірий кіт", "Вовк і лисичка"). Більш складними є ігри, в яких між двома головними персонажами відбувається діалог ("А продай бабуся бичка", "Як тебе звуть?", "Ми з тобою йшли?").

Отже, забавлянки, ігри є зразками взаємодії з дітьми для родинного спілкування в сучасній сім'ї, і для професійної мовленнєвої взаємодії з дітьми в конкретних життєвих ситуаціях виховання в дитячих садках.

З метою комунікативно-мовленнєвого розвитку дошкільника використовуємо народні повчання прислів'я про правила мовленнєвого етикету. Уміння говорити, розповідати за народними уявленнями починається з уміння слухати: "Будеш добрим слухачем, будеш добрим оповідачем", "Умієш говорити, навчись слухати". Про те, що українці цінують у спілкуванні ввічливість, привітність, доброзичливість дошкільники можуть дізнатись із наступних прислів'їв: "Ввічливих та лагідних скрізь шанують", "Слова щирого вітання дорожчі за частування", "Красна мова знаходить добрі слова".

Українці вважали недоречною як беззмістовну розмову ("Красно говорить, а слухати нічого", "Що й казати, як слухати нічого"), так і невинуватну мовчазність. Про це є також чимало приказок і прислів'їв: "Німа, як риба", "Гай, гай! Заговорив". Про те, що українці цінували гарну розмову свідчать такі прислів'я: "Милая моя розмова!", "Як горох розсипає" (Гарно говорить).

Доброю традицією українського мовленнєвого етикету є при вітанні, віншуванні бажати усіляких гараздів, здоров'я, добробуту: "Будь здорова, як риба, гожа як вода, весела, як весна, робоча, як бджола, багата як земля свята".

Доброзичливість і ввічливість у спілкуванні прищеплювалась дитині разом із різноманітними словесними вітаннями, які традиційно в українському мовленнєвому етикеті є побажаннями добра, здоров'я, виражають приязнь, лагідне ставлення до співрозмовника: доброго дня,

доброго здоров'я, добридень, здорові були, доброго вечора у вашій хаті, здоровеньки були, бувайте здорові, добраніч. Урізноманітнити арсенал привітальних звертань сучасного дошкільника можна, якщо діти будуть частіше чути їх як від вихователя, так і в родинному спілкуванні. Це ж стосується і слів ввічливості. Український етикет виробив їх чимало: вибачте мені, пробачте мені, даруйте, дякую, я неперпрошую, будь ласка, будьте ласкаві, прошу, уклінно прошу.

Важливою складовою лінгводидактичного компоненту є формування умінь професійного використання фольклорних творів у мовленнєвій роботі. Так, з метою закріплення правильної звуковимови можна використовувати потішки, насичені доступними дітям звуко-наслідуваннями: гелготання гусей, кумкання жабок, співу солов'я. Сучасним дошкільникам веселою грою зі звуками буде наслідування шукосполучень, якими кличуть домашню худобу, птицю. Старшим дошкільникам можна запропонувати пісеньки, які імітують спів пташок: ластівки, синиці, жайворонка, горобця. У словниковій роботі віршички, нескладні загадки використовують з метою зацікавлення дітей назвами предметів близького довкілля. Обов'язковими вони є під час знайомства дітей з назвами предметів, речей українського національного побуту. Народні загадки сприяють не тільки розумовому розвитку, але є чудовими зразками образного мовлення, використання синонімів, антонімів, образних порівнянь. В малих фольклорних жанрах закладені значні можливості для формування граматичних умінь, набування дітьми категорій відмінку, роду, числа. Приміром, для закріплення кличної форми можна скористатись закличками, в яких є звертання до явищ природи, сонечка, дощика, вітру, тварин, птахів: "Іди, іди, дощичку...", "Вийди, вийди, сонечко...", "Ой вітре, вітроньку...", "Ластівко, ластівко!", "Чорногузе, дядьку...", "Зозулю, зозулю, голубочко...", "Равле, равле..."

Між всіма компонентами підготовки майбутніх вихователів існують тісні взаємозв'язки. Наприклад, між комунікативним і народно-шавчим. Студенти вивчають фольклорні твори не тільки як засіб розвитку мовлення дітей, а й як засіб розвитку умінь професійної мовленнєвої взаємодії з дітьми. Скажімо, зразком емоційної і мовленнєвої насиченості практичної взаємодії з дитиною під час догляду за нею, є народні забавлянки. Вони є зразком організації матір'ю мовленнєвого спілкування з дитиною раннього віку. На прикладі народних забавлянок можна вчити студентів створювати природне розвивальне мовне середовище в групі дитячого садка під час різноманітних

ПРОГРАМА “НОВА УКРАЇНЬСЬКА РОДИНА” – СКЛАДОВА МОДЕЛІ САМОВІДТВОРЕННЯ НАЦІЇ

режимних процесів: ранкового прийому, переодягання, вмивання, вживання їжі, підготовки до денного сну, загартовування тощо.

Важливо, щоб в процесі комунікативної підготовки студенти не тільки виробляли свій індивідуальний стиль педагогічного спілкування, який узагальнював би особливості спілкування української матері зі своєю дитиною, а й оволодівали способами залучення молодих батьків до вивчення й використання народного досвіду мовленнєвого виховання дітей. Це і проведення нетрадиційних батьківських зборів, організація обміну досвідом родинного виховання.

Включення народознавчого компоненту у комунікативну підготовку майбутніх вихователів сприяє підготовці сучасного українського педагога, якому притаманні такі особливості спілкування з дітьми, як діалогічна орієнтація, мовленнєва насиченість спільних з дитиною дій, лагідність, неслівність мовлення, властиві українській матері.

1. Дитячі пісні та речитативи / Упоряд.: Г. Довженюк, К. Луганська. – К.: Наук. думка, 1991. – 448 с.
2. Луценко І. Педагогічний стиль мовлення // Дошкільне виховання. – 2000 - № 1. – С.9-10.
3. Луценко І. Граємось, спілкуємось // Дошкільне виховання. – 1998. – № 8. – С. 10-11.
4. Українські приказки, прислів'я і таке інше. Уклад М. Номис / Упоряд., приміт. та вступна ст. М. Пазяка. – К.: Либідь, 1993. – 768 с.

In the report are illustrated the traditions of the family's ukrainian communication. It is uncovered the abilities of their use in the practice of the modern nursery school and in the process of the training of future educators.

Україна – родина – людина. Так визначає мотиваційну конкретику національної ідеї на сучасному етапі Дмитро Захарук – автор програми “Нова українська родина”.

Будучи глибоко переконаним, що доля нації залежить насамперед від того, наскільки ефективну модель самовідтворення вона має і як ефективно її використовує, він пропонує власну модель структурної організації освіти. Впровадження її в життя, на його думку, дасть змогу вийти з рамок класно-урочної системи і забезпечить розвиток особистості тим темпом і в тому напрямі, які найбільше відповідають її можливостям.

І, дійсно, глибокий аналіз світової історії засвідчує: успішно розвивалися лише ті нації, які забезпечували функціонування ефективної моделі власного самовідтворення.

У складній системі самовідтворення нації особливе місце належить родині.

Упродовж сотень років суспільні, економічні, політичні умови працювали проти української родини. Сучасний стан української родини не тільки робить проблемною близьку світлу перспективу нації, а й становить загрозу безпеці нинішньої держави.

Робота на родину, робота з родиною, робота в родині вимагає значно більшого, ніж маємо сьогодні. Родина має стати пріоритетом загальнонаціональної політики.

Повніше зрозуміти функції родини, її стан, рівень, механізми впливів на неї допоможе системний підхід і усвідомлення того, що родина – як одиночне й часткове є складовою цілого ряду підсистем і систем. в їх числі таких, як соціум, етнос, нація, наднаціональна спільнота, світ, всесвіт. Водночас родина сама є цілим, що складається з часток і одиниць, які не тільки об'єднані в ньому, а й входять в інші частки систем.

З багатоманіття функцій родини Д. Захарук виділяє такі: **космогонічна** – бути прикрасою дерева світобудови (моральними чеснотами, душевною красою, працею в гармонії зі світом і на красу світу і т. ін.); **націотворча** (родити і виховати українців – людей, що становлять українську політичну націю); **державотворча** (родити й виховати гід-

них громадян Української Держави); **етнотворча** (виховувати потомство на етнічних традиціях, в гордості за свій етнос, в етнічній культурі, з етнічним менталітетом, вирощувати етнічних українців); **родовідна** (вести рід – прикрашати дерево роду примноженням добрих традицій, виховувати покоління відповідним перед предками й потомками, в потребі творити родини, виховувати дітей, онуків, правнуків); **міжгенераційного єднання** (забезпечувати тяглість історії); **людинотворча** (родити й виховувати людину, особистість); **соціотворча** (готувати членів соціуму, впливати на соціуми через членів родини); **духотворча** (виховувати український дух, український гонор, українську силу); **культуротворча** (бути осередком розвитку як культури українського родинного побуту, так і національної та загальної культури); **“домашнього вогнища”** (гріти любов’ю, бути прихистком, генерувати, відновлювати сили людини); **футуротворчу** (творити майбутнє); **удосконалювальну** (поліпшити генерацію, а значить, націю) [2, с. 10].

Звичайно, у цьому переліку враховується умовність наведених функцій, всі вони виступають у системній єдності. Так, будучи об’єктами для наслідування, батьки виховують дітей усією своєю розмаїтою діяльністю, що відбувається на очах дитини, системою поведінки, самим способом життя.

Як складова моделі самовідтворення нації Програма має забезпечити підвищення ефективності цієї моделі.

Громадянина нової незалежної України, зазначає автор програми, має вирощувати й виховувати нова українська родина. Складність виховання нового українця полягає в тому, що ми маємо відродити український дух, не позбавляючись самотності, адаптувати його до умов нинішньої цивілізації, забезпечуючи постійний успіх України і українців у потугах світової конкуренції. Маємо створити таку родину і такі умови в родині, в яких родитимуться і виховуватимуться віддані Україні патріоти, сильні духом, тілом і мудрістю, інтелектом, знаннями й уміннями, здатні забезпечити як могутність держави, так і власне щастя.

Основні завдання програми:

- створення родинних і позародинних умов для одержання фізично, духовно і морально здорового потомства;
- пропаганда фізично здорового способу життя в родинах;
- поліпшення родинного добробуту.

Досягнути певних результатів у роботі можна тільки за умови, що вся робота по реалізації ідей цієї Програми буде проводитися комплексно, взаємозв’язано і взаємозалежно.

Умовно її можна поділити на навчально-виховну і практично-забезпечувальну. Це підготовка з ранньодитячого віку до повноцінного, функціонально ефективного родинного життя забезпеченням відповідного фізичного стану, знань, умінь, навичок, запитів, бажань, духовних сил, морально-етичних критеріїв, переконань; система заходів щодо підготовки до створення молоді родини: виховання потреби створювати родину, народжувати й виховувати потомство; культура взаємостосунків, почуттів; психологічна і фізична гармонія; всебічна готовність до родинного життя, в тому числі вміння вести домашнє господарство; забезпечення родинних гараздів: мікроклімату (оптимальні взаємостосунки подружжя, старших і молодших, членів великої родини; культури стосунків із сусідами, громадою, підприємствами, установами, в яких працюють батьки; зі школою та іншим середовищем, в якому перебуває дитина; з суспільством; економічне благополуччя; умови для самореалізації членів родини тощо).

Основними принципами реалізації Програми є комплексність; науковість; природовідповідність; максимальна самодостатність; історична наступність; реальна доступність; гармонійність загальноукраїнського, соціального і родинного, особистого; правдивість; християнська моральність; оптимістична спрямованість.

У Програмі визначені основні методи і форми роботи, які мають органічно поєднувати народну практику, теоретичні й практичні надбання педагогіки, медицини, політології, мас-медіа, громадської, культурно-масової роботи, релігійної, лекційної пропаганди, економічної діяльності, спортивно-оздоровчої роботи тощо.

Науково-методична робота, зазначає автор, має забезпечити існуючими і новими знаннями усіх, хто займається розробкою і впровадженням Програми. Особлива увага при цьому має бути приділена відродженню раціональних національних форм і методів родинного виховання, а на їх базі – розробці нових досягнень науки і практики.

У галузі навчальної роботи передбачається поліпшення вивчення в рамках нині існуючих програм відповідних тем і введення нових на заняттях у дитячих садочках, школах, спеціальних середніх і вищих навчальних закладах; створення спеціальних шкіл (“Мамина школа”, “Господарська школа”, “Родинна школа”, “Школа здоров’я”, “Родинна спортивна школа”, “Родинна музична школа”, “Бабусяна

школа” і т. ін.); курсів при навчальних, культурно-освітніх закладах, церквах, органах реєстрації шлюбу, медичних закладах; лекційних курсів для слухачів різного віку, соціального стану і підготовки; гуртків різного економічного й відпочинкового характеру; масово-видовищних заходів; циклів церковних проповідей, теле- і радіопередач, газетних і журнальних публікацій, листівок, буклетів, брошур, книжок, плакатів та інших засобів наочної агітації.

Крім цього перспективними напрямками роботи вважаються використання перелічених вище та інших форм роботи, спрямованих на значне підвищення загальної педагогічної культури, насамперед усіх, хто безпосередньо працює з дітьми й молоддю, батьками, хто працюватиме над розробкою й реалізацією даної Програми. Великого значення надається соціально-педагогічному патронату над родинами з дітьми, насамперед над тими, де є діти дошкільного віку, не охоплені дитячими закладами; розвитку мережі міні-садочків, у тому числі родинних, дитячих кімнат при видовищних закладах тощо, створенню спеціальних навчально-виховних закладів, організації класів, курсів тощо в існуючих навчальних закладах різного підпорядкування. Особливою має бути турбота про здібних дітей, про дітей-сиріт та позбавлених батьківської опіки, про дітей, що виховуються в неповних сім'ях і неблагополучних родинах.

Великого значення автор надає підвищенню фізичної культури: розвитку родинного спорту, масовому дитячому спорту; спортивно-оздоровчим заходам для людей різного віку; створенню мережі спортивних площадок, залів, кімнат, допомозі в забезпеченні відповідним інвентарем для занять спортом у квартирі, дворі, на дачі з використанням для цього різних форм, в т. ч. сітки прокатних пунктів; екскурсійно-туристичній роботі з родинами.

Виконавці даної програми, проектує В. Захарук, – органи державної влади й місцевого самоврядування, заклади науки, освіти, медицини, культури, церкви, спортивні, туристично-екскурсійні організації, товариство “Просвіта”, дитячі, молодіжні, інші громадські організації, творчі спілки, усі, хто цікавиться даними проблемами і виявить готовність працювати над ними.

Більшість робіт щодо виконання Програми мають виконуватися в межах розширення службових обов'язків працівників відповідних служб і організацій, на громадських засадах. Разом з тим у межах фінансових можливостей відповідні організації, установи тощо можуть приймати на постійну чи тимчасову роботу працівників для виконання

Програми: вихователів педагогічного і соціально-педагогічного патронату, репетиторів, домашніх учителів, нянь-пестунок, юристів, операторів для обслуговування комп'ютерної техніки, програмістів, консультантів, керівників, лекторів шкіл, курсів, гуртків, журналістів, редакторів, інструкторів, менеджерів, агентів, працівників технічного забезпечення.

Отже, можна зробити висновок про те, що родина є найменшим, але найпершим найголовнішим осередком, що формує націю: її расовий тип, її характер, самоідентифікацію тощо.

Відроджуючи Україну, будуючи Україну, не забуваймо: родина – найбільша вихователка підрастаючих поколінь за всіх часів й у всіх народів, невтомна плекальниця високої духовності” [2, с. 4].

1. Захарук Д. Нова українська родина. – Снятин: Прут, 2000. – 168 с.
2. Стельмахович М. Українське родинознавство. – Івано-Франківськ, 1994. – С....

The article considers the main statements of “New Ukrainian family” Programme, analyses its aim and tasks, contest, principles of structure, methods of realization and also material-technical basis of its execution.

Марина Машиовець

ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ ВИХОВАТЕЛІВ ДО РЕАЛІЗАЦІЇ СПІВРАЦІ З РОДИНАМИ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

Сучасна психолого-педагогічна наука визнала та підтвердила те, що віками визрівало в глибинах народної педагогіки, прогностично відзначалося в науковому доробку мислителів минулого, а саме: беззаперечний авторитет сім'ї як персоналізованої взаємодії світу дорослих і світу дітей в індивідуальному розвитку та поведінці (В. Петровський, А. Співаковська), а також безпосередній вплив типу материнства на емоційний розвиток дитини (Г. Філіпова).

Сім'я для дитини – найбезпечніший сховок, де вона знаходить захист, підтримку, розуміння, вчиться спілкуватися та спільно діяти з іншими членами родини. Найважливіше, щоб родина характеризувалася внутрішньою згуртованістю – взаєморозумінням, повагою, глибоким та постійним почуттям любові. Така гармонія стосунків сприяє

нормальному родинному життю як батьків, так і дітей. У результаті реалізується найголовніша функція родини, що забезпечує майбутнє суспільства, – виховна. Реалії сьогодення не дають можливості батькам повноцінно одноосібно виховувати власних дітей, їм необхідна професійна педагогічна підтримка та допомога.

Проект Закону про дошкільну освіту, базовий компонент дошкільної освіти, конценція національного дошкільного виховання, сучасні наукові психолого-педагогічні підходи до проблем виховання та навчання дітей дошкільного віку беззаперечно визначають, що батьки дітей та їхні родини в цілому великою мірою причетні до цього процесу, бо є справді першими вихователями та вчителями власних дітей.

Найпершим вчителем для дитини є мати, а потім – інші члени родини. Пізніше – дитячий садок, школа, дитячі групи. Дитячий садок – це найперше суспільне середовище для дитини. Саме він забезпечує соціальну адаптацію дитини, її різнобічний розвиток, фізичне та психічне здоров'я, сприяє набуттю життєвого досвіду, стає свосереднім посередником між сім'єю та довкіллям. Тому виховання розглядається сьогодні не тільки як система планомірного і цілеспрямованого формування світогляду, характеру, потреб дитини, але й як система оволодіння наукою життя. Тобто виховання виступає як інтегрований, синергетичний процес, що включає соціально-економічні, духовні та біоенергетичні фактори. Організовує, спрямовує та надихає і втілює в життя основні ідеї виховання – педагог, вихователь дошкільного закладу.

Основна мета підготовки фахівців дошкільної освіти – наукове забезпечення професійного, особистісного та громадсько-політичного розвитку студентської молоді (на дошкільному відділенні вчать, як правило, жінки) в умовах вищого навчального закладу. При цьому *об'єктом* дослідження є не стільки окремий студент, а цілісна соціально-громадська спільність (студентство, викладачі, співробітники університету, діти дошкільного віку, їхні батьки, рідні, батьки та члени родини самої студентки), що характеризується найрізноманітнішими формами інформаційно-виховної взаємодії партнерів.

Відповідно, *предметом* дослідження виступають багатопланові закономірності, механізми та умови її становлення: історичні, соціокультурні, психологічні, педагогічні та ін.

Підготовка майбутнього фахівця у вищій школі повинна розглядатися і здійснюватися як державне замовлення на формування особистості висококласного педагога, який зможе професійно інтегру-

ватися у соціально-економічні відносини на рівні внутрішніх зв'язків (сім'я, громада, педагогічний колектив), а в перспективі й на міжнародному рівні (обмін досвідом між педагогами різних країн, науково-практичні конференції, з'їзди тощо).

У загальній проблемі підготовки майбутнього педагога ми виділяємо один із багатьох її аспектів: формування у студентів педагогічних умінь організації співпраці дитячого садка і родин на основі впровадження традицій української етнопедагогіки та досягнень сучасної педагогіки.

Процес підготовки до співпраці з батьками безпосередньо пов'язаний з андрагогікою (Ноулз, 1980, андрагогіка – мистецтво навчати дорослих) і включає подвійну проєкцію: навчати, щоб професійно підготувати і професійно підготуватися, щоб навчати. Тобто, взаємодія “викладач-студент” проєктується на взаємодію “вихователь-батьки”. Від спільних зусиль викладача та студентів буде залежати якість готовності до співпраці.

Практика дошкільної освіти показує, що у сучасного педагога цнуються здатність брати на себе відповідальність за прийняті рішення, прагнення до лідерства, до співпраці з дітьми, батьками та колегами, знання особливостей організації цілісного педагогічного процесу в дошкільному закладі та в сім'ї. Адже місія вихователя, в ідеалі всіх дорослих – бути посередником, уповноваженим представником дитини перед суспільством.

О. Запорожець, видатний вчений-психолог сучасності розглядав дошкільну педагогіку як особливий цілісний процес спільної групової діяльності дітей та педагога, в ході якої діти під цілеспрямованим керівництвом вихователя активно оволодівають досягненнями матеріальної та духовної культури, створенної людством, засвоюють суспільні вимоги, моральні норми та ідеали, що й визначає розвиток їх моральних якостей. Отже, успішність професійної діяльності педагога визначається рівнем його самосвідомості.

Професіограма вихователя (з різними видами спеціалізації) передбачає співпрацю з батьками дітей дошкільного віку. Готовність до співпраці з батьками розглядається як чинник, що стимулює професійне самовдосконалення вихователя і дозволяє йому здійснювати не тільки виховання дітей, а й виховання батьків. “Виховання батьків” – це міжнародний термін, під яким розуміють професійну педагогічну допомогу батькам у виконанні ними батьківських функцій.

Аналіз результатів дослідно-експериментальної роботи показав, що підготовці до співпраці з батьками дітей дошкільного віку сприяють суб'єктивні та об'єктивні умови. До суб'єктивних ми відносимо внутрішні передумови, що сприяють успішному виконанню певної діяльності у пізнавальному процесі та активізують внутрішні резерви того, хто навчається. До об'єктивних відносяться зовнішньо організовані умови, що сприяють активній діяльності суб'єктів, включаючи організацію навчання (зміст, форми, методи), а також взаємини в студентській групі та з викладачами.

При традиційних формах навчання в організації педагогічного процесу ВЗО закладено немало об'єктивних умов, в тому числі:

- застосування ділових ігор, проблемних ситуацій, дискусій, під час яких студент вирішує пізнавальні завдання з позицій професіонала;
- залучення студентів до розробки тестових та контрольних завдань та використання їх в процесі навчання;
- органічне включення в процес навчання спеціалістів-практиків (завідуючих, методистів дошкільних закладів, досвічених вихователів), систематичне спілкування з ними студентів на лекціях, дискусіях, конференціях, в ході педагогічної практики;
- побудова взаємин викладачів та студентів на основі співробітництва за інтерактивними методиками;
- забезпечення сприятливого емоційного мікроклімату в студентській групі, створення "ситуації успіху" для кожного студента.

Реалізації названих умов допомагає врахування принципів активізації, інтенсифікації, максимального наближення навчальної діяльності до майбутньої професійної.

Значну роль при цьому відіграє зміст навчальних дисциплін, зокрема, курсу "Спільна робота дитячих садків з родинами", мета якого - безпосередня підготовка студентів до організації співпраці з батьками та іншими членами родини дитини дошкільного віку та до управління дошкільною освітою в цілому. Умовами більш ефективного навчання виступають:

- відображення в змісті курсу теоретичних знань питань з історії української родини, родинного виховання; актуальних проблем сучасного сімейного виховання;
- екстраполяція знань із раніше вивчених курсів та з курсів, які вивчаються паралельно – дошкільна педагогіка, історія педагогіки, філософія, соціологія, економіка, окремі методики, народознавство тощо;

емоційна насиченість матеріалу, відображення в ньому принципу особистісного підходу, тобто визнання особистості кожної дитини, усвідомлення того, що вся робота в дошкільному закладі здійснюється в інтересах дітей, спрямовується на їх розвиток, навчання та виховання.

Під час педагогічної практики у студентів з'являється можливість апробувати власні можливості в позиції вихователя, методиста, керівника гуртка батьків. При цьому не останнє місце займає позитивне ставлення до виконуваних обов'язків, самостійна підготовка цілей і завдань практичної роботи. Важливо включення студента в організацію педагогічного процесу на правах рівноправного члена групи, що допоможе визначити громадську позицію майбутнього фахівця.

Педагогічна практика дає можливість студенту співставити свої очікування та реальні характеристики культури професії педагога, поєднати теоретичні знання і практичні уміння не в штучно створених педагогічних ситуаціях, а в реальному навчально-виховному процесі (хоча й з певною зовнішньою підтримкою).

Розглядаючи важливість педагогічної практики для професійного зростання майбутнього фахівця, необхідно більше уваги звернути на соціальні аспекти педагогічної діяльності. На сьогоднішній день від дипломованого спеціаліста вимагаються уміння управління, підвищення професійного рівня співробітників, налагодження співпраці з батьками та громадськістю.

Суттєвим фактором успіху педагогічної практики є співробітництво та співтворчість студента, вихователя-наставника та методиста університету (інституту). В цій тріаді співпраця необхідна для досягнення чіткого визначення ролей, розробки всеохоплюючої підготовки студентів, обміну досвідом та створення можливостей для студентів обговорювати свою практику та поточні проблеми виховання й навчання дошкільників у дитячому закладі та в сім'ї. Це можуть бути настановчі та підсумкові конференції, методичні семінари, круглі столи. До їх проведення залучаються студенти, наставники, методисти, викладачі окремих методик, провідних курсів, батьки. Метою таких форм роботи є аналіз природи ефективної навчально-виховної діяльності за допомогою обміну досвідом між студентами, наставниками та батьками, визначення вдалих способів розв'язання проблем, що виникають у ході практики, обговорення поточних питань виховання.

Суб'єктивними умовами підготовки майбутнього вихователя до співпраці з батьками є:

- зосередженість на необхідності вибору професійної позиції, стратегії і тактики своєї поведінки при співпраці з батьками та іншими членами родини, можливих підходів до вирішення проблем сімейного виховання;
- надання можливості кожному студенту оцінити власний потенціал і здібності у порівнянні з досвідченими педагогами дошкільних закладів та визначити на цій основі програму самоудосконалення;
- самостійне визначення цілей та вибір завдання для контролю й самоконтролю;
- усвідомлення студентом самого себе в позиції “Я-професіонал”, вибір рішень, стратегії й тактики поведінки з цієї позиції.

Реалізації цих умов сприяє двосторонність навчального процесу у ВЗО, що характеризується наявністю таких основних структурних компонентів:

- інтелектуальний - запас знань викладачів і студентів; вміння викладача психологічно вірно, оптимально передати інформацію; розуміння й актуалізація отриманої інформації студентом;
- емоційний – вплив вихователя на студентів власними переживаннями, які виникають в результаті передачі інформації та забарвлення її від співучасті студентів;
- особистісний – як викладач, так і студент мають власне ставлення до інформації; викладач з власних позицій оцінює аудиторію, яка перед ним і себе самого, а студенти – викладача та себе особисто і групу в цілому. Все це разом або зміцнює позиції співпраці, або перешкоджає процесу.

Виходячи з цього, основними завданнями курсу є:

- навчити студентів розуміти важливість співпраці сім'ї та дитячого закладу;
- сформувати вміння проводити діагностування сімей;
- навчити студентів розуміти відмінності між різними родинами та відповідно сприймати їх;
- навчити створювати та випробовувати на практиці стратегії виховного впливу, які визначаються потребами родини та громади;
- навчити знаходити різноманітні шляхи співпраці з родинами в дитячому закладі та суспільстві;
- сформувати вміння підвищувати рівень педагогічної культури батьків, враховуючи їх загальний розвиток, активність, різноманітні інтереси.

Навчально-теоретичний зміст курсу можна умовно поділити на такі модулі (блоки): сім'я як соціокультурне середовище, в якому виховується дитина; дитина в сім'ї та дитячому садку; співпраця дитячих садків з родинами; система педагогічної підготовки батьків.

Кожен з чотирьох блоків містить етнопедагогічну інформацію про сімейні стосунки та домашнє виховання дитини-дошкільника. Джерельна база, якою послуговуються викладачі та студенти, постійно розширюється. Є література, що використовується, як підручки при вивченні того чи іншого питання курсу: праці М. Стельмаховича (Народна педагогіка, Народне дитинознавство, Українська родинна педагогіка); Українська родина: Родинний і громадський побут / Упорядник Л.Орел та ін.

Технологію викладання курсу орієнтовано на систематичну самостійну роботу студентів. Виконання багаточисленних та різноманітних за характером завдань сприятиме засвоєнню теоретичних знань та практичних умінь, що забезпечить успіх педагогічно грамотної взаємодії з сім'ями вихованців і втілить в життя ще один проєкт – допоможе у створенні власної сім'ї та вихованні власних дітей. Враховуючи сучасну демографічну ситуацію, це надзвичайно актуальне питання. Зокрема, дані статистики свідчать, що на 100 шлюбів у м. Києві припадало 76 розлучень у 1992 р., 87,2 у 1996 р. і 70,4 у 1997 р. Для порівняння: по міських поселеннях України в цілому - 64,5 (1997 р.). У 1990р. в м. Києві було зареєстровано 27,8 тис. шлюбів, у 1997 – лише 17,9 тис., тобто на 35,6% (понад 1/3) менше; міськими жителями по Україні в цілому за відповідні роки – на 30,8% менше [2, с. 36].

Можливо, позитивний резонанс у вирішенні проблем небажаного безшлюбного материнства у занадто молодому віці мало би включення курсу “Сімейна педагогіка і домашнє виховання” у всі ВЗО нашої держави, а не тільки в педагогічні університети та інститути.

Зазначимо, що світова спільнота визначила необхідність професійного батьківства. Так, в 1996 році Конгрес США встановив (публічний закон PL 104-193, відомий як “Соціальна реформа”), що шлюб – основа процвітаючого суспільства, необхідний інститут благополучного суспільства, в якому підтримуються інтереси дітей; підтримка відповідального батьківства і материнства – основа успішного виховання і розвитку дітей. У січні 2000 року відбувся II-й міжнародний конгрес сімей (Женева), в роботі якого брали участь 2000 учасників із 45 країн. Робота конгресу завершилася прийняттям Декларації, що

складається із 12 пунктів, у яких визначено основні напрямки взаємодії сімей та держави в різних галузях. Так, у галузі освіти тільки батьки володіють повнотою прав та відповідальності, щоб керувати процесом виховання та навчання своїх дітей; у галузі економіки політика як роботодавців, так і держави повинна підтримувати економічні устої сім'ї: що добре для сім'ї, то добре і для економіки; уряд має захищати і підтримувати сім'ю, а не присвоювати собі її найважливіші суспільні функції [1, с. 12-13].

1. Семья и школа. – № 1. - 2000. – С.12-13

2. Соціально-демографічна ситуація у м. Києві в умовах переходу до ринкової економіки (1989-1999рр.). – К.: Упр. в справах сім'ї та молоді, Ін-т економіки НАН України, 1999. – С. 36.

In this article I explain the general methods of research-experimental work regarding the formation the skill of co-operation with children's families in students. The conditions and the ways of educational process organization are determined. There are discovered also the forms of work with the students that would facilitate the realization of co-operation between the family and nursery school to educate the children's personality.

Романа Михайлишин

СТВОРЕННЯ “БАТЬКІВСЬКИХ КРУЖКІВ” – ВАЖЛИВИЙ ФАКТОР СПІВПРАЦІ ШКОЛИ З БАТЬКАМИ В ПЕДАГОГІЧНІЙ СПАДЩИНІ ІВАНА ЮЩИШИНА

З уваги на те, що найближчим соціальним довір'ям школи є батьки учнів, І. Ющишин вважав, що школа повинна налагодити з ними змістовну співпрацю. Його практичний досвід давав підстави стверджувати, що найкраще це можна зробити через батьківські гуртки (він сам був секретарем виділу “Батьківського Кружка” при 7-класній народній школі ім. М. Шашкевича у Львові, де вчилася його дитина).

“Батьківський Кружок” у цій школі діяв як товариство, яке мало свій статут, керівні органи, сферу завдань, визначені права та обов'язки своїх членів і т. ін.

Метою товариства визначені “згідно з прямуваннями школи, шкільна опіка над молоддю та поміч у її фізичнім і моральнім вихованні; виховання молоді на пожиточних та ідейних громадян; тісніший зв'язок родини й школи в ім'я сповнення їх завдань; вишукування й використання в порозумінні зо шкільною владою таких способів безпосереднього додатнього впливу на молодь та обдумування способів охорони молоді перед позашкільними згубними впливами” [1, с. 66].

Статут передбачав, що для досягнення мети товариство: “а) закладає власним коштом або купує вже існуючі бурси, санаторії й літні колонії для молоді своєї школи; б) закладає або закуповує бібліотеки, випозичальні й крамниці зо шкільним приладдям; в) організовує й улаштує спільні прогульки; г) організує колонії для відпочинку молоді; д) закуповує спортові майдани для руханкових вирав; е) співпрацює з учительським збором тої школи при влаштуванні відчитів, викладів, дискусійних конференцій для батьків, шкільних свят, театральних вистав, товариських сходин, розваг і руханкових забав; є) наладнує якнайкраще відношення межі родиною й школою, як також їх виховну співпрацю та виміну думок у актуальних справах, що торкаються життя школи, родини, шкільної молоді й виховання взагалі” [Там само].

Як видно з публікації, між гуртком і школою панувало повне порозуміння, в діяльності гуртка брали участь керівництво школи і визначений представник учительського збору.

У складі гуртка працювали три секції: 1) статистична; 2) доживлювання; 3) виховна. Було визначено, що:

“1) Статистична секція веде досліди над суспільним і культурним життям школярів. Вона збирає матеріали про матеріальні відносини родини кожного школяра, соціальне положення батьків, гігієну мешкань, здоров'я родин і їх дітей, про їх культурні потреби та інші відомості, що торкаються виховання шкільних дітей.

2) Секція доживлювання дбає про фізичне виховання шкільних дітей. Зокрема вона: а) видає безплатні й платні сніданки, обіди, підвечірки й вечері шкільним дітям; б) влаштує оселі й пів-оселі для шкільних дітей на час літніх ферій, або приміщує дітей у чужих подібних установах; в) забезпечує шкільну молодь незаможних батьків у теплий одяг на зиму та взагалі в одяг; г) піклується хорими шкільними дітьми незаможних батьків, відвідуючи їх із порадою, ліками й відповідними дієтичними харчами. Задля придбання фондів на свою

діяльність секція влаштовує різні шкільні свята – вистави, концерти, забави й танці для шкільних дітей, фестини та кінові продукції.

3) Виховна секція веде таку діяльність: а) дає відчити й виклади з теорії й практики виховання для батьків шкільної молоді; б) дбає про заложення й поповнювання шкільної бібліотеки для молоді; в) дбає про помножування шкільного навчального приладдя; г) дбає про влаштування руханкових майданів для шкільної молоді; д) допомагає руханковим гурткам молоді в добуванні засобів фізичного виховання; е) стежить за відповідною моральною й товариською поведінкою шкільної молоді через тісну співпрацю в тій ділянці з учительським збором школи; є) допомагає шкільній молоді в навчанні музики, закладанні діточих оркестр і хорів та придбанні інструментів для незаможної молоді; ж) співпрацює з секцією доживлювання в справі діточих осель на ферії” [1, с. 66-67].

Про роботу гуртка у статті подано ще такі відомості: гурток мав 700 членів; грошовий оборот 8095,66 зл.; за неповних два роки видав кілька тисяч безплатних і платних сніданків, обідів, під вечірків і вечер шкільній молоді; обдарував кілька сотень бідніших дітей одягом і взуттям; вислав кілька сотень дітей з незаможних сімей на відпочинок до колоній у часі літніх ферій; мав коло 50 відчитів, викладів, конференцій та забав із танцями спільно для шкільних дітей і батьків; закупив гарний вітвар для шкільної каплиці; справив верстат для шкільної робітні й деяке технічне приладдя і т. п.

Автор висловив свою думку про те, що зміст і обсяг діяльності батьківських гуртків залежить від типу школи та її розміщення, але такі кружки, він вважав, потрібні всюди, а тому закликав колег-педагогів до обговорення цієї проблеми.

Ющишин І. Одна з ділянок позашкільного вчительства. Про батьківські кружки при школах // *Учительське слово.* – 1934. – Ч. 3. – С. 66-67.

Степан Недільський, Роман Расевич

СІМ'Я ТА УЧАСТЬ ДІТЕЙ У ДІЯЛЬНОСТІ ТИМЧАСОВИХ ГРОМАДСЬКИХ ОБ'ЄДНАНЬ МОЛОДІ

В умовах відродження національної школи постає важливою проблемою соціалізація підростаючого покоління через систему діяльності тимчасових дитячих і молодіжних об'єднань. На жаль, Національна доктрина розвитку освіти в Україні ХХІ століття фактично обминає цю проблему й залишає напризволяще як самих учасників таких об'єднань, так і їх керівників-виховників.

Перенесення сфери їх впливу у позашкільну гурткову роботу фактично призводить до занедбання цієї важливої справи й позбавляє можливості реалізувати природню потребу дітей у гуртовій діяльності тимчасових дитячих об'єднань.

Вважаємо, що серйозний крок у цьому, на відміну від Міністерства освіти і науки України, може зробити батьківська громада, яка з давніх часів усвідомлює значення участі дітей у різних формах таких об'єднань. Зокрема, попередній досвід співучасті батьків у створенні, функціонуванні й безпосередньому розвитку особистісних якостей своїх дітей через тимчасові об'єднання молоді засвідчує ряд позитивних моментів.

Так, дівчині-пластунці, майбутній господині (у першій половині минулого століття), щоб здати іспит по куховарству, необхідно було показати “вмілість без помочи розпалити огонь, зладити кухню, зварити зовсім правильний обід із звичайних страв. Упекти хліб, чи булку. Накрити старанно до столу і чисто подати. Умити чисто і зручно начиння. Варити чай, каву і какао” [1, с. 17]. Приймали почесні іспити фахівці з цих спеціальностей. Доречно зазначити, що система “почесних іспитів”, які практикувались у “Пласті” існує і сьогодні в системі фахової професійної підготовки у школах чи через профцентри. У ті часи система професійної підготовки при пластовій організації мала важливе значення, оскільки молодь, особливо сільська, мала змогу безплатно здобути певні фахові навички і навіть практикувати, відкривши свою майстерню. Тому батьки радо дозволяли своїм синам і дочкам записуватися до “Пласту”, де їх вчили “всього того, що зробить їх второпними і ложиточними членами суспільності і свідомими свого значіння” [2, с. 38].

Важливим напрямком у діяльності “Пласту” була робота з батьками. Верховна Пластова Рада неодноразово приймала звернення

до батьків, де пояснювала корисність та доцільність перебування дітей в організації. “Прицім треба розвіяти побоювання батьків про занедбування учениками-пластунами шкільних обов’язків, через заінтересування Пластом; треба тому виразно підкреслити, що через занедбання всяких обов’язків, зокрема шкільних, “пластуна жде виключення з Пласту”. Стосовно успішності пластунів правила були дійсно жорсткі. Зокрема вони вимагали, щоб: 1) учнів, які не встигали більше, як з 3-х предметів, не брали в “Пласт”; 2) члени “Пласту”, які не встигали більше, ніж з одного предмета, не могли безкарно перебувати в цій організації; 3) у час шкільного навчання пластова влада надавала два і більше тижнів примусової відпустки для ліквідації шкільних заборгованостей [3, с. 7-9, 18].

Аналіз хроніки пластового життя показує, що робота ця була різноплановою і в основному старались пластуни робити корисні справи для українського громадянства. Пластунів вчили самостійно, чесною працею заробляли гроші, які використовувалися на благодійні цілі. Така діяльність заохочувалася в “Пласті” особливо.

“Три добрі діла на день, – писав О. Тисовський, – дають 1095 добрих діл, сповнених одним членом Пласту в однім році. Отже, улад зі 100 членів дає в однім році своему народові 109500 добрих діл. Значить заслуговує вповні на надання йому почесної назви добродія народу” [4, с. 51].

Пластуни львівського курія протягом грудня-січня 1920-21 рр. носили обіди політв’язням львівських тюрем, влаштували для дітей-сиріт та інвалідів Миколаївські вечори, Новорічні ялинки та ходили з колядою та шедрівками. Пластуни з куреня ім. М. Павлика (Косів) проводили щороку “Свято Української Матері”, до якого всі пластуни виготовляли подарунки для своїх матерів і матерів-вдів, готували для них “Чайний вечір” і давали урочисті концерти [5, с. 4, 8]. Таких прикладів можна наводити по кожному селу чи місту.

Аналізуючи нинішні часи, покажемо окремі аспекти можливої співучасті батьків у діяльності товариства “Сокіл”, яке набуло потужного розвитку у Монастириському районі Тернопільської області.

На нашу думку, нинішнє становлення виховно-вишкільної системи “Сокіл” має три стадії: 1) організовані форми виховання дітей із включенням елементів Сокільства; 2) діяльність товариства “Сокіл”; 3) функціонування виховно-вишкільної системи “Сокіл” із залученням до неї інших товариств та об’єднань молоді; вихід на взаємодію з іншими спорідненими товариствами, кооперація їх діяльності на міжшкільному та районному рівнях; координація діяльності товариства “Сокіл” на районному та обласному рівнях.

Кожна із трьох стадій її творення взаємообумовлені і перебувають у тісній взаємодії. Вчасна і реальна ситуація з оцінкою рівня функціонування всієї системи допоможе включити у роботу виховників з числа батьківської громади, які зададуть відповідну динаміку її становлення.

Наше дослідження підтверджує, що основою, на якій може бути досягнута взаємодія усіх соціальних підструктур, причетних до відповідного функціонування “Сокола”, служить чітка ієрархічна побудова взаємозв’язків між його учасниками. До них ми відносимо: самодіяльні дитячі і молодіжні товариства і школи – на рівні навчально-виховних закладів; координаційні ради товариства “Сокіл”, відділи освіти, відділи в справах сім’ї та молоді – на рівні районів області; обласні координаційні ради, обласні управління освіти, обласні управління в справах сім’ї та молоді – на рівні області.

Разом ці структури, включені у процес функціонування “Сокола” утворюють своєрідний “трикутник” на правах рівноправного партнерства для координації діяльності товариств у шкільній чи позашкільній структурі.

Шляхом підготовки виховників можна знайти природний механізм утвердження молодіжних товариств в українській школі. Ініціатива педагогів у цій справі повинна бути вторинною. Первинною є ініціатива батьків та самих дітей. Інакше така дія приведе до муштри й примусу в їхній роботі, дискредитує ідею сокільства та її право на утвердження в українській школі.

Як обґрунтовують психологи, диференціація виховних впливів на дитину шляхом її самоорганізації, тобто усвідомленого самовиховання, розпочинається з дванадцяти років. На молодшому віковому рівні (Соколята) тільки починає зароджуватись міра усвідомленого підходу дітей до самовиховання. З цією метою дібрані відповідні програми, які висвітлюються у Сокільських Стежинах. Основна увага в роботі з молодшими школярами відводиться розвитку самоініціативи, самотворчості, самоствердження, самореалізації. Провідна роль тут належить виховнику, педагогу, який разом з батьками може скласти індивідуальну програму особистісного розвитку дитини.

Уже на старшому віковому рівні - 11-17 років, залежно від статі, у школі потрібно створювати реальні умови для самовиховання. Таким кроком в українській школі є організація діяльності товариства “Сокіл”, що є реальною відповіддю на запити дитини.

По-суті, триступеневе товариство “Сокіл” є перехідним етапом до становлення традиційного двоступеневого “Сокола”. Тому необхідно підтримувати й запозичувати досвід шкіл, які віднайшли

СТАНОВИЩЕ УКРАЇНСЬКОЇ СІМ'Ї У ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ ХХ-ГО СТОЛІТТЯ

оптимальні варіанти життєдіяльності двоступеневого Сокола" уже в сучасних умовах. Перший ступінь – Соколята або Соکیلський Доріст – є самостійним рівнем функціонування "Сокола". Продовженням його є другий ступінь – Соколи, який розпочинається з 11-12 років. Така градація є виправданою, оскільки вона природньо відповідає навчально-виховному процесу національної школи.

У кінцевому результаті в Соکیلському Дорості таких диференційованих програм (рівнів життя дітей) буде три. До першого можна віднести шести-, семирічних та семи-, восьмирічних дітей. До другого відносяться восьми-, дев'ятирічні діти, дев'яти-, десятирічні, а до третього – десяти-, одинадцятирічні та одинадцяти-, дванадцятирічні.

Змодельований таким чином нами процес можна зобразити у вигляді п'яти сходинок, три з яких відносяться до Соکیلського Доросту, а дві – до Сокола.

Певний перелом у цьому процесі діти відчувають між третьою і четвертою сходинкою – на рубежі 11-12 років. Тому готуватись до цього однаковою мірою повинні як діти, так і дорослі, батьки й виховники товариства. Твердо стати на четверту сходинку товариства зможе не кожен школяр, який піднімався трьома попередніми.

П'ять вікових рівнів-порогів дає змогу конкретній дитині подолати кожен із них самотужки і досягти в цьому процесі власного самовдосконалення. А батьки і педагоги, виховники товариства мають передбачити в саморусі особистості її покрокову соціалізацію з усім розмаїттям труднощів і перемог, недоліків і прорахунків, радощів і розчарувань.

Найбільш виразно відмінність між батьківською та громадською педагогікою проявляється у методах діяльності батька (матері) та пластового виховника (вихователя). Перший несе готові знання, вимагає безоглядного, не завжди свідомого послуху. Другий ніколи не нав'язує думки і не карає за провину, а лише радить, підказує, зважаючи на інтерес та спираючись на сумління вихованця. Оскільки воля і влада батька є незаперечні, ніби нав'язані ззовні, авторитет пластового виховника, здобутий тільки знаннями та досвідом, є вищим.

1. ЦДДА у м.Львові. – Ф. 389. – Оп. I. – Спр. 39. – Арк. 17.
2. Бачинський Л. Основи Пласту. – Ужгород, 1928. – 212 с.
3. ЦДДА у м.Львові. – Ф. 389. – Оп. I. – Спр. 18. – Арк. 2-18.
4. Тисовський О. Життя в Пласті. – Львів, 1921. – 180 с.
5. ЦДДА у м.Львові. – Ф. 389. – Оп. I. – Спр. 36. – Арк. 4-24.

Двадцять століття в українську сім'ю принесли чимало випробувань. На першу половину припадає дві світові війни. Сумарна кількість жертв цих війн, репресій, індустріалізації, колективізації, голодоморів – втрата у кожній сім'ї кожного другого чоловіка і кожної четвертої жінки [1, с. 102]. Це десятки мільйонів вбитих, поранених, сотні тисяч вдів, сиріт, калік, передчасно посивілих матерів, неодружених дівчат. Спалені та зруйновані тисячі сіл і міст, знедолені, спустошені сім'ї [7, с. 29-30]. 1-а світова війна забрала з життя понад 10 млн. чол., понад 20 млн. було поранено, померло від голоду та епідемії 10 млн. чол. [7, с. 30]. Від куль та гранат загинуло багато мирного населення, більшість з яких були жінки та діти. Найбільше терпіли українські родини, які проживали в зонах бойових дій воюючих армій.

Результат громадянської війни (1918-1920) – знову вбиті, поранені, каліки та сироти, безпритульні діти. Революційні роки нанесли сім'ї страшні втрати через різні більшовицькі перегини (гасла заміни патріархальної родини, "вільної любові", "націоналізації жінок", "одержавлення дітей", заборона та нехтування народно-традиційних шлюбно-сімейних інститутів). Чинились "громадські суди" над людьми, котрі брали шлюб у церкві, хрестили дітей. Ця політика супроводжувалася закриттям та руйнуванням храмів, каплиць, могил, кладовищ. Серед українців поширюється так званий "сатанізм".

Початок мирної відбудови було сприйнято родинами з великим піднесенням. Цьому сприяло прийняття в перші роки радянської влади законодавчих документів стосовно сім'ї та шлюбу, надання матеріальної допомоги малозабезпеченим сім'ям, ліквідації дитячої безпритульності, заходи щодо охорони дитинства та материнства, запровадження загальнообов'язкової освіти громадян. З 1917 р. надається відпустка жінкам по вагітності та пологах, тимчасова відпустка матерям, котрі мають грудну дитину, допомога багатодітним сім'ям, Організуються консультативні пункти, жіночі консультації, пологові будинки. Створюється мережа дошкільних виховних закладів – ясел, притулків, садків. Запроваджується безкоштовне медичне обслуговування та лікування усіх верств населення [7, с. 32].

У новопринятих законодавчих актах шлюбні та позашлюбні діти отримали рівні права. Держава робила перші кроки у покращенні умов життя сім'ї. З цією метою запроваджено 8-ми годинний робочий день. Оплата праці жінок прирівнювалась до чоловіків. Надавались пільги сім'ям загиблих та інвалідам громадянської війни [7, с. 325].

Проте, система радянської влади насправді не визнавала гідності та прав людини, тому й змушена вдаватись до фізичного винищення не тільки відкритих ворогів, а й розумних, волелюбних людей, які становили для існуючої системи постійну загрозу. З цією метою створюється апарат НКВС; ця новоутворена організація змушує кожного п'ятого громадянина стежити й робити доноси на своїх колег по роботі, знайомих, сусідів, рідних. Підрастаюче покоління виховується на "героїчному" вчинку Павлика Морозова, доносах навіть на рідних батьків. Сталінська репресивна машина за час свого існування примусово вивезла до Сибіру на каторгу й знищила більше 50 млн. осіб різних національностей СРСР. Це означає, що кожний шостий чи п'ятий чоловік відірваний від сім'ї, більшість з них уже ніколи не повернулися до рідної домівки, на них поставлено "тавро" "ворога народу". Сталінське правління знищило людей набагато більше, ніж "царський режим", "білі" у громадянську війну та гітлерівський режим разом узяті [3, с. 240]. Сьогодні важко уявити, щоб за якийсь жарт, усмішку чи анекдот можна дістати найвищу міру покарання – розстріл чи 25 років в'язниці або заслання в Сибір.

Найменше піддавалася більшовицькому ідейному впливу й контролю українська сім'я, у якій високо шануються батьки, брати та сестри, зберігається родинна любов, підтримка один-одного, взаємні поради, посильна допомога. Родинний осередок з міцними національними традиціями залишався найголовнішим джерелом впливу на дітей. У таку родину більшовики намагаються проникнути через батьківські комітети, їх співпрацю з батьками. Виховання у дітей активної "радянської" позиції перекладалося владою з батьків на школи та позашкільні організації (піонерські та комсомольські). Влада намагається вирвати дітей з сімейного середовища вже з 4-го року життя (через так звані "дитячі комуни"). Батьки змушені виконувати високі норми трудоднів: поширюється надурочна праця, вишукування додаткового заробітку; збільшуються громадські доручення, практикується тимчасове відокремлення від родини членів сім'ї через примусовий виїзд до різних місць праці, мобілізація молоді до фахових

шкіл Уралу та Сибіру. Набуття ними вищої освіти ставало неможливим через заборону залишення місця праці.

Більшість робітничих та селянських дітей приречена на русифікацію шляхом перетворення народів СРСР в "єдиний радянський народ". За офіційними даними, з України 40 тис. дітей вивезено в інші республіки, де вони підлягали денационалізації [2, с. 941]. Важкі умови життя змушують надурочно працювати і жінку, якій не вистачає часу для виховання своїх дітей. Так, у 1940 р. в сільському господарстві їх працювало 38 %, а в промисловості – 41 % [2, с. 1135].

Примусова колективізація в Україні привела до запровадження продрозкладки, арештів, депортації. Відбуваються розстріли селянських родин. Тільки з Наддніпрянщини в райони Сибіру було вивезено біля 600 тис. чол. [4, с. 1635]. Ця державна політика призвела до руйнування хуторів та одноосібних господарств. Сама сім'я була пограбована й понівечена, Україна втрачає хлібороба-ратая, який сердечно любив свою землю й передавав ці почуття дітям. Вони стали позбавлятися можливості успадкувати майно і продовжувати справу своїх батьків.

Злочинним діям сталінського режиму проти української сім'ї не було меж. Сколихнула світ трагедія навмисне організованого голодомору в урожайний 1933 рік. Ніхто не знає й по сьогодні, скільки з собою забрав голодний 33 – старих, молодих, дітей, і ще ненароджених – у лонах матерів. Сьогоднішнє постаріле село, відмираюча нація – це прямий результат голодомору, "матеріальний" відгомін ненароджених поколінь. Невинно убіснні забрали з собою те, що самі не встигли сотворити у цьому житті, а також те, що не передали своїм нащадкам. Розірваний ланцюг утворився на місці 1921-1923, 1932-1933, 1941-1945, 1946-1947 рр. З життя пішли люди і забрали з собою скарб нації – гени розуму, здоров'я, духовної та фізичної досконалості, милосердя, справедливості, людяності. Протягом віків доля не шкодувала української сім'ї, але цей удар достеменно був такий, якого ще не знала історія людства. За різними даними внаслідок голоду померло від 3 до 12 млн. чол.

Радянська влада різними методами намагалася розхитати традиційну українську сім'ю, пропагуючи так звані "вільні шлюби", спрощує процес розлучень, абортів. 27. 06. 1936 р. видається постанова ЦВК та РНК СРСР про заборону абортів, яка діє аж до листопада 1955 р. Таким чином правлячий режим намагався замаскувати свої злочини і хоч якось збільшити приріст населення [4, с. 155].

Всупереч індивідуалізму української родини нав'язаний так званий радянський побут з комунальним житлом, спільною кухнею. В умовах обмеженої житлової площі у родинних помешканнях розвивалося шпигування сусідів за іншими; через тонкі перестінки підслухувалось кожне слово. Накладено табу на святкування споконвічних родинних свят Різдва Христового та Великодня. Заборонялось навчання дітей основам християнської моралі. Режим намагався розбити, розчленувати сім'ї, протиставляючи дітей батькам, але очікуваних результатів це не принесло.

Великих втрат завдала політика вишукування "ворогів народу", внаслідок якої робилися розправи над мільйонами невинних людей, від чого страждали всі: жінки втрачали чоловіків, діти батьків, батьки дітей. Під час масових репресій не дозволялося допомагати близьким, сусідам, сім'ям репресованих. Не дозволялося брати на виховання дітей заарештованих чи засланих батьків. Людей силоміць змушували втішатися суворими вироками, схвалюючи їх. Тільки за співчуття до невинно заарештованого накладався арешт. Але навіть не дивлячись на такі заборони, батьки ховались від власних дітей, як могли, допомагали потерпілим.

Суворим випробуванням для української сім'ї стала друга світова війна. За роки війни у збройні сили різних держав було мобілізовано близько 110 млн. чол., загинуло більше 50 млн., поранено 90 млн. чол. [5, с. 94]. Мільйони сімей було знищено, мільйони людей втратили найближчих людей – батьків, матерів, синів чи дочок. Українці в цій страшній війні втратили від 5,5 до 14,5 млн. осіб (вбиті в боях, померлі в концтаборах, депортовані, евакуйовані, емігранти) [6, с. 85]. Від ран та хвороб, мін та інших вибухових предметів гинули люди, найбільше – діти. У більшості жителів України були зруйновані оселі, майно пограбоване або вивезене до Німеччини. Близько 10 млн. осіб внаслідок руйнування житла тулилося в землянках, бараках та інших тимчасових приміщеннях. У селах сім'ї проживали в хлівах разом з худобою, яка зірвала їх своїм теплом. Хоч якесь приміщення для сім'ї вважалося уже благом.

Тяжким наслідком в роки і по закінченні війни було масове сирітство, мільйони дітей залишилися без батьків. Саме в цей період українські сім'ї беруть до себе на виховання дітей-сиріт.

Крім убитих на війні, українська сім'я зазнала значних втрат ще й від того, що частина демобілізованих чоловіків-українців змушені були розмовляти російською мовою, а російськомовна армія привчала

своїх солдат до щоденних ста грамів горілки та огидних, безсоромних матюків. До війни чоловіки соромились вживати такі слова, односельчани сторонилися таких поодиноких п'яног–розбишак. А після війни вони злітають з вуст майже кожного чоловіка, навіть діти беруть їх на озброєння. Дотепер ми не можемо викоринити цю нецензурщину.

Незважаючи на страшні роки війни, українські дівчата не забували тієї науки виховання, яку отримували від батьків з раннього дитинства. Коли Гітлер довідався, що 80% українських дівчат приступає до шлюбу цнотливими, з незаплямованим вінком, він аж посатанів. Це була висока виховна мораль, яка на заході вже була порушена. Хай на цих моральних принципах наші молоді пари будуть своє особисте життя і для добра свого народу.

Пішли з життя найкращі, які несли в могилу найкоштовніше, що є в української нації, сім'ї – гени розуму. Нам потрібно працювати над тим, щоб суспільство, школа, сім'я відродили ті моральні цінності людини, які сформувалися впродовж століть. Тільки морально-здорова українська сім'я заповнить світлом майбутнє нашої сім'ї, держави.

1. Грицак Я. Нарис історії України: формування модерної української нації XIX-XX ст.: Навч. посібник – К., Генеза, 1996.- 360 с.
2. Енциклопедія Українознавства в III-х т., Т. III., Мюнхен-Нью-Йорк, 1949. – 1230 с.
3. Лотоцький А. Історія України для дітей. - Івано-Франківськ, 1991.
4. Минуле України: відновлені сторінки / Редколег.: І. Хворостянський (голова) та ін. – К., Наук. думка, 1991.- 280 с.
5. Свідерська В., Свідерська Н., Свідерський Ю. Історія. II кл. - Тернопіль, 1998. - 176 с.
6. Свідерська В., Свідерська Н., Свідерський Ю. Історія. II кл. - Тернопіль, 1999.- 160 с.
7. Стельмахович М.Г. Українська родинна педагогіка: Навч. посібник. - К., ІСДО, 1990,- 288 с.

ДЕЯКІ ОСОБЛИВОСТІ ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ У ЛЕМКІВСЬКІЙ СІМ'І

Стереотипом загальноприйнятої думки періоду тоталітарних держав (Австро-Угорщини, СРСР) було правило вважати лемків, як і представників інших етнографічних груп та українського народу в цілому, меншовартісною спільнотою, якоюсь аморфною масою, гуртом людей, який не має власного обличчя, культури, національних традицій. Як зазначає І. Красовський, поляки провадили так звану “нову політику, спрямовану на повну асиміляцію українського населення, його економічне поневолення” [1, с. 24-25].

Географічне положення визначало рід їх занять. Основними видами господарсько-економічної діяльності було скотарство, землеробство та ремісництво. Незважаючи на замкнутість, самодостатність системи господарювання, виховання та культури, об'єктивно відбувався певний поступ, розвиток лемків як органічної частини української нації, що відбувається за рахунок взаємопливів на перехресті багатьох культур: польської, чеської, словацької, малярської. Віддалені від доріг, залізниць, позбавлені можливості здобути освіту (перші національні школи відкрито в 1890 р.) лемки були ізольовані від культурних центрів. Прив'язані до гір та кам'янистої землі, свого говору та пісні, старознаного віддавна народного мистецтва, вони протидіяли асиміляції, тим, хто не визнавав їх “українцями”. Якраз “це допомагало захованню своїх традицій, обрядів і звичаїв, все це становить їх збірну душу” [2, с. 5]. Формування поглядів, духовних цінностей особистості, її потреб, інтересів зумовлювалось тими умовами, в яких вона виховувалась з дитинства.

На сучасному етапі виховання ставить за мету всебічний розвиток особистості, з урахуванням її пізнавальних інтересів і розумових здібностей. Першочергове його завдання полягає у збереженні та передачі молодшим поколінням соціального досвіду, надбань духовної культури і вікових традицій українського народу. Саме через традиції родини, етнографічної групи, нації дитина пізнає та відкриває довколишній світ. Домінуючим чинником у виховному процесі лемківської дитини була традиційно релігія. Як синтез багатовікових культур народів світу, що заховав у собі цілу низку морально-етичних імперативів.

Провідна роль у вихованні дитини належить найріднішим для

неї людям, батькам, старшим дідусям і бабусі, рідним сестрам, братам. Адже в сім'ї, родинному оточенні вона успадковує й генетично і соціально дійсні та ілюзорні цінності, що стають життєвим надбанням назавжди.

Як уже зазначалося, спосіб життя родини і характер спілкування з дитиною є визначальним у формуванні в неї початкових звичок, від яких згодом значною мірою залежить її поведінка: “У сім'ї, закладаються коріння, з якого виростають потім і гілки, і квіти, і плоди. Сім'я – це джерело, водами якого живиться повноводна річка нашої держави” [11, с. 22]. Дитина прагне у всьому наслідувати дорослих, сприймає їхні поради та настанови, тут переважає внутрішній вплив, тобто сімейні взаємостосунки.

Будучи консерваторами, лемківські сім'ї дотримувались родинних традицій, звичаїв, на яких і виховували своїх дітей. Вони сприяли формуванню у дітей основних людських якостей: поваги до старших, любові до дідуся й бабусі, матері і батька, що є найважливішими цінностями християнської етики. Саме тут закладаються основи людяності, корінь духовності, фундамент особистості. Рівень культури та вихованості дитини залежить від рівня духовної культури сім'ї.

Як і по всій Україні, так і на Лемківщині на початку ХХ ст. на формування виховного ідеалу виховання дитини великий вплив мала релігія. Саме християнська етика та мораль концентрує в собі найвищі цінності європейської цивілізації. Здавна лемки сповідували християнські догмати віри, таким чином органічно вливаючись до загальноєвропейської культури. Звернення до Бога за його допомогою, опікою, відображено в лемківських коліскових піснях:

Люляй же мі, люляй, Памбіг тебе приспит

Син Божий тя збудит, бо дітину любит.

Усни же мі сину, хоч одну годину

Усни же мі зо дві, даст ти Памбіг добрі [3, с. 120].

Повноцінне формування дитини може відбутися тільки при наявності морального імперативу та християнської етики. У лемків богоугодною вважається та людина (дитина), яка працює у славу Господню. Тому перед кожною розпочатою справою, вони просили божої ласки, допомоги:

Боже, допомож добре посадити

І щасливо викопати [4].

Людина завжди прагне до єдності з Абсолютом. У лемківських колядках, ще дохристиянського періоду, зустрічаються мотиви єдності

з Богами, коли люди радять раду з Богами, а Боги беруть безпосередню участь в їх повсякденному житті. А так як лемки завжди були самобутньою органічною часткою українського народу, то з прийняттям християнства ці традиції природно входять в нове врівнення. Духовність (релігійність) посідає пріоритетне місце у вихованні дитини. Це знаходимо в обрядових піснях: колядках, шедрівках, весільних, та ін., що збереглися до сьогодні.

*Допомож нам Боже,
І ти Божю Мати,
В щасливу годину
Весілля зачати [5, с. 96].*

За визначенням Г. Вашенка основними рисами християнського ідеалу є: “верда віра в Бога і відданість їй, надія на Бога, його піклування, пошана до старших і батьків” [6, с. 122-124]. Християнська віра слугує невичерпним джерелом духовно-моральних цінностей, серед них пошана до батьків і старших, доброзичливість, милосердя.

Одна з основних заповідей Господніх вчить як треба ставитись до найближчих людей - батьків. “Шануй свого батька та матір свою, щоб довгі твої дні на землі, які Господь Бог твоїй, дає тобі” [7, 20; 12]. Шанобливе звернення до батьків на “Ви” мало вплив на виховання дитини, незважаючи на її вік, материнська наука, накази, ніколи не залишалися поза увагою, або були зневільовані. У свій час Я. Коменський в праці “Велика дидактика”, зазначив “що потрібно виконувати волю батьків, належно ставитись до заборон” [8, с. 207].

*Мамцю мої, зробіть дашто
За Ванюшом барз мі тяжко,
А мі мамця ворожили,
Взяли кия і вибили [9].*

Найбільший скарб, який могли залишити батьки після себе – це виховати працьовитих дітей. Формування підвалин характеру дитини найактивніше відбувається протягом перших років її життя, і є найбільш стійким. Як зазначає М. Стельмахович, “народні традиції родинного виховання, відображають жагуче прагнення батьків, до того, щоб забезпечити якомога вищий рівень трудової підготовки дітей, розвивати постійний потяг до праці” [10, с. 173]. Мета життя полягає в праці, це найкращий шлях до самореалізації особистості.

Одним із завдань родини було виховати господаря на землі, свідченням чого є лемківські поговірки:

1. “Хто рано встає, той ся не кає – тому Памбіг допомагає”.

2. “Як пошієш – то од Бога сподієш”.
3. “Сіяти, орати і в Бога просити аби Бог дав щасливо зібрати”. (12)
4. “Где господар добри робит – тому земля буйно родит”.
5. “В літі дорожша минута як в зимі година” [13, с. 43].

Отже, в лемківських родинх сповідували культ батьків, старших, а також культ праці.

Ще відомий український філософ і педагог Г. Сковорода в центрі своєї педагогічної системи клав працю. Він обстоював ідею, що щастя людини полягає в праці, відповідній її природних нахилів. Звідтоді піднята з глибин народної виховної мудрості думка про визначальну роль “спорідненої” праці у формуванні довшеної особистості назавжди ввійшли в золотий фонд класичної педагогіки [14, с. 422-445].

Відокремлене життя лемків сприяло збереженню старовинних зразків народної культури, як своєрідних та характерних для мистецької культури всього українського народу. Мистецтво Лемківщини є природним багатством цієї землі, тому що митцем є цілий народ, який у найбільш віддалених, недоступних селах однаково виявляє свій творчий хист. Рідна земля, довкілля живило творчу уяву лемків. Характер і життя лемків знайшли відображення в багатогранному мистецтві, зокрема в піснях, що не тільки передавали красу Карпатських гір, рідної землі, але й виховували любов до неї.

*Гори мої, гори Карпати
Солодші як золоті дукати
Шовковом травичком обвити
Цне мі шя за вами от літа [15, с. 35].*

Любов’ю до рідної природи проінята вся їх пісенна творчість. Пісні сповнені тієї душевної рівноваги й здоров’я, які властиві людям фізичної праці, що живуть серед природи. В цілому ряді пісень ми знаходимо чимало рядків, де розкривається широкість лемківської душі, її велич, сила, що зрівняні горам та полонинам, де вони живуть.

*Як я сої зашпівам трьома говосами
Єден тіде лісом, а два долинами [16, с. 80].*

Як і в кожній нації у піснях, різних за жанром, знаходимо пісні-гімни. Гімн. як жанр поезії, постав у культових піснях, що завершувався молитвою до певного Божества. Аналізуючи пісні-гімни Лемківщини розуміємо, що народ співає хвалу своїй рідній землі. Суворі гори для них стали омріяною домівкою, жаданим пристановищем для роду. Заклик шанувати красу і багатство гір, батьківським заповітом

передається з покоління в покоління рядками гімну:

Не даме вас, не даме вас,

Гори наши Бескиди.

Бо вас дати, не казали,

Гей наши діди, прадіди [17. с. 20].

Лемківські пісні сповнені тієї душевної рівноваги й здоров'я, які властиві лемківському духу. Вічно живий істинний голос землі, що кличе до людської пам'яті. Голос гір – це споконвічний голос роду.

Як бачимо найглибшими духовними цінностями на Лемківщині були християнська мораль, повага до батьків, працелюбність, художньо-естетичні цінності, патріотизм. Вивчаючи Г. Ващенко "Виховний ідеал", не можна не помітити, що ці чи подібні цінності складають виховний ідеал українського народу. Це свідчить про невідільність і лемківських цінностей-ідеалів від загальноукраїнських. Проте, педагогічні засоби необхідні для досягнення окремого виховного ідеалу визначаються своїми специфічними особливостями, що передусім стосується лемківського говору, традицій. Таким засобами є приповідки, казки, пісні, анекдоти, обряди.

1. Красовський І. Хто ми, лемки... – Львів, 1991 – С. 24-25.
2. Загорода І-2 (1996 р.) Культура и пам'ятки лемків в Польщі – С. 55. Muzeum Kultury Lemkowskiej w Zyndranowiej.
3. Соболевський М. Лемківські співанки – Київ, 1967 – С. 120.
4. Чулик М.І. – с. Святкова Велика, Горлицького повіту, 07.03.1914 р.н.
5. Соболевський М. Лемківські співанки – Київ, 1967 – С. 96.
6. Ващенко Г. Виховний ідеал. – Полтава, 1994 – С. 122-124.
7. Біблія – 2 Книга Мойсея – 20;12.
8. Коменський Я. Велика дидактика – Київ, 1940. – С. 207.
9. Лемківські співанки // Лемківський календар 1996 р. – Львів, 1995. – С. 148.
10. Стельмахович М. Народна педагогіка. Провідні ідеї і традиції трудового виховання. – Київ, 1985 – С. 173.
11. Сухомлинський В. Батьківська педагогіка. – Київ, 1978 – С. 22.
12. Чулик М.І. – с. Святкова Велика, Горлицького повіту, 07.03.1914 р.н.
13. Загорода 2-5, 1995 р. Лемківски співанки - Культура и пам'ятки Лемків в Польщі – С. 43. Muzeum Kultury Lemkowskiej w Zyndranowiej.

14. Багалій Д. Український мандрований філософ Г. Сковорода. – Київ, 1992. – С. 422-445.

15. Загорода І-4, 1995 р. Лемківски співанки - Культура и пам'ятки Лемків в Польщі – С. 35. Muzeum Kultury Lemkowskiej w Zyndranowiej.

16. Соболевський М. Лемківські співанки – Київ, 1967 – С. 80.

17. Соболевський М. Лемківські співанки – Київ, 1967 – С. 20.

Ліда Тимків

ВПЛИВ СІМ'Ї НА ФОРМУВАННЯ ІНДИВІДУАЛЬНО-ТИПОЛОГІЧНИХ ВЛАСТИВОСТЕЙ ОСОБИСТОСТІ

Від дня народження кожна людина знаходиться в певному суспільному середовищі, розвивається і виховується в великій кількості малих соціальних груп. Найбільш масова мікросоціальна група – сім'я, що виконує функцію підтримки моральних і трудових традицій, виступаючи провідником суспільного впливу на особистість. Саме сім'я є відправною точкою становлення і розвитку особистості. Адже атмосфера взаємовідносин у сім'ї впливає на формування характеру, потреб та інтересів дитини. Психологи і психіатри давно звернули увагу на роль дефектів виховання в появі різноманітних характерологічних деформацій майбутньої дорослої людини. Зміст відносин у сім'ї визначає духовний склад дитини, збагачує її моральний світ, сприяє формуванню цільної особистості. Влучну характеристику українській сім'ї дав М. Стельмахович: "Традиційна українська родина – то перша школа любовності, національного виховання, світлиця моральних чеснот і благородних вчинків, плекальниця пошанівку рідної мови, народних звичаїв, традицій, свят, обрядів, символів, побутової і громадської культури" [5, с. 171]. Звичайно, зростаючи у такій сім'ї, дитина отримує всі умови для повноцінного гармонійного розвитку.

А при порушених, спотворених внутрісімейних відносинах в структурі особистості утворюються суттєві недоліки, які можуть стати причиною виникнення невротичних і психопатичних станів. Особливо актуальним це є в умовах неповноти сучасної сім'ї, адже приблизно половина дітей до повноліття переходить через певний етап життєдіяльності неповної сім'ї: позашлюбної, осиротілої, сім'ї, що розпалась, а також територіально розмежованої сім'ї (де хтось із батьків, або ж обоє тривалий час перебувають за кордоном на заробітках). Окрім цього спостерігається і фактор зміни стандартів внутрісімейної поведінки, сімейних цінностей. Адже в українській сім'ї традиційно виховувались такі риси, як працелюбність, чесність, порядність, шанобливість до старших, ошадливість тощо. У сучасній сім'ї нерідко на перше місце виступають такі цінності як культ матеріального добробуту, вміння встановлювати ділові зв'язки, можливість виїзду за кордон або заняття комерцією. У гонитві за матеріальними цінностями, створенням належного побутового комфорту батьки інколи не знаходять часу для головного – задоволення духовних запитів дитини, тепла, формування любові і поваги до праці, вміння співпереживати. Це призводить до порушення емоційних зв'язків між неповнолітніми і батьками. Наслідками такого виховання є черствість і розвинутий егоїзм, духовна глухота, агресивність. Така ситуація накладає відбиток на подальші взаємини підлітків з усіма дорослими, включаючи і педагогів.

Дослідники виокремили ряд чинників впливу несприятливого сімейного середовища на поведінку дитини. Насамперед, через розвинутий рефлекс наслідування дитина може легко засвоїти стереотипи реагування одного з батьків, який вирізняється грубістю і нестриманістю поведінки. Це так звані реакції імітації, які, закріплюючись, часто приймають затяжний характер. В умовах частих сімейних сварок, словесних суперечок діти легко засвоюють нестриманість емоцій, грубість і збудливість.

Наступною дитячо-підлітковою характерологічною реакцією на несприятливу внутрісімейну обстановку є протест (опозиція). Дитина, будучи свідком неадекватної поведінки п'яного батька, стає озлобленою, замкнутою, висловлює своє негативне ставлення до батька, навіть після того, як той припиняє випивати. Інколи, на противагу брутальній поведінці батька, підліток виховує в собі внутрішню стриманість, постійний самоконтроль, зарікається зовсім не вживати алкоголь, вести тверезий спосіб життя. Враховуючи такий опозиційний

розвиток підлітка, багатьом батькам слід переглянути свою поведінку в сім'ї.

У працях відомого психіатра О. Кербікова описано основні варіанти неправильного сімейного виховання, які корелюють з подальшою аномальною структурою особистості. Як правило, мають місце не окремі прогалини і помилки виховного процесу, а система негативного (насамперед, емоційно-вольового) впливу на дитину [1].

У деяких сім'ях з несприятливою побутовою обстановкою, частими випивками і постійними суперечками дитина змалечку зростає самотня, обділена батьківською любов'ю і теплотою, цілеспрямованим вихованням. Цю ситуацію визначають як гіпоопіку, а її крайній прояв – як бездоглядність. У такій обстановці дитині бракує постійного спілкування, набуті знання досить хаотичні і непослідовні, мовний запас бідний, моральні принципи нестійкі. За таких умов аномальна поведінка стає постійною.

Занадто суворе, директивне виховання за типом “неприйняття” дитини, коли її часто і незаслужено ображають, протиставляють іншим (найчастіше молодшим дітям), нав'язують єдино допустиму лінію поведінки, призводить до того, що підлітки виростають нерішучими, затурканими, боязкими (астенічний тип психопатії), або, навпаки, роздратованими, всім незадоволеними, проносячи через усе життя озлобленість і ненависть до своїх вихователів (істеричний варіант психопатії).

У сім'ях, де від дітей вимагається повне підпорядкування волі старших, де виключається саме усвідомлення вимог, у дітей розвивається некритичність до своїх і чужих дій, надмірна довірливість. Замість самоусвідомлення відповідальності за свої вчинки в психіці глибоко вкорінюється страх, який блокує свідому саморегуляцію. У такій ситуації в підлітків не може вчасно розвинутися самостійність. Тому, підлітки, в яких деспотизмом дорослих придушиться самостійність, ініціатива, воля, виявляють недорозвинуту здатність оцінити ситуацію і вчинки інших людей, зрозуміти їх характер, передбачити їх наміри. Такі особи досить легко підпадають під вплив інших і, або разом з ними здійснюють правопорушення, або стають їх жертвами. Переважаюча мотивація своїх дій у неповнолітніх співучасників така: “Мене покликали, і я пішов”; у потерпілих: “Мені стало боязко”, “Я не знала, для чого мене покликали”. Така залежність від старших з часом переходить у сталу рису особистості, що значно знижує здатність до соціальної адаптації.

Ще одним варіантом неправильного виховання є гіперопіка. У цьому випадку ініціатива і заповзятливість придушуються дорослими, які уважно контролюють кожний крок дитини, позбавляють її самостійності, активності, випереджають будь-яке бажання, відгороджують від спілкування з однолітками. Такі діти виростають невпевненими, полохливими, нерішучими, схильними шукати поради і підтримки зі сторони. З початком самостійного життя, коли потрібні твердість і рішучість дій, людина повністю проявляє свою характерологічну невідповідність: мова йде про загальмований варіант психопатій (зокрема, тривожно-недовірливий характер).

В обстановці злеліяного виховання, безмірної ласки, в атмосфері загального захоплення і шанування батьками ніби спеціально “винянчується” егоїстичний, примхливий характер дитини. Така ситуація отримала назву “кумира сім’ї”. Пізніше ізольована від однолітків дитина проявляє ознаки інфантильного деспотизму. З моменту виходу в самостійне життя її підстерігає велике розчарування: не вміючи цінувати товариську підтримку, дружбу, проявляти витримку й повагу до оточуючих, такий суб’єкт часто вступає в конфлікт з мікрогрупами. У надрах такого тепличного виховання формується претензійна, істерична особистість, яка часто вирішує труднощі і конфлікти за рахунок демонстративної поведінки й підсвідомої “втечі в хворобу” (істеричні припадки, раптові приступи сліпоты тощо).

На нашу думку, необхідно проявляти максимум уваги і спостережливості до найменших змін у поведінці дитини, перебудовувати взаємини з нею залежно від ситуації, не применшувати її активності в розумних межах, з розумінням ставитись до її бажань. Адже, як справедливо зазначав А. Макаренко “Правильне виховання – це наша щаслива старість, погане виховання – це наше майбутнє горе, це наші сльози, це наша вина перед іншими людьми, перед всією країною” [3, с. 59].

Незнання батьками індивідуально-типологічних особливостей дитини утруднює взаємостунки, а в багатьох випадках призводить до виникнення гострих психологічних проблем особистості, що впливає на психічне і фізичне здоров’я дитини, особливо у підлітковому віці.

Протягом усього життєвого періоду перебудовуються всі попередні погляди й відношення дитини до навколишньої дійсності і до самого себе, розвиваються процеси самопізнання і самовизначення.

які призводять в подальшому до формування тієї життєвої позиції, з якої підліток починає самостійне життя.

В ігноруванні свосерідності підліткового віку слід шукати джерело багатьох невдач виховання. На зміну авторитарного стилю має прийти виховання через взаємоповагу і взаєморозуміння.

Суттєвим для становлення особистості є типовий, характерний для неї спосіб відношення до іншої людини, й, відповідно до самої себе. Тому здатність до дієвого співпереживання (емпатія) постає важливим новоутворенням підліткового віку. Формування емоційної емпатії особистості значною мірою залежить від міри сформованості цієї якості в їх батьків. Розвиток емпатії батьків ми розглядаємо як органічну єдність, взаємозв’язок процесів емоційної ідентифікації, особистісної рефлексії, адекватної поведінки подружжя, їх позитивної спрямованості один до одного і на інших людей [2, с. 94].

Результати проведеного тестування батьків та їх дітей, групою дослідників під керівництвом В. Костіва (за допомогою методики А. Мехрабіана і П. Епштейна) показали, що значною мірою як у батьків, так і в їхніх дітей виявилися досить посередніми показники емоційної емпатії.

А батькам так необхідно навчити дітей правильно сприймати оточуючих людей і спостерігати за ними у різних ситуаціях, щоб визначити їх внутрішній стан, настрій, характер. Уміння правильно реагувати на емоції й почуття інших, відчувати і співпереживати емоційному стану іншої людини сформує емпатію підлітків, що сприятиме подоланню багатьох перепон на шляху до взаєморозуміння, допоможе знайти правильний стиль і тон спілкування, адже вона складає ядро комунікативності.

Важливими також є дослідження співвідношення між особливостями сімейного виховання і наявністю в дітей тривожності. А. Прихожан проаналізувала тривожність дітей з різними видами сімейного неблагополуччя в дошкільному, молодшому шкільному й підлітковому віці. Результати підтвердили дослідницькі дані, що виникненню тривожності сприяють всі можливі види порушень стосовно дітей: від гіпо- до гіперопіки, від завищених очікувань і вимог, яким дитина не може відповідати, до повного потурання, а також порушення взаємовідносин дорослих між собою – батьків, батьків і прабабків тощо. У дослідженнях, проведених А. Прихожан, підкреслюється зв’язок тривожності дітей і батьків в основному для дітей дошкільного, молодшого шкільного і підліткового віку [4, с. 180].

Особливої уваги від батьків вимагають діти-невротики. І в цій ситуації батькам слід розуміти, що реакції нервової дитини – це не прояв негативних рис характеру, не бажання зробити щось погане, а наслідки слабкості нервових процесів. Саме, на думку багатьох вчених, основою неврозу є насамперед, різні варіації слабого типу нервової системи, що призводить до певних відхилень у поведінці дітей [6, с. 96].

Зокрема, невротичні реакції нерідко розвиваються у дітей-холериків. Постійна перевага збудження, непропорційна витрата енергії здатні викликати значне виснаження нервових клітин і наступний нервовий зрив. Ось чому і для холериків, і для меланхоліків необхідна індивідуальна методика виховання. Життя невротичної дитини має проходити в найспокійнішій обстановці, серед врівноважених людей, бо функціонально невроз генерується неврозом. Дуже суттєвою є їх схильність до бурхливих негативних афектів, припинити які дуже важко. Тому від батьків вимагається велика витримка і постійна увага, щоб вчасно переключити негативні реакції дитини.

Із засобів укріплення нейрофізіологічного комплексу дитини, що належить до слабого типу нервової системи, уваги заслуговує вироблення рефлексу мети. Ще І. Павлов зазначав, що у здорової дитини цей рефлекс сильно виражений. Дитина з підвищеним невротизмом через свої функціональні особливості, якщо й ставить мету, то не досить енергійно добивається її. Виникає замкнене коло: коли діяльність без очікуваних результатів не приводить до виникнення позитивних емоцій, а відсутність задоволення гасить інтерес до цілеспрямованої дії. Тому батькам слід бути дуже уважними, вдумливими, щоб вчасно помітити в дитини прояви цього життєво необхідного рефлексу й допомогти закріпити його.

Ще однією особливістю підліткового віку є інтенсивне статеве дозрівання. Тому роль сім'ї у статевому вихованні важко переоцінити. Але в багатьох сім'ях переважає антисексуальна спрямованість сімейного виховання, що є наслідком незнання батьками цілей і методів статевого виховання та вікових особливостей своїх дітей.

Ефективними шляхами формування статевої культури підлітків, як показало дослідження Л. Головач, є:

- інтенсивне формування досвіду моральної поведінки, переконань та цінностей дітей, здійснюване батьками і вихователями на основі глибокого усвідомлення особливостей статевого розвитку дитини;

- налагодження співпраці батьків, вчителів і залучених ними спеціалістів (лікарів, психологів) для вироблення у дітей правильної життєвої позиції, формування необхідних якостей сім'янина.

Важливим є і значення особистого батьківського прикладу, як найпершої моделі статевої поведінки жінки або чоловіка, що служить дієвим засобом у формуванні моральних норм статевої поведінки підлітків.

На жаль, у сімейному вихованні мало уваги приділяється зв'язку тих чи інших конкретних впливів на дитину та її типологічної приналежності, тобто індивідуальних особливостей її вищої нервової діяльності, особливо в підлітковому віці.

Таким чином, у школах, консультаційних пунктах з проблем молоді сім'ї необхідно розгорнути (через відповідні соціальні служби, лікарів, шкільних психологів) широкомасштабну просвітницьку діяльність, що сприятиме гармонізації сімейних стосунків.

1. Кербіков О. Клінічна динаміка психопатій і неврозів. – М., 1962.
2. Костів В. Народно-педагогічні ідеї минулого у формуванні сучасного сім'янина. – Івано-Франківськ, 1996. – 196 с.
3. Макаренко А. Педагогические сочинения: В 8-ми т. – М., 1984. – Т. 4. – 400 с.
4. Прихожан А. Тревожность у детей и подростков: психологическая природа и возрастная динамика. – Москва-Воронеж, 2000. – 303 с.
5. Стельмахович М. Педагогічні умови ефективного використання українознавства в системі родинного виховання / Українське народознавство і проблеми виховання учнів. – Івано-Франківськ, 1995. – С.171-174.
6. Трошихін В., Віленський Ю. Можливості розвитку дитини. – Київ, 1972. – 116 с.

ВПЛИВ ВЗАЄМОВІДНОСИН БАТЬКІВ НА ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ ДИТИНИ

Велике значення для виховного потенціалу родини мають такі її складові, як освітній рівень батьків, загальна й педагогічна культура, уміння встановлювати добрі стосунки з усіма навколишніми, структурний тип родини, вік батька і матері тощо.

Родинна атмосфера, відносини членів родини, цінності й батьківські взаємостосунки створюють вирішальне середовище, в якому формується особистість дитини. З досвіду родинних взаємовідносин дитина встановлює уявлення про себе, про інших, про навколишній світ у цілому. Ця атмосфера формує цінності самої дитини, забезпечує їй почуття захищеності (чи незахищеності), власної значущості.

Так само труднощі, що переживає родина, зокрема соціального й психологічного порядку, тісно переплітаючись і взаємодіючи, впливають на нестабільність родини і, загалом, на результативність виховного процесу.

Усі діти більшою чи меншою мірою випробовують на собі вплив сімейної атмосфери, сформованої батьківськими відносинами. За допомогою їх вони прилучаються до засвоєння культурної спадщини свого народу. Неблагополуччя в сімейному вихованні – це насамперед і головним чином – несформовані відносини між матір'ю і батьком дитини. Немає більшої загрози родині й шкоди здоров'ю дитини, ніж негативні почуття батьків.

Подружні відносини формують визначену позицію – емоційні стосунки до сина чи дочки, погляди на його (її) виховання. Батьківська позиція – один з найважливіших чинників, що впливають на формування особистості дитини.

Свій руйнівний вплив робить знижений емоційний тонус батька і матері, негнучкість стосунків з дитиною, емоційна “глухота”, концентрація на власних переживаннях. Усе разом узятє створює в дитини почуття недовіри до дорослих, власної непотрібності, формує конфліктний тип особистості.

У відносинах батьків та батьків до дітей також можна виокремити недоліки змістового спілкування. Імпульсивність, категоричність, навішування ярликів, прагнення моментально домогтися позитивної реакції на свої дії – далеко неповний набір неввірного стилю в

родинному вихованні. Проблема наслідування емпатії (співчуття, співпереживання), емоційного благополуччя активно обговорюється сучасними дослідниками. Однак інертність, незнання батьками цього важливого чинника у виховному впливі на дітей, ставить останніх у залежне становище від волі й настрою батьків.

Внутрісімейні взаємини, родинний мікроклімат допомагають дитині усвідомити свою причетність до роду людського, прилучитися до духовних цінностей народу, його мови, прав, залишають неповторний слід на все її майбутнє життя. Як зазначали видатні педагоги А. Макаренко, В. Сухомлинський, родинне життя має для дитини те ж значення, що і суспільне – для дорослих. Діти пробують свої сили й можливості насамперед у родині, а потім вже у спілкуванні з дітьми й дорослими поза рідною домівкою.

Атмосфера родини, весь сімейний уклад, досвід спілкування, отриманий у родині, значною мірою визначає благополуччя взаємин дошкільника чи школяра з оточуючими людьми.

Взаємини і спілкування дитини з дорослими виникають ще до її появи на світ. Ці відносини пов'язані зі змістом комплексу відповідних соціально-психологічних еталонів, стандартів і стереотипів у сфері сімейних традицій, індивідуальних установок відносно соціально-схвалених норм материнської любові. Ще до народження мати прогнозує своє майбутнє ставлення до неї. У цьому випадку можна говорити про наявність відносин без відповідної реалізації в процесі спілкування.

Новий етап розвитку відносин матері й дитини починається в пренатальний період її розвитку. Тут істотно змінюється сам характер відносин – з'являються актуальні переживання, пов'язані з виношуванням дитини, її рухами, що уперше відчуваються, і з очікуванням пологів. Дитина вже знаходиться у найтіснішому спілкуванні з матір'ю, але мати ще не знаходить власне психологічного відгуку з її боку.

З моменту, коли спілкування набуває двостороннього характеру, система “мати-дитина” із соціально-психологічної точки зору постає “малою групою”, у якій здійснюється безпосереднє міжособистісне спілкування, значуще для її членів. Саме тут дитина здобуває той соціально-психологічний досвід, що на новому етапі веде до розширення кола спілкування, поширюється на інших значущих дорослих, і, що особливо важливо, на інших дітей, сприяючи тим самим виникненню системи “дитина-дитина”.

Характер взаємин у родині складається під впливом декількох факторів: традицій сімейного спілкування, соціально-економічного стану суспільства, його морально-психологічної атмосфери; ступеня залежності життєдіяльності родини від суспільства; типу родини, її складу, структури; психічних і особистісних властивостей членів родини; ступеня їхньої сумісності, конфліктності.

Для того, щоб орієнтуватися в складних взаєминах у родині Г. Хоментаскас пропонує екологічну схему родини, що, як він стверджує, підкреслює тісний зв'язок взаємин батьків і дітей. Для цієї "екологічної системи" характерно те, що непогодженість психологічних потреб і взаємовиключення способів їх задоволення ведуть до розпаду родини.

Вчені особливо відзначають роль батьків у розвитку самостійності дітей. Батьки повинні цілеспрямовано її розвивати, не залишаючи на пізніше. Причому, з розвитком самостійності щоразу обсяг самостійних дій дитини збільшується, а допомога дорослого скорочується. Показником самостійності дитини є результативність її дій. Цей показник не можна підмінити контролем дорослого. Контроль незмінно передбачає слухняність, а міцний союз цих двох понять може розвинути безвольність, безвідповідальність, лінощі, інфантилізм. Самостійність – це додаток до внутрішньої волі, до свободи вибору дій, учинків, суджень, у ній джерела відповідальності, впевненості у власних силах, джерела творчості, почуття власного достоїнства.

З іншого боку, занадто рання концентрація тільки на самостійності й незалежності може породити неслухняність і закритість, ускладнити для дитини придбання значущого життєвого досвіду через довіру й наслідування іншим людям. Для цього необхідно урівноважити ці дві тенденції – виховання самостійності і залежності, що безпосереднім чином впливає на гармонізацію взаємостосунків самої родини.

Вивчення нами характеру взаємин у родині підтверджує, що найважливішими чинниками у розвитку особистісних якостей дітей є такі:

1. Типовий стан родини: емоційний комфорт, спокій, врівноваженість, відсутність постійної напруги.
2. Стиль сімейного виховання: ліберально-демократичний за умов партнерських стосунків дорослих і дітей.
3. Особливості сімейного виховання: створення батьками умов для правильного розвитку дитини: нормальні житлово-побутові умови;

організація місця для занять; створення домашньої бібліотеки; наявність ігрових куточків; контроль за дотриманням санітарно-гігієнічного режиму; батьки розвивають пізнавальні інтереси дитини (разом з дітьми слухають радіопередачі, читають книги, розмовляють про прочитане, аналізують кінофільми, заохочують улюблені заняття дитини); батьки допомагають у навчанні, в організації домашньої навчальної праці; діти мають конкретні трудові обов'язки в родині; батьки усвідомлюють недоліки у вихованні своїх дітей та причини, що ведуть до їх виникнення.

Виконання батьками тесту-опитувальника батьківського ставлення до дитини (автори Є Шефер, Р. Белл) засвідчує про об'єктивність взаємовпливу батьків і адаптованості їх дітей. Ця методика – психодіагностичний інструмент, орієнтований на виявлення батьківського ставлення до дитини, що розуміється як система різноманітних почуттів стосовно дитини, поведінкових стереотипів, що практикуються у спілкуванні з нею, особливостей сприйняття і розуміння характеру й особистості дитини, та її вчинків.

Аналіз отриманих результатів опитування батьків показує: у 56% з них домінує надмірна турбота про дітей (навіть в окремих родинах відчуття самопожертви з боку матері), внаслідок чого розвивається залежність дітей від дорослих членів сім'ї, з них 44% батьків проявляють симбіотичне, надзвичайне втручання у світ дитини; 36% батьків проявляють авторитарний підхід, надмірну суворість, особливо з боку батька; 28% дітей відчувають постійне приниження своєї волі, батьки докоряють часто дітям про те, що вони "маленькі невдахи"; 18% батьків часто конфліктують з дітьми, проявляють своє роздратування, незадоволення вчинками дітей.

Таким чином, у досліджених нами родинах батьки в основному виявляють неадекватне ставлення до дітей. Це – симбіоз, гіперсоціалізація, інфантилізація тощо.

Звідси, найголовніший висновок, який маємо усвідомити всі, і, насамперед, батьки й вихователі: звертати особливу увагу на процес педагогізації та гуманізації родинних взаємовідносин. Педагогічно доцільні взаємини чоловіка й дружини, батька й матері впливають на виховні настанови, поради, оцінки у прогресивному розвитку особистісних якостей дітей.

УМОВИ ЕФЕКТИВНОГО ЗАСТОСУВАННЯ ТАКТИЧНИХ ПРИНЦИПІВ МЕТОДИКИ КОНТАКТНОЇ ВЗАЄМОДІЇ У ВІДНОСИНАХ ВЧИТЕЛІВ І БАТЬКІВ

Важливе завдання, яке стоїть сьогодні перед дослідниками і практиками розв'язання сімейних проблем, є пошук засобів, які б полегшили роботу вчителя з батьками.

Психолог Л. Філонов розробив методику діалогічного спілкування ініціатора з партнером [1], яку, як показала практика, можна найдоцільніше використовувати у роботі з батьками. Сутність цієї методики полягає в тому, що контактна взаємодія педагога з батьками відбувається протягом шести стадій, в процесі яких закономірно розвиваються позитивні відносини вчителя й батька. Кожна стадія спілкування має свої функції, ознаки адекватного розвитку відносин, тактичні принципи і прийоми, які вибирає ініціатор контакту.

Використовуючи методику контактної взаємодії на практиці, вчитель одержує можливість встановити довірливі стосунки з батьками. Він може також закласти основу для подальших спільних дій, пов'язаних з певними проблемами.

Для вчителя методика контактної взаємодії – це загальний план, схема дії в умовах діалогічного спілкування з батьками. Застосування ж методики на практиці вимагає певних навичок, особливо в процесі використання тактичних принципів і прийомів взаємодії.

Для встановлення довірливих відносин учителя з батьком (матір'ю) необхідно вивчати, насамперед, стиль сімейних взаємовідносин. Під стилем сімейного виховання розуміють ставлення батьків до своїх дітей, характер контролю за їх діями, спосіб постановки вимог, форми заохочення і покарання. Виявляючи ці чинники, ініціатор контакту не має поспішати. Дуже важливо, щоб спілкування велося у формі діалогу, тобто обидва партнери могли висловитись почергово. Як правило, ініціатор надає перевагу висловлюванням партнерові, контролюючи свою поведінку, виключаючи категоричні судження, поблажливі інтонації, демонстрацію власної переваги.

На першій стадії методики контактної взаємодії ініціатор має усвідомити вихідний стан партнера, для якого на цьому початковому етапі характерні байдужість, небажання обговорювати проблемні питання й, водночас, певний інтерес до того, що саме від нього хочуть

Подоланню першого й підсиленню другого допомагає бесіда на нейтральні теми (події суспільного життя, результати спортивних змагань, погода і т. ін.). Ініціатор не наполягає на відповіді партнера, не задає питань, на які можна отримати негативну відповідь, відносячи суперечливі питання на наступні зустрічі.

Таким чином із ситуації спілкування виключається все, що може викликати суперечності, незгоду, тривогу, напруження чи створити психологічний бар'єр. В центрі уваги завжди знаходиться тема, не пов'язана з прийняттям рішень, тому й не викликаюча труднощів.

Спостерігаючи за підлітками, ми помітили, що Сашко П. (12 років) вже декілька днів дуже сумний, не спілкується з товаришами, чимось заклопотаний, на уроках не уважний, розсіяний, проявляє стан загальмування окремих психічних процесів, в тому числі й мови. У нього актуалізувалось автоматичне включення жесту загрози як реакція на зовнішній подразник. Усі спроби вчителя вступити з ним в контакт, в'яснити причину такої поведінки, були безуспішними – Сашко кивав головою і розмахував руками.

Занепокоєні такою поведінкою хлопчика, ми змушені були піти на контакт з батьками Сашка. Після нейтрального обговорення ускладнення погодних умов, ми розпитали її про те, чи не помітила вона змін у поведінці сина. Мати знизала плечима, широко відкривши очі, почала заперечно кивати головою, недовіриливо ставлячись до поставленого запитання. Не ставлячи за мету досягнути у першій зустрічі вербального узгодження з цієї проблеми, по реакції матері, її жестах, міміці ми зрозуміли, що вона не хоче йти на контакт.

Також ми зрозуміли, що приховування правди вигідно матері, що є цілком закономірним її станом на першій стадії контактної взаємодії.

На другій стадії спілкування ініціатор контакту використовує в своїй роботі такі тактичні принципи: встановлення атмосфери рівноправного стилю у спілкуванні, відсутність демонстрації своїх переваг (здібності, поінформованості, навичок тощо); знаходження не тільки спільного інтересу, але й перетворення його у домінуючий (з метою прискорення ходу другої стадії спілкування); переключення теми розмови на інтерес до особи партнера (така тема завжди приваблива після розмови навколо нейтральних інтересів типу “хоббі”); не вичерпування предмету інтересу до кінця з метою підкріплення позитивних емоцій від спілкування; періодичне відволікання від теми, що

підсилює бажання повернутися до неї знову; підкреслення індивідуальних особливостей суджень і думок партнера тощо.

Всі прийоми, які використовує ініціатор контакту на другій стадії, підтримують розмову в сфері загального інтересу, підсилюють позитивні емоції і знімають емоційні бар'єри, тобто запрограмовану "холодність" партнера.

У нашому випадку, зрозумівши, що мати Сашка не підтримує контакту, ми перейшли від проблем, пов'язаних з її дитиною, на іншу тему. Ми запитали у мами, чи не зможе вона допомогти нам у підготовці вечора, присвяченого пам'яті Т. Шевченка, оскільки вона працює у будинку культури, а нам потрібні були костюми для цього вечора. Після цього мати заспокоїлася, "переключилась", стала розкутшою і погодилась нам допомагати. Прийом "переключення" допоміг у цьому випадку зняти напругу і тривогу, а також повернути людину до нормального стану.

Коли ми повернулися до проблеми становища її дитини, мати вже готова була йти на відвертість.

На третій стадії взаємодії фіксуються набори особистісних якостей ініціатора й партнера, які вони демонструють один одному як основу для спілкування. В одних випадках учасники відносин враховують подібність цих наборів, в інших – їх "взаємодоповнюваність". І те, й інше допомагає спілкуванню. На цій основі зароджуються перші "відчуття взаєморозуміння". Кожен з учасників спілкування вважає, що він достатньою мірою розуміє особистість партнера, або те, чим він хоче показатися. До нього ставляться з таким же розумінням.

Таким чином виробляється установка на готовність сприйняття особистісних якостей іншої людини. Саме ця установка активізує у партнерів бажання розкривати свої проблеми.

Складається також схема розподілу особистісних рис кожного з партнерів. Найбільш сильні якості, що сприяють спілкуванню, стабілізуються і стають домінуючими. Слабші закріплюються і досягають рівня перших. Контроль за їх підтримкою в кінці періоду знімається.

У цей період не зважають на функціонування тих особистісних якостей, які на думку кожного з учасників, є перешкодою для спілкування і тому їх потрібно "гасити" або не "показувати". Ці якості маскуються, строго контролюються.

Потрібно також враховувати ще одну особливість третьої стадії: партнери демонструють бажання "припідняти" свою особистість,

підкреслити деякі соціально схвалювані нормативні характеристики. Це зміцнює стосунки учасників взаємодії.

На третій стадії ініціатор використовує такі тактичні принципи: підтримує установку на сприйняття і врахування будь-якого повідомлення партнера. Така готовність завжди позитивно оцінюється, сприяє більшій активності висловлювань і поглибленню спілкування. У відповідь на сказане ініціатор повинен завжди повідомляти дещо про себе. Завдяки цьому створюється своєрідний ритм обміну інформацією, що сприяє нормальній взаємодії. У цей період відбувається перехід від нейтральних інтересів до обговорення особистісних рис характеру партнерів.

У будь-якому випадку ініціатор дозволяє співбесіднику продемонструвати "бажані якості", враховуючи, що людина у певний період хоче показатися вигідно перед іншими. Причому він повинен уникати підведення відомостей про партнера до якихось стереотипних (побутових, літературних, наукових) суджень.

Як правило, на цій стадії ініціатор слідкує, щоб за окремими точними ознаками партнер усвідомив: все, що ним повідомляється – враховується. Наприклад, типові висловлювання у цьому випадку: "Виявляється, Ви відкриті у спілкуванні", "Мені подобається Ваша безпосередність", "Ви розумієте точку зору іншої людини". Підкріплення у партнера уявлення про повне довір'я до його повідомлень полегшує обмін інформацією. У зв'язку з цим ініціатор не має висловлювати жодних сумнівів, ані подиву щодо особистісних якостей, запропонованих для спілкування. Так само його висловлювання про себе не мають "протидіяти" особистісним якостям партнера.

Тактика поведінки ініціатора контакту підготовлює четверту стадію спілкування, яка потребує взаємної відкритості. У зв'язку з цим ініціатор сприяє зміцненню тих особистісних якостей, які вплинуть на подальший розвиток їх відносин (наприклад, таких як рішучість, відкритість), продовжуючи правдиві висловлювання.

На цій стадії вчитель використовує такі прийоми: "формулювання прийнятого", "підведення підсумків", "подібні думки і дії", "виправдані сподівання" та ін.

На третьому етапі мати розпочала відкривати становище сім'ї, але як було видно з її розмови, вона прикрашувала майже все, стверджуючи, яка вона хороша господиня, мама, як вона піклується про добробут сім'ї і віддає всі сили вихованню сина.

Зі свого боку ми підтримали думку матері, що добробут сім'ї – головне завдання кожного турботливого члена родини. Таким чином підвели її до визнання, що недавно син став свідком сімейної суперечки її й чоловіка. Сварка супроводжувалась рукоприкладством, що й стало стресом для сина, бо раніше вони ніколи таким чином не виясняли при синові свої стосунки.

Проаналізувавши сказане мамою і спостерігаючи за поведінкою хлопця, ми разом прийшли до висновку, що причиною неадекватної поведінки Сашка є сімейні конфлікти.

Ініціатор контакту (вчитель) використовує окремі тактичні прийоми для прискорення розвитку відносин, зняття психологічного бар'єру, що виникає у зв'язку з наближенням розмови про негативні якості партнерів.

Проаналізувавши материні слова і вчинки, ми побачили разом з позитивними рисами і негативні, про що повідомили їй. Підкреслили, що вигороджуючи такий стиль родинного виховання, вона тим самим шкодить своїй дитині, травмує її психіку. Результатом стало серйозне роздумування матері над шляхами розв'язання цього сімейного конфлікту.

На п'ятій стадії знання про особистісні якості партнерів доповнюються розумінням змісту, причин, мотивів дій іншого.

З'являється оцінка особистісних якостей, встановлених на четвертій стадії (в тому числі позитивних і негативних), які стають орієнтиром для пристосування у наступних кроках взаємодії.

У відносинах настає стан рівноваги. Цьому сприяють такі тактичні принципи: *"вплив на партнера через регулювання своїх якостей"* (ініціатор контакту звертає увагу на зміни в наборі особистісних якостей, на те, як вони ведуть до зміни поведінки партнера в потрібному напрямку); *"врахування якостей партнера як орієнтирів для пристосування"* (ініціатор приймає до уваги стійкі структурні утворення особливостей характеру, поведінки партнера); *"подолання психологічних перепон партнера"* (ініціатор дає зрозуміти, що найбільш важливим і найбільш складним є перетворення внутрішніх перешкод, які заважають партнеру поглиблювати взаємодію; вказує на окремі деталі цих бар'єрів, які доступні змінам; пробує через них стимулювати повне подолання комунікативних перешкод); *"повідомлення про наміри"* (ініціатор враховує: кожна людина поступається в тому випадку, якщо знає, що інший не буде використовувати його слабінки, тому і йде на "відкриті дії"); *"попередня підготовка до*

небезпечної ситуації"; *"оперування уявою"*; *"усунення перешкод на шляху до взаємодії і взаєморозуміння"*; *"установка на поведінку для іншого"* та ін.

В умовах підготовки наступної стадії ініціатор контакту закріплює уявлення: все те, що відбувається, спрямоване на підготовку спільної програми майбутніх дій, на вирішення конкретної проблеми.

Шоста стадія спілкування породжує ряд специфічних особистісних станів, які складають основу для взаємного довір'я. На шостій стадії вчитель використовує такі принципи в роботі: *"закріплення системи через правила"* (ініціатор підкреслює все спільне у взаємодії і формулює це у вигляді правил; такі правила закріплюються з кожним повторенням у поведінці й дозволяють достатньо чітко прогнозувати дії іншого); *"включення у спільність"* (ініціатор підкреслює, що він і партнер разом причетні до спільної програми, за якою узгоджуються дії кожного із них; таким чином закріплюється відчуття групи (феномен "ми і вони"), забезпечується поява нових специфічних властивостей); *"спільна доля"* (ініціатор переконує партнера в тому, що діяльність обміну думками, інформацією, емоціями створила "спільну долю", що закріплює систему відносин); *"розподіл ролей"* (ініціатор звертає увагу партнера на розподіл ролей; відносини розвиваються краще в тому випадку, якщо уявлення про дії кожного учасника чітко визначені).

Під час шостої стадії всі дії учасників організуються навколо загальних намірів, для досягнення спільної мети.

Таким чином, методика контактної взаємодії достатньо реально допомагає вихователю, психологу, соціальному працівнику у налагодженні взаємодії з батьками, дозволяє результативно вирішувати виховні завдання.

Филонов Л. Психологические аспекты установления контактов между людьми / Методика контактного взаимодействия. – Пушино, 1982. – 40 с.

ДІТИ З ОСОБЛИВИМИ ПОТРЕБАМИ:

РЕАЛІЗАЦІЯ ПРАВА НА СІМЕЙНІ СТОСУНКИ

Діти з особливими потребами – це інваліди; діти, які є неповноцінними в розумовому, або фізичному відношенні. Згідно з Конвенцією ООН “Про права дитини” вони мають вести повноцінне і достойне життя в умовах, які забезпечують їх гідність, сприяють почуттю впевненості в собі і полегшують активну участь у житті суспільства [1, ст. 23].

Аналіз праць, досліджень соціальних філософів, психологів, педагогів, політиків дозволяє визначити поняття “сім’я” як соціальну систему, яка характеризується: наявністю емоційної близькості та кровної спорідненості між її членами, які пов’язані спільним побутом, обов’язками щодо виховання дітей. Сутністю сім’ї є стосунки: “мати-батько”, “батько-діти”, “мати-діти”, що відрізняє цю соціальну систему від інших, є основою прав сім’ї перед суспільством і зумовлює існування її різноманітних функцій. Взаємовідносини у сім’ї вимагають цілісного підходу до роботи з сім’єю, оскільки зміна стану одного з членів сім’ї приводить до змін у стосунках з іншими членами сім’ї і у стосунках сім’ї з суспільством.

Саме тому “сім’ю, яка є основним осередком, природним середовищем росту і добробуту дітей, слід забезпечувати усіма можливими видами захисту і допомоги” [1, ст. 14], є також забезпечення усім дітям можливості “визначити себе як особистість і реалізувати свої можливості в безпечних і сприятливих умовах, середовищі сім’ї або опікунів” [1, ст. 15].

У Плані дій щодо здійснення Всесвітньої декларації про забезпечення виживання, захисту і розвитку дітей у 90-і роки визначено особливий розділ “Роль сім’ї...” [1]. У ньому зазначено: якщо дитина народилася вже з особливими потребами або набула їх у житті, то найкращими умовами для її виживання, захисту і розвитку є сім’я.

Тому й визначається сьогодні сім’я як основний об’єкт соціальної допомоги різним дітям, особливо дітям із специфічними потребами. Між тим маємо ситуацію, коли, наприклад, у Фінляндії, головним об’єктом забезпечення соціальними допомогами та послугами є не сім’я, а індивід, котрий має право на соціальну допомогу [2, с. 31]. Це порушує, на наш погляд, цілісність сім’ї, оскільки допомога

одному члену сім’ї не сприяє викоріненню проблем усієї сім’ї, поліпшенню сімейних стосунків, у повному обсязі, хоча й сприяє створенню рівності громадян у суспільстві, наданню їм рівних можливостей, незалежно від їхнього економічного становища, соціально-класової приналежності, місця проживання [2, с. 31]. При цьому підході не враховуються почуття інших членів сім’ї, не коректуються стосунки “батько-мати”, “брат-сестра”, “батько-дитина”, “мати-дитина”; робота ведеться на основі стосунків “дитина-інвалід-суспільство”, що не сприяє формуванню досвіду сімейного життя, моделі сімейного виховання тощо.

Але в інших країнах (наприклад, у Швеції) існує краща система соціальної роботи, яка, на наш погляд, забезпечує ідею захисту прав сім’ї у суспільстві і права членів сім’ї у самій сім’ї та суспільстві.

Права сім’ї – це права, які належать сім’ї як особливій соціальній системі, вони з’являються тільки з моменту створення сім’ї і є ознакою її цілісності перед суспільством. Сім’я втрачає свої права, коли перестає існувати в суспільстві, а не тоді, коли суспільство їх не визнає. Права сім’ї надають їй певні можливості у суспільстві і захищають її від нього.

Права членів сім’ї у самій сім’ї – це людські права, які належать особі в силу того, що вона є людиною, а також є членом особливої соціальної системи, яка захищає її від суспільства. Ці права є невід’ємними, всеосяжними і рівними, ними володіють усі члени сім’ї без винятку. Можна бути членом сім’ї, або не бути ним зовсім, отже мати ці права, або не мати їх зовсім. Утратити ці права людина може, тільки в разі припинення життя всієї сім’ї. Тоді людині залишаються лише людські права у суспільстві.

Оскільки сім’я – це соціальна система, яка характеризується цілісністю, наявністю функціональних зв’язків (“батько-мати”, “мати-діти”, “батько-діти”, “брат-сестра” тощо), то порушення цих зв’язків буде сприяти порушенню сім’ї. Отже, кожний член сім’ї має право на сімейні стосунки, спілкування з членами сім’ї, проживання в сім’ї, участь у визначенні мети життєдіяльності всієї сім’ї, у діяльності з її досягнення. Завдання суспільства – допомогти зберегти сім’ю і сімейні стосунки на різних етапах її життєдіяльності і в різних обставинах і умовах життя.

Це визначається можливим через реалізацію принципів толерантності в сім’ї та суспільстві.

У Декларації принципів толерантності, схваленою Генеральною конференцією ЮНЕСКО на її 28 сесії в Парижі (1995 р.), проголошено необхідність толерантності у взаєминах між окремими особами, в сім'ї та громаді. При цьому під толерантністю розуміється: поважання, сприйняття та розуміння багатого різноманіття культур нашого світу, форм самовираження та самовиявлення людської особистості (ст. 1.1); активна позиція, що формується на основі визнання універсальних прав та основних свобод людини (ст. 1.2); поняття, що означає відмову від догматизму і абсолютизму, утвердження норм, закріплених у міжнародно-правових актах у галузі прав людини (ст. 1.3); визнання того, що кожен може дотримуватися своїх переконань і визнає таке саме право за іншим, що люди з природи своєї відрізняються зовнішнім виглядом, становищем, мовою, поведінкою, і мають право жити в мирі та зберігати свою індивідуальність. Це також означає, що погляди однієї людини не можуть бути нав'язані іншим [1].

Згідно з цією Декларацією, держава повинна забезпечити через нове законодавство рівноправні відносини і рівні можливості для всіх груп (у тому числі і сім'ї як малої соціальної групи) і кожної окремої людини [1, ст. 2.2]. Особливу увагу при цьому слід зосередити на найменш соціально "захищених групах, які перебувають у несприятливих соціальних чи економічних умовах, для того, щоб надати їм правового та соціального захисту, зокрема в житлових питаннях та питаннях зайнятості, охорони здоров'я. Забезпечити повагу до самобутності їхньої культури і цінностей, сприяти їхньому соціальному і професійному зростанню та інтеграції, зокрема, засобами освіти [1]. Отже, це стосується і сімей з дітьми, які мають особливі потреби.

Маємо певний досвід такої соціально-педагогічної роботи з сім'ями, де є діти з особливими потребами. Найбільш відомим є рух за нормалізацію дітей. Це громадський рух, спрямований на те, щоб діти з особливими потребами виховувалися у власних або прийомних (фостерних) сім'ях. Цей рух викликаний батьками дітей з особливими потребами, які виявили, що державні установи порушують права дітей і не забезпечують їм гідного життя, любові і піклування. Це можливе лише у сім'ї, специфічною і відмінною рисою якої є наявність вище означених стосунків ("батько-мати", "мати-діти" і т. ін.), які характеризуються емоційною близькістю, взаєморозумінням, взаємодопомогою.

Нормалізація – це використання засобів, які ціняться у нашому суспільстві, з метою виховання і підтримки поведінки, досвіду і

властивостей особистості, які також ціняться. Це право бути прийнятим у якості повноцінного члена суспільства, право на ставлення як до особистості із почуттям власної гідності і повагою та можливість реалізації особою своїх прав. Мета нормалізації – попередження маргіналізації, сегрегації та ізоляції інвалідів, це означає створення, підтримку і захист цінних соціальних ролей для людей, які мають ризик соціальної девальвації [5, с. 38; 9].

Виникає проблема: як забезпечити догляд за дітьми з особливими потребами у сім'ях, зберігаючи при цьому не тільки стосунки "мати-діти", але й "батько-мати", "батько-діти", "брат-сестра"? Ця проблема, для прикладу, була розв'язана у Канаді через: тренінги для батьків; нагляд за такими сім'ями соціальних працівників і допомогу різних видів (матеріальну, медичну, психологічну, педагогічну, юридичну); координація соціальним працівником догляду за дитиною, організація допомоги сім'ї; представництво і лобювання інтересів дітей адвокатами з метою забезпечення реалізації цих інтересів, проблем за допомогою держави, а не за рахунок членів сім'ї; спільне проведення дозвілля таких сімей за допомогою соціальних працівників; організацію обміну досвідом батьками дітей з батьками, які мають такі ж проблеми; співпрацю біологічних та прийомних батьків, соціальних працівників і батьків для дитини; зміни у громадській свідомості щодо дітей з особливими потребами (вони такі ж люди, як і інші, мають такі ж права, як і інші; такі діти стали навчатися у звичайних школах, але за окремими програмами, спілкуватися з однолітками, стали почувати себе невиключеними із загального життя, а батьки в цей час могли реалізувати себе у професійному плані); розробку планів індивідуального розвитку для кожної дитини в сім'ї; наявність сімейного лікаря, консультанта, вчителя на дому; навчання батьків догляду за дитиною з особливими потребами; організація общиною, церквою дозвілля для дітей; надання права голосу таким дітям про свої особливі потреби, інтереси, бажання будувати своє життя; організацію сімейних будинків – фостерні сім'ї з дітьми з особливими потребами (вони мають: а) спільного соціального працівника, який для них є ресурсом і забезпечує зв'язок з більш крупною системою; б) спільний догляд за дітьми, дозвілля, літні табори, що дозволяє не весь час батькам бути з дітьми, а навіть від'їжджати кожні 5-6 тижнів; в) спільний тренінг та однакова підготовка батьків до догляду за прийомними дітьми; г) індивідуальну підтримку кожної дитини з особливими потребами); організацію терапевтичних групових будин-

ків (серед яких: а) 4-6 дітей з прийомними батьками, на зразок наших будинків сімейного типу; такі будинки не є поширеними через виникнення багатьох проблем; б) 6-12 дітей і батьки, а також обслуговуючий персонал, який забезпечує 24 години на добу догляд за дітьми; такий будинок має супервайзера, діти ходять до звичайної школи, а будинок може бути розташований як за містом, так і в ньому; в) 2-4 дитини з важкими розумовими чи фізичними недоліками, яким необхідна особлива турбота, яку надає персонал; такий будинок забезпечує індивідуальний підхід до дитини).

Вивчення досвіду канадських фостерних сімей дозволяє визначити умови успішної нормалізації дітей з особливими потребами дітей: створення системи фостерних сімей (короткочасних чи тривалих), усиновлення дітей і ліквідація інтернатної системи; активність представництва інтересів дітей; можливість вибору дітьми і сім'ями послуг: державні та недержавні опіка і піклування; підвищення вимог до соціального працівника і престижу цієї професії у суспільстві; можливість контролю державними і недержавними організаціями за якістю послуг, які надаються дітям у державних закладах і сім'ях; профілактика системи соціального сирітства; активність батьків і дітей щодо якнайкращого забезпечення інтересів дітей з особливими потребами.

Розв'язання проблеми повернення дітей з особливими потребами у сім'ю на практиці зіткнулося з такими стереотипами людської свідомості, як: діти є щасливими, коли знаходяться серед подібних собі; в інтернаті за ними кращі догляд, обстеження допомога, ніж вдома; є можливості самоствердитися, а не викликати почуття жалю; проблеми краще розв'язуються тими, хто має ті ж проблеми; неможливість батькам мати власне життя, інтереси, а присвятити себе хворій дитині; ці діти є загрозою для суспільства; такі діти не зможуть вижити в реальних умовах; простіше слідувати за місцезнаходженням і станом дітей в інтернаті, аніж вдома.

Але система нормалізації дозволила: зробити кожную дитину особистістю; створити найкращі умови для виживання, розвитку і захисту дітей з особливими потребами; забезпечити реалізацію права дитини на сім'ю; повернути дітей з особливими потребами у суспільство, зробити їх адаптованими для самостійного життя і праці; реалізувати права батьків на виховання дітей у сім'ї; зробити суспільство більш гуманним; ліквідувати інтернати.

У Данії існує служба всебічної цілодобової допомоги вдома, завдяки якій інваліди можуть залишатися у своїх домівках. Це – елемент превентивної програми соціального захисту населення як громадян Данії, так і тих, хто тимчасово перебуває в її межах [7, с. 61].

У рамках цієї програми реалізуються також такі послуги, як: хатня допомога, медична допомога або медичний догляд вдома. служба медичних сестер, які відвідують молодих матерів, які мають дітей віком до одного року [7, с. 62]. Це допомагає підтримувати сімейні зв'язки, жити вдома дітям з особливими потребами.

Великобританія має свій досвід реалізації прав дітей з особливими потребами на сімейні стосунки. Це – громадська опіка, яка узагальнює велике коло послуг для широкого і різноманітного контингенту людей з різними вадами. Громадська опіка стосується дорослих і дітей (Англія, Уельс), які тимчасово або довгостроково потребують сторонньої допомоги і підтримки, і спрямована в основному на те, щоб підтримувати при потребі більшість людей вдома, а не у стаціонарних чи медичних закладах. Це забезпечує їм можливість “жити, наскільки це можливо, нормальним життям у своїх власних домівках або у домашньому оточенні в місцевій громаді” з правом на опіку і переважним правом голосу у рішеннях, що стосуються їх життя.

Громадська опіка дозволяє забезпечити право на опіку і підтримку, щоб допомогти людям досягти максимально можливої незалежності і через набуття і відновлення базових життєвих навичок допомогти їм повністю використовувати свій потенціал; дає можливість людям індивідуально вирішувати, як їм прожити своє життя і які послуги їм для цього потрібні [5].

Принципами обслуговування у громадській опіці є: інформація, конфіденційність, захист, оцінювання, забезпечення послуг [5, с. 35]. Громадська опіка передбачає участь у її здійсненні: людей, які користуються послугами; сім'ю та інших неоплачуваних опікунів тих, хто користується послугами; департаменти соціальної роботи (в Англії – департаменти соціальних служб); відділи охорони здоров'я; трести НСОЗ; відділи органів місцевої влади з житлового забезпечення; добровільні організації – великі й малі; волонтерів; приватний сектор і постачальників послуг опіки [5, с. 20].

Маємо також вітчизняний досвід роботи з сім'ями, у яких проживають діти з особливими потребами. Так, школа соціальної роботи Національного університету “Києво-Могилянська академія” спільно з європейською програмою TEMPUS проводить 4 цикли

навчального курсу з питань охорони психічного здоров'я. Однією з цілей курсу є підкреслення важливості роботи з сім'єю людини з особливими потребами. Тому заняття проводяться у 3 групах: професіоналів, родичів та користувачів послуг.

3 жовтня 1997 р. у товаристві “Джерела” було проведено круглий стіл “Допомога інвалідам із розумовими вадами: комплексний підхід”. Це товариство об'єднує батьків та фахівців й опікується виключно проблемами інвалідів із розумовою недостатністю. Стратегія “Джерел” – розробка діючих моделей закладів допомоги інвалідам: денного центру для дорослих, клубу для підлітків, ігрових для дітей, юридичної консультації для родин, групи психологічної підтримки для батьків [3, с. 147].

Особливо цінним є досвід роботи з сім'єю, де є діти з особливими потребами, на різних етапах її життя. Психологи виділяють 4 етапи розвитку сім'ї: первинний шлюб, первинна сім'я, вторинна сім'я, вторинний шлюб [24]. Але, враховуючи особливості дітей-інвалідів, їх можна уточнити. Відповідно до кожного етапу здійснюється особлива соціально-педагогічна робота [4; 6; 8; 9; 10].

Перший етап існування сім'ї передбачає у плані попередження появи дітей з особливими потребами роз'яснювальну роботу, генетичні консультації, лікування генетичних розладів, запобігання наркоманії, алкоголізму, паління, токсикоманії, ВІЛ/СНІДу. Це – для всіх молодих сімей.

Другий етап – від появи дитини з особливими потребами до її підліткового віку. Перша проблема – “швидка допомога” батькам: психотерапевтична та просвітницька робота з матір'ю та батьком, іншими членами родини. Цю роботу проводить група спеціалістів і батьки, які мають такі ж проблеми і допомагають вистояти, порадять, як жити з таким лихом. Ця робота проводиться вже в пологовому будинку, а потім у центрах соціально-психологічної підтримки матерів. Проблема полягає не тільки у збереженні стосунків “батьки – дитина”, але й стосунків “батько-мати”, “сім'я – суспільство”. Батьки не повинні кинути своє життя, друзів, роботу у зв'язку з появою дитини з особливими потребами, а згуртуватися перед лихом і зберегти свою любов. Якщо така дитина не є першою, то батьки не мають забути про інших дітей, приділяючи увагу тільки цій. На цьому етапі соціальний працівник інформує батьків про послуги, які вони можуть отримати, забезпечує контакт та спілкування з сім'ями, де є такі ж проблеми, здійснює адвокатство в інтересах дитини та сім'ї,

допомагає отримати необхідні медичні та освітні послуги, спеціальну підготовку з обслуговування дитини вдома. Батьки-чоловіки повинні бути лідером у розв'язанні проблем сім'ї, тому доцільним є створення груп взаємодопомоги батьків-чоловіків, інших членів сім'ї, братів та сестер, які теж потребують захисту і реабілітації. Брати і сестри можуть стати опорою і захистом не менш для своїх рідних, але й для багатьох хворих людей, адже здатність до співчуття виховано в них з дитинства [4, с. 138]. Хворим дітям здорові потрібні для соціальної адаптації, підтримки і спілкування, здоровим хворі – щоб навчитися живому співчуттю.

Дитина з особливими потребами йде до школи. Батькам легше – в них є час для себе. Соціальний працівник допомагає ввійти у дитячу групу, працює з класом з метою формування ставлення до дитини з особливими потребами як до рівної їм. Це можуть бути уроки милосердя, етичні бесіди, які вчать толерантності. Разом з тим здійснюється робота з сім'єю: дитина дорослішає, збільшується коло її інтересів, для задоволення яких необхідне змістовне дозвілля, предметне спілкування. Тут можуть допомогти денні центри, де можна слухати музику, відзначати свята, займатися в гуртках та секціях, звернутися за консультацією до психотерапевта.

У м. Первомайську Луганської області у структурі міського управління соціального захисту населення діє сектор соціально-педагогічної реабілітації дітей-інвалідів. Велика роль тут відводиться оточенню дитини: сім'ї, близьким, людям, які з нею безпосередньо спілкуються. Усі вони, і перш за все, сама дитина, є учасниками безперервного процесу подолання вад. Спеціалістами ведеться постійний прийом батьків, до їх послуг консультації на різноманітні теми. Робота всіх спеціалістів спрямована на отримання позитивних результатів фізичного та розумового розвитку дітей.

Наступний етап: від статевого дозрівання дитини до її виходу з сім'ї. Основні проблеми дитини на цьому етапі: робота і право на життя з іншою статтю. Соціальний працівник допомагає одержати професійну підготовку, роботу (це може бути і виробничо-реабілітаційний бізнес для сімей інвалідів), слідкує за стосунками на роботі і коректує їх, спілкуючись з роботодавцями, колективом на предмет прав такої людини і толерантного ставлення до неї, здійснює роботу з статевого виховання. Батьки на цей час турбуються про те, що буде з дитиною, коли їх не стане. У них з'являється час для лобювання інтересів дітей, поліпшення їх життя у перспективі і час для себе.

Діяльність соціального працівника спрямовується на наповнення сенсом життя батьків і на допомогу в організації їх дозвілля. Це полегшує перехід сімейної пари на останній етап – від виходу дитини з сім'ї до смерті одного з подружжя. На цьому етапі необхідно визначитися з метою життя, власними стосунками. Тут доцільна участь батьків у проєктах типу “З'єднання поколінь”, коли люди похилого віку реалізують себе, допомагаючи набуті певного досвіду молоді, у групах самопомогі, у представництві інтересів сімей з дітьми з особливими потребами тощо.

Особлива увага на всіх етапах роботи з сім'єю приділяється їй самій щодо вибору якості і кількості послуг.

На основі викладеного можна зробити висновки про те, що:

1) держава повинна забезпечувати реалізацію прав сім'ї дитини з особливими потребами і самої дитини;

2) соціально-педагогічна робота для повернення дітей з особливими потребами у суспільство повинна проводитися як з дитиною, так і з її сім'єю та оточенням і бути різною на різних етапах розвитку сім'ї;

3) якість одержаних послуг для дитини з особливими потребами залежить від її сім'ї, її самої, громади, органів влади, церкви, тому їх зусилля повинні підтримуватися і координуватися органами влади.

1. Документи з питань прав дітей з особливими потребами: Декларація ООН прав дитини; Загальна декларація прав людини (ООН); Конвенція ООН про права дитини; Декларація про соціальні та правові принципи, які стосуються захисту і благополуччя дітей, особливо при передачі дітей на виховання та їх усиновлення на національному та міжнародному рівнях (ООН); Всесвітня Декларація про забезпечення, виживання, захисту і розвитку дітей (ООН); План дій щодо здійснення Всесвітньої декларації про забезпечення виживання, захисту і розвитку дітей (ООН); Міжнародний пакт про громадянські і політичні права (ООН); Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права (ООН); Декларація принципів толерантності (ЮНЕСКО); Декларація ЮНЕСКО про раси та расові заборони.
2. Аалтонен Е. Система соціального захисту і соціальної освіти у Фінляндії // Соціальна політика і соціальна робота. – 1998. - № 1-2. – С. 31-38.

3. До міжнародного дня психічного здоров'я. // Соціальна політика і соціальна робота. – 1997. – № 2-3. – С. 141-143.
4. Зіборова Л. Життя матері дитини –інваліда в соціумі. Проблеми та шляхи їх розв'язання. // Соціальна політика і соціальна робота. – 1997. – № 2-3. – С. 124- 130.
5. Зміна контексту громадської опіки. Програма підготовки спеціалістів громадської опіки. Університет м. Данді / Переклад з англ. Козубовської І., Пічкара О. – Ужгород, 1999.
6. Інформаційно-аналітичний матеріал про діяльність міського управління соціального захисту населення за 1998 р. – Первомайськ, 1998.
7. Кок Й. Громадянин і соціальна система. // Соціальна політика і соціальна робота. – 1997. - № 2-3. – С. 60-68.
8. Психологическая поддержка семьи. Материалы к тренингу. – К.: Центр “Розрада” при поддержке United Nations Trust Fund on Family Activities. – 2000.
9. Anderson D. Social work and learning disability // Матеріали доповідей та повідомлень Міжнародної науково-практичної конференції. “Соціальна робота: теорія, досвід, перспективи”. – Ужгород, 1999. – Ч. 1. – С. 5-12.
10. Завершек Д. Соціальні інновації. Нова парадигма соціальної роботи у Центральній Європі // Соціальна політика і соціальна робота. – 1997. - № 2-3. – С.107-123.

МЕТОДИ ВИХОВАННЯ ГОТОВНОСТІ МАЙБУТНІХ ПЕДАГОГІВ ДО РОДИННОГО ЖИТТЯ (НА ПРИКЛАДІ УКРАЇНСЬКОГО ЛІЦЕЮ ІМ. ТАРАСА ШЕВЧЕНКА, РУМУНІЯ)

Виховання – це мистецтво. Усі професії, пов'язані з формуванням людської душі, мають складніші завдання, ніж, наприклад, малювання образу, компонування музичного твору, плекання рослин чи будівництво величних будинків. Виховання вимагає вкладу серця і всіх духових сил. Успішне виховання не може здійснюватися тільки через застосування формул, правил, вивчення теорії.

Вихованням займаються не тільки батьки, вчителі, священники. Виховуються не тільки діти. У подружжі вчать взаємно батько й мати; мистці, політики, журналісти, письменники повчають громадянство. Ми всі вчимося взаємно кожного дня, у кожному середовищі. Вартість виховників найбільше залежить не від того, наскільки вони розуміють виховну мету і свою відповідальність, а наскільки спроможні стати прикладом для своїх вихованців [1, с. 25].

У процесі розвитку педагогічної думки здійснювались різні підходи до класифікації методів виховання. Як і кожен педагогічний процес чи категорія, що розвивається, методи виховання мають свою історію.

Звичайно, це не означає, що всі досягнення слід переносити сліпо на сучасну школу. Методична спадщина має критично засвоювати думки, ідеї, враховуючи ті конкретно-історичні обставини, умови, коли ця ідея була висловлена стосовно цілей і завдань виховання. Особливість будь-якої методики полягає ще й у тому, що її творять постійно тисячі майстрів педагогічної справи, передаючи наступним поколінням свої знахідки [2, с. 101].

“Методи педагогічного впливу – це не набір суто професійних засобів у руках людей, байдужих до долі своїх вихованців, ці методи – живі ставлення живих людей, об'єднаних одним колективом, одними прагненнями, спільною відповідальністю” [5, с. 79].

Певного досвіду у вихованні підростаючого покоління набули українські педагоги в Румунії, зокрема викладачі Українського ліцею ім. Тараса Шевченка, що знаходиться в місті Сігету-Мармаціей. Їм доводиться формувати молоду людину (майбутнього вчителя

початкових класів чи вихователя дитячого садка), яка постійно зазнає потужного впливу чужомовного оточення. Незважаючи на всю складність такого виховання, в ліцеї розвивається самотутня освітня система, яка не тільки зберегла форми, методи, засоби народного навчання й виховання, але й примножилася, збагатилася знаннями, набутими в румунсько-мовному середовищі. Все це певною мірою стосується і підготовки майбутніх вчителів-виховників до родинного життя. Щоб охарактеризувати форми діяльності викладачів, учнів ліцею та їх батьків у цьому напрямі, скористаємось класифікацією методів виховання, розробленою В. Сласт'юніним, за якою вони поділяються на чотири групи [2, с. 101-102]:

- методи формування свідомості особистості (бесіда, лекція, методи дискусійного характеру, переконання, навіювання, метод прикладу);
- методи організації діяльності, спілкування та формування позитивного досвіду суспільної поведінки (привчання, тренування, педагогічна вимога, громадська думка, створення виховуючих ситуацій, метод прогнозування);
- методи стимулювання діяльності і поведінки: засоби емоційного стимулювання (влучний добір питань при розгляді виховних тем, аналіз моральних конфліктних ситуацій, розбір етичного змісту прислів'їв і приказок на уроках мов тощо); засоби стимулювання різнопланової діяльності ліцеїстів (гра, змагання, романтика, заохочення);
- методи самовиховання (самопізнання, самоставлення, саморегуляція).

Констатуємо, що в освітянських планах і програмах, розроблених для спеціальності “Вихователь дитячого садочка. Вчитель початкових класів” немає спеціально відведених курсів для підготовки учнів ліцею до родинного життя. Але ті чи інші методи виховання ліцеїстів постійно застосовуються у їх навчальній та позашкільній діяльності.

Так, майбутні вчителі на кожному курсі вивчають різні розділи із таких дисциплін, як “Психологія” та “Педагогіка”. Причому в них, згідно з державними стандартами освіти Румунії, питанням сімейного (родинного) виховання відводиться незначне місце. Лише на п'ятому році навчання в межах дисципліни “Спеціальна психопедагогіка” відводиться декілька годин на розгляд питань з родинного виховання. Тут розглядаються наступні теми: “Світ родини”, “Родина в житті

дитини”, “Структура родини”, “Розподіл влади”, “Стилi виховання”, “Специфіка спілкування в родині”, “Нормативні сімейні ролі”. Важливо зазначити, що при розгляді таких тем на заняттях використовуються усі чотири зазначених вище групи методів виховання: бесіда і лекція, диспут і вивчення громадської думки, аналіз проблемних питань і завдання для самостійного виховання.

У формуванні особистості майбутнього сім’янина важливу роль відіграють уроки української мови та літератури, призначення яких полягає, насамперед, у використанні розвивального потенціалу слова, його впливу на інтелектуальну та емоційну сферу людини.

Викладачі ліцею у процесі викладання рідної мови та літератури широко впроваджують нетрадиційні, новітні форми і методи роботи. До них слід віднести: використання аудіо- та відеозаписів народних і сучасних українських пісень, віршів, прислів’їв, гуморесок, казок; різні види лінгвістичних завдань при аналізі текстів народно-педагогічного змісту, зокрема й родинних взамовідносин.

Для майбутніх педагогів існують дисципліни “Українська дитяча література” та “Румунська література для дітей”. Ліцеїсти, аналізуючи дитячі твори, розглядають морально-етичні проблеми, що виникають у родинному житті. Так, наприклад, у казці “Чому плакала зозуля” С. Жупанина, написаній за народними мотивами засуджується зрадливість, та інші негативні якості. Зозуля підкинула своє яечко у дупло на буці, де звила гніздо Синиця. Там народились маленькі синички і Зозуленья, що завжди першим висовувало дзьоба і забирало їжу, яку приносила птаха. Воно з кожним днем повніло. Відчувши силу, повиштовхувало з гнізда дрібних, немічних синичок. А само так розтовстіло, що вже не вмещалося в дуплі. Хоч і крила вирости, але ні вилетіти, ні вийти звідти не могло. Тут воно й загинуло. Зозуля побачила мертвого сина і заплакала. Де сльози падали, там виростили біло-жовті квіти. Народ їх назвав зозулиними сльзьми.

В авторську розповідь вдало вплетено діалогічні репліки позитивного героя Орла, який попереджує Зозулю, що на неї чатує біда пишного весілля, коли вона стала ночувати у чужих гніздах, залишати там свої яєчка:

<i>Як немає сина, дочки,</i>	<i>Не надійся на чужинців,</i>
<i>Не стане й онуків.</i>	<i>На воронів-кружків...</i>
<i>Залишишся однісінька,</i>	<i>Хто подасть тобі водиці,</i>
<i>А як хвора будеш,</i>	<i>Хто харчі здобуде? [3, с. 57-58].</i>

Цікаво проходять заняття з румунської літератури для дітей, де розглядаються твори Й. Крянги “Спогади з дитинства” (Ion Creangă, “Amintiri din copilărie”), Й. Караджали “Візит”, “Пан Гое” (I.L. Caragiale “Viziță”, “Domnul Goe”). Головний герой “Візиту”, Йонел Попеску, восьмирічна дитина, син багача “великого агронома”. Пані Попеску, його мама, жаліється гостеві, що не може брати участі у різних вечірках, бути присутньою в театрі, гуляти вечорами, бо дуже зайнята вихованням дитини.

Але виховання, яке “займає увесь час” пані Попеску, показує свої “плоди”: Йонел мало не звернув каву на костюм гостя, створює великий шум, дуючи в дуду прямо в обличчя гостеві, б’є по барабані, щоб гість з мамою не могли розмовляти, вдаряє маму шаблею в око, грається з м’ячем у хаті, курить. Мати терпить всі Йонелові витівки, сприймаючи їх за прояв “високої інтелегентності”, постійно розбещує сина. Через це у дитини відсутня повага до своїх батьків, найелементарніша хороша поведінка стосовно старших. “Поглянь на нього, з сигаретою в роті..., можна вмерти зі сміху..., він вже як доросла людина”. Караджале стимулює читачів побачити негативні якості героя, “продукту” сімейного “виховання”, його дії, розмову. Майбутні виховники аналізують описані життєві ситуації, дискутують з приводу їх вирішення, знаходять варіанти власної поведінки.

Майбутні вчителі готуються і до викладання у початковій школі такої дисципліни, як “Релігія”. При відвідуванні занять з цього предмету вони розглядають теми “Мішані подружжя”, “Чим є подружжя”, “Непорозуміння в родині”, “Діти наслідують батьків”, “Мати і діти”, “Добрий батько”, “Мати-ангел в родині”, де християнське виховання міцно переплітається з родинним.

За допомогою переконань, навіювань, диспутів та аналізу протилежних думок, ліцеїсти приходять до висновку, що є два гнізда, в яких діти виховуються: родинний дім і школа. Вдома кожна дитина має відзначатися двома чеснотами: віддати батькам честь і слухати їх. “Батьки для кожної дитини є вдома з волі Божої заступниками Бога. Отже, діти, слухаючи батьків, слухають Бога, а коли противляться їх волі, противляться волі Божої. Кривда, зроблена батькам, зроблена Богові. 4-та заповідь Божа існує ще від гори Синай. Бог проголосив ці заповіді серед гробів, блискавиць, щоб зазначити важність Божого закону й застерегти дітей: громи Божого гніву загрожують усім дітям, що порушують цю заповідь. Наші батьки не лише заступники Бога, але також і найбільші добродії. Заступництво Бога спонукає дітей до

віддавання честі й пошанування батьків, а добродійства, вчинені дітям, спонукають до синівської вдячності. Діти завдячують батькам життям, як найцінішим людським скарбом. Кожна зневага батька й матері (словом чи ділом) – це зневага не лише найбільшої святости для дитини, але й топтання найбільшого скарбу на землі. Дитині, навіть і найліпшій, не під силу сплатити борг вдячності батькам, як їх живителям, добродіям та найвірнішим опікунам” [4, с. 162].

“Тому й святе Письмо погрожує дітям, які відважилися зневажати чи то словом, чи ділом: “Ті, що не слухають батьків, заслуговують на смерть” (Рим. I. 30). “Проклятий той, хто не почитає батька й матір” (Второзак. 27, 17). “Хто вдарив би батька або матір, нехай смертю умре” (Исход. 21, 15). “Око, що погорджує своїм батьком, нехай видовбають круки і з’їдять орли” (Прип. 30, 14). Не раз вже і на цьому світі Бог карає недобрих дітей” [4, с. 163].

У плані підготовки молоді до родинного життя не можна не оцінити діяльність Фондації “Молодь для молоді - Румунія”, яка проводилась для молодих викладачів ліцею, з подальшим їх залученням до роботи з ліцеїстами. Було проведено три цикли (кожний тривалістю 3 дні) лекцій, тренінгів, диспутів на тему “Виховання для сімейного життя”. Наприклад, при розгляді однієї з тем курсу, для формування цінностей обговорювалися наступні запитання: “Жінки повинні сидіти вдома, рости своїх дітей”, “Неодружені чоловіки – ненормальні”, “Чоловіки, які сидять вдома, а їхні дружини працюють – ненормальні”, “Більшість чоловіків хоче одружитись з незайманими дівчатами”, “І хлопці, й дівчата повинні навчитися шити, прати, готувати і робити порядок”, “Хлопчик з малого віку має виховуватись інакше, ніж дівчинка”, “Коли в родині є бабуся, виховувати дитину набагато легше” та ін. Відповідаючи на ці запитання, підлітки відносили себе до однієї з двох підгруп: Одна підгрупа вибирала відповідь “так”, інша – “ні”. Після зробленого вибору кожен учасник обгрунтовував його й висловлював свою думку.

Можна відзначити й інші форми роботи з ліцеїстами в плані їх підготовки до майбутнього родинного життя. Це й участь у проведенні лекторіїв для батьків; інсценізації традиційних українських свят, вечорниць; залучення до роботи в дитячих притулках; організація рольових ігор на уроках класного керівника; колективний перегляд фільмів з обов’язковим наступним обговоренням; випуск публікацій на тему “Батьки й діти” в шкільній газеті тощо.

Цінності, що формуються у молоді з будь-якого регіону, мають щось спільне, і вони не завжди є тими, які вихователі вважають важливими. Переважно молодь накопичує цінності сім’ї або цінності того оточення, в якому вона формується. Чому таким важливим є формування у підлітків саме сімейних цінностей? Відповідь проста: дорослий із правильною системою цінностей, переконань наполегливо прямує до своєї життєвої мети. Вся система таких родинних цінностей накопичується довгими роками, протягом яких перевіряється їх адекватність: ця “працює”, а ця “не працює”. Після накопичення “працюючих” цінностей їх дуже важко змінити, бо вони переростають у певні особистісні переконання, установки.

1. Горохович А. Плекаймо в дитині і розум, і душу (Українська виховна система). – Дрогобич: Бескид, 1992. – 112 с.
2. Карпенчук С. Теорія і методика виховання: Навчальний посібник. – К.: Вища школа, 1997. – 304 с.
3. Ляшенко Н. Веселкове світло дитячої душі. – Ужгород: Карпати, 1995. – 72 с.
4. Мельничук П. Християнська родина, батьки і діти. – Мюнхен, 1954. – 162 с.
5. Методика воспитательной работы / Под ред. Л. Рувинского. – М.: Просвещение, 1989. – 380 с.

The methods of education of the readiness for the family life of students from ukrainian highschool “Taras Shevchenko” that is used in training of the futures teachers were described in this publications. Some examples of this using in educational activity of students of this school are enumerating.

ОСОБЛИВОСТІ ПРОЯВУ ЛИХОСЛІВ'Я У СІМЕЙНОМУ КОЛІ: ПСИХОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ.

Сім'я вважається найбільшою та найпершою вихователською підростаючих поколінь за всіх часів й у всіх народів, невтомною плекальницею високої духовності та гуманізму. Злет дитини до осягнення розуму, духовності та моралі відбувається на основі засвоєння рідної мови, насамперед, у батьківській сім'ї. На жаль, доводиться констатувати той факт, що у багатьох сім'ях забувають про це: поширеною є звичка розмовляти один з одним із використанням лихослів'їв. Ці батьки не розуміють того, що саме вони нівечать мову своїх дітей, закріплюючи у них звичку до лихослів'я.

У зв'язку із актуальністю цієї проблеми як для психології виховання, так і для педагогіки, нами проведено психолого – педагогічне дослідження метою якого було виявити вирази, що вживаються в якості образ у середовищі учнів, вчителів і батьків, з'ясувати ставлення респондентів до даного явища, емоційний стан дитини після того, як на неї "впливали" такими словами. Нас, як дослідників, цікавили випадки застосування "лихих" слів в якості прийому регуляції поведінки учнів і те, наскільки вони є ефективними, ситуації в сім'ї і школі, що провокували прояви лихослів'їв і як часто учні і вчителі у школі лихословлять. Досліджуваними були учні 8-11 класів (200), їх батьки (200), та вчителі (200). У даному викладі зупинимось на особливостях прояву лихослів'їв в сім'ї та у середовищі учнів.

Як відомо, первинна соціалізація людини відбувається у батьківській родині. Великою мірою її якість буде залежати від наявності позитивних емоційних зв'язків між дорослими і дітьми. Негативна ситуація складається там, де дорослі байдуже, а то й жорстоко ставляться до дітей. Жорстокість може проявлятися не лише фізично, але й на вербальному рівні (емоційна жорстокість), що пов'язано з уживанням лихослів'їв на адресу дітей. При проведенні опитування ми цікавилися, насамперед, тим, які лихослів'я чують діти на свою адресу від батьків.

Аналізуючи відповіді учнів на запитання анкети ("Якими лихослів'ями тебе можуть образити батьки?", "З якими батьківськими словами, зверненнями до тебе, ти не можеш миритися?", "Якби ти був батьком, то якими б словами не ображав свою дитину?"), ми отримали

наступні результати. Так, 66% опитаних дітей відверто відповіли, що зазнають словесних образ від батьків. Були відповіді і такого змісту: "Мені соромно про це писати". Деякі учні не відповіли на ці запитання. Проте, 14% опитаних дітей категорично зауважили, що батьки не ображають їх словами. Однак, лише 48% проанкетованих батьків відповіли, що лихословлять до дітей.

Слів, якими батьки ображають дітей, дуже багато. Це лихослів'я як за формою, так і за змістом. Зустрічаються слова, які просто висміюють і принижують дитину. Найгіршим і найобразливішим для дітей є те, що "до них матюкаються". І це непоодинокі зізнання. Так, до дівчат батьки можуть звертатися навіть такими словами, як "курва", "сука", "шльондра", "проститутка" і т. ін. Найчастіше дітей ображають словами, що принижують їх інтелектуальні здібності. Досить часто батьки "проклинають" своїх дітей. Отриманий фактичний матеріал можна розбити на умовні групи, які мають свою специфіку, пов'язану з виховною функцією батьків і віком дітей:

- невихованість, неслухняність ("безсовісний", "брехун", "егоїст", "неряха", "грязнуля", "неандерталець" тощо);
- приниження розумове ("дурний як пень", "безголовий пеньок", "неук", "безтолоч", "балбес", "бовдур", "йолоп", "дубина", "тупиця", "двійочник" та ін.);
- приниження тілесні ("недоросток", "недомірок", "здоровило" тощо);
- сексуальні порівняння ("шлюха", "гуляща", "вулична", "курва", "сука", "пройда", "онаніст" та ін.);
- непридатність до роботи ("ледащо", "нездара", "нероба", "розтяпа", "безхребетне", "безруке", "каліка" та ін.);
- невдячність ("дармоїд", "нахлібник", "утриманець", "паразит", "трутень", "невдячний" та ін.);
- приниження через екскреторні порівняння ("гімняр", "засранець", "сцикун", "шмаркач" та ін.);
- психопатологічні порівняння ("дебіл", "ідіот", "неповноцінний", "ненормальний");
- інфекційні порівняння ("зараза", "мікроба", "холера" та ін.);
- натальні приниження ("виродок", "байстрюк", "помилка природи", "недоносок" та ін.);
- звинувачення в мучительстві ("вампір", "кровопивця" тощо);
- демонологічні приниження ("чортяка", "біс", "чорти б тебе взяли" та ін.);

– знецінення загальне (“нешастя”, “невдаха”, “непотріб”, “виродок”, “гниль”, “гидота”, “сволота” та ін.);

Батьки також вдаються до “лихих побажань” своїм дітям (“шлях би тебе трафив”, “щоб ти здохла” та ін.). Досить популярними у спілкуванні батьків з дітьми є також “тваринні” лихослів'я, а нерідко й нецензурні вирази. Учні вважають лихослів'ями безпідставні звинувачення, а також випадки, коли інформацію, яку вони розповіли батькам у довірливій розмові, останні використовують негідним чином (Дівчина розповіла матері про своє перше кохання, а та під гарячу руку обізвала її шльондрою). Після таких випадків, за словами дітей, батьки втрачають довіру назавжди.

Отже, слів, що кривдять дитину, батьки вживають багато і вони є різноманітними. Часте вживання таких слів може призвести до емоційної депривації. Такі форми батьківського спілкування не можуть породити у дітей почуття любові і поваги, відчуття безпеки та самоцінності. Іноді лихослів'я можуть стати пророцтвами: дитина починає поводити себе відповідно до образу, який створюється у неї її батьками.

Проте наведені вище лихослів'я є не найгіршим з того, що говорять до дітей батьки. Ще більшого занепокоєння викликають такі дитячі зізнання: “Мені соромно називати тебе своєю дитиною” (така відповідь зустрічалась у різних класах різних шкіл міста), “Я жалкую, що ти мій син”, “Як ми могли народити таку каліку, як ти”, “Ти – не наша дочка”, “Ти весь час деградуєш все більше і більше. Ти – найгірший у нашій родині”, “Додому можеш не вертатися. Йди і не приходь”, “Я тебе вб'ю”, “Краще б я тебе не народила”, “Здохла б як була мала”. Та “перемогла” усіх мама, яка часто говорить до дочки такі слова: “Ти близька до недорозвинутої. Бог тобі суддя. Йди від мене. Я хочу щоб цей вечір був останнім, коли я тебе бачила”.

Особливістю таких батьківських висловлювань є те, що формально – це не лихослів'я. Однак, за своїм впливом на емоційний стан дитини, за наявністю реально спричиненої шкоди психіці дитини – це лихослів'я. Такі інвективні форми зачіпають глибини дитячої душі, утруднюють формування суб'єктного ядра особистості, актуалізацію притаманних їй “субстанціальних інтуїцій” [7, с. 251- 253]. Зокрема, нами були виділені такі найбільш поширені серед батьків класифікаційні групи “лихослів'їв”, як:

- “екзистенціальні”: “Здохла б, як була мала”, “Я тебе вб'ю”, “Краще б я тебе не народила” тощо;

- “потенційні”: “В твоїй голові стільки ж розуму, як у молодшої сестри в задниці”, “Ти виростеш таким же дурним (ледарем, п'яницею), як твій тато”, “Маєш дві ліві руки та й ті не з того місця ростуть”, “Таке тупе треба все життя за руку водити” тощо;

- “рефлексивні”: “Застав дурне Богу молитися, то воно і лоба розіб'є”, “Писала писака, що не розбере й собака”, “Робить, як мокре горить” тощо.

Таких лихих висловлювань можна навести чимало. Усе залежить від наявної “виховної” ситуації і фантазії “вихователя”.

Порівняння лихослів'їв з фізичним покаранням дозволяє зробити припущення про те, що застосування лихослів'їв у якості “виховного впливу” є не менш сильним методом регулювання поведінки, ніж фізичне покарання, а часом і сильнішим: “Вибили і забули, а образливі слова в душі залишаються надовго”. Батьки ж, відповідаючи на запитання: “Якщо діти потрапляють Вам під “гарячу” руку, то якими словами Ви можете їх образити?” були менш відвертими. З відповідями їх дітей співпадають такі образи: “турок”, “баран”, “сволоч”, “скотина”, “придурок”, “дебіл”, “непослух”, “поросся”, “ідіот”, “дурник”, “зараза”, “свиня”, “гадость”, “ледацюга”, “дівка”, “обманщик”, “брехун”, “паразит”, “непотріб”, “балаболка”.

Дев'ять відсотків батьків з числа проанкетованих зізнались, що можуть до дитини вживати нецензурні слова. 58% проанкетованих батьків зазначають, що їхнє сімейне оточення є таким, що лихословить. Учениця 10-го класу зазначила: “В селі у мене є племінник. Батьки і дядьки в його присутності вживають дуже погані слова. І він уже змалку говорить те, що я і в своєму віці не сказала б”.

Якісний аналіз учнівських і батьківських анкет дозволяє зробити висновок, що сім'я є тим місцем, де дитина найперше вчиться лихословити. Більше того, активне вживання дорослими лихослів'їв у сім'ї знижують поріг чутливості до лихослів'їв у дитини – деякі з цих слів стають буденними і звичними. Наочно це твердження можна проілюструвати відповіддю на запитання анкети учениці 10-го класу: “Мене словами не ображають. Мені мама (чи батько) ще ніколи не сказали слова гіршого ніж “курва ж твоя мати”, або “ти – змія”.

Визнаючи факт існування батьківського лихослів'я стосовно себе, діти, в той же час, у більшості випадків виправдовують батьків. Але при цьому зауважують, що до своїх дітей лихословити не будуть, а будуть їх виховувати правильно, по-справжньому.

Опитані батьки не зовсім точно уявляють масштаби поширення лихослів'я серед дітей. Так, 38% батьків вважають, що їх діти взагалі не лихословлять. Показовим є і те, що найпоширенішим “виховним” впливом є сварка і побиття, до яких вдаються близько 70% батьків.

Більшість батьків лихословить до дітей, застосовуючи брудну лайку у їх присутності, хоча вважають, що лихословити дитина вчиться на вулиці. Лише 16% батьків вважають, що до цього причетна сім'я. Даний факт говорить про недостатнє самоусвідомлення своєї поведінки і відповідальності батьками. Отриманий емпіричний матеріал свідчить, що проблема лихослів'я (мовної інвективізації) серед дітей має, насамперед, сімейні корені.

Оскільки лихослів'я з боку батьків до дитини реально існуючий факт і нами виявлено основні прояви таких висловлювань, то правомірно говорити і про наявність ситуацій у взаємодії дітей і батьків, що провокують ці прояви. За допомогою методів опитувань (усне і письмове) ми намагались з'ясувати ці ситуації. Учні відповіли на питання: “Які твої дії викликають лихослів'я у батьків?” і “Які дії батьків викликають у тебе бажання сказати образливе (погане) слово?” Щодо першого запитання думка учнів виявилась такою: 1) погана поведінка і непокора; 2) невиконання батьківських прохань і наказів; 3) грубість і неповага до старших (грубий тон, хамство, лихослів'я); 4) довгі прогулянки і пізнє повернення додому; 5) не готування уроків, погані оцінки; 6) паління; 7) випивка; 8) лінощі і незібраність; 9) вимоги більшої самостійності; 10) говорити правду; 11) через гроші.

Відповіді учнів не виходять за рамки типових проблем становлення і соціалізації особистості і для їх вирішення є інші більш дієві методи. Відповіді батьків на запитання: “Які дії дітей викликають у Вас лихослів'я?” за частотою повторів ми прорангували наступним чином:

1. Погана поведінка: неслухняність, істеричний крик, знущання над тваринами, дії, що шкодять здоров'ю, зневага і навмисне дратування, агресивність, лихослів'я, неповага до батьків, грубість.

2. Впертість, капризність, непоступливість.

3. Несерйозне ставлення до школи.

4. Відмова допомогти (невиконання своїх домашніх обов'язків).

Отже, основними провокуючими ситуаціями стосовно лихослів'я у взаємостунках дітей і батьків є невихованість дітей. Близько 70% батьків намагаються виховувати своїх дітей репресивними

методами (лупцювання і лихослів'я), які не вчать як себе поводити, а лише принижують гідність. Батьківське лихослів'я у цих ситуаціях - не виховний засіб, а просто реакція на неадекватну поведінку. Такі взаємостунки вписуються у відому схему S — R. Можливо у дітей погана поведінка через те, що їх, як правило, не виховували, а лише реагували на їхню поведінку від ситуації до ситуації. Основні шкільні проблемні ситуації (погана підготовка до уроку і погана поведінка на уроці) приводом до лихослів'я стають у другу чергу. В учнів погані оцінки за частотою повторів на п'ятому місці, а у батьків на третьому, а про погану поведінку на уроці взагалі не згадується.

Батьками не названі ситуації, що пов'язані із випивкою і палінням. Очевидно вони не хочуть зізнаватись у наявності таких проблем у дітей шкільного віку навіть при анонімному опитуванні. При проведенні групових бесід ці ситуації тим більше не згадувались.

Щодо другого запитання (“Які дії батьків викликають у тебе бажання сказати образливе (погане) слово?”) відповіді дітей ми прорангували наступним чином.

1. Виховання криком і грубістю, крики ні за що, даремні звинувачення, некультурна поведінка.

2. Ситуації, що пов'язані з віковими особливостями (почуттям дорослості): нерозуміння душевного стану, не дозволяють приймати самостійних рішень, контролюють кожен крок, ставляться як до малої дитини, втручання в особисті справи.

3. Неповага до особистості дитини: образи і приниження гідності, неврахування думки дитини.

4. Не пускають гуляти.

5. Примушують працювати.

У бесідах після обговорення результатів опитування, учні знову ж таки наголошували, що їх найбільше дратує нестриманість батьків, невміння керувати своїм психічним станом, наявність таких же поганих звичок, як і у них, тобто констатували наявність розбіжності між словами і діями батьків. Один із учнів 10-го класу зауважив, що свою дитину він буде виховувати по-справжньому, а не постійно кричати. Однокласниця цього юнака висловила так: “Я хотіла б виховати своїх дітей із розумінням, що в житті найгірше – образа друзів і батьків. Я ніколи не ображу їх, адже це будуть маленькі частинки мене, а я себе люблю.” Учні зауважували, що силові методи впливу ображають їхню гідність і це нестерпно, адже вони теж люди. Одноставною була думка про те, що, обзиваючи дитину, дорослі

принижують її і згодом в неї розвивається впевненість, що вона “насправді дебільна чи тупа”. Висловлюючи доволі зрілі судження щодо виховання, учні незріло висловлювались щодо своєї позиції в сім'ї. Так, вони не вважають своїм обов'язком допомагати батькам у домашніх справах, прибирати за собою тому, що все це не їхнє, чуже. Такі зізнання поряд із несерйозним ставленням до навчання (навіть у випускників зустрічались в анкетах примітивні орфографічні помилки, не говорячи вже про пунктуаційні) свідчать про наявність дефіциту у суб'єктному розвитку учнів. Лихослів'я з боку значимого дорослого на адресу дитини лише ускладнює ситуацію і поглиблює уже наявний дефіцит.

Батькам цих же учнів було запропоновано аналогічне запитання: “Які Ваші дії викликають лихослів'я у дітей?” Всі можливі відповіді ми згрупували наступним чином.

1. Несправедливе ставлення (безпідставні покарання і звинувачення, недотримання слова, відмова у проханні).

2. Агресивні дії (крик, побиття).

3. Нерозуміння дитини (недовіра, постійний нагляд, надмірна вимогливість, нав'язування своєї думки, невміння вислухати).

4. Коли дитину заставляли робити те, чого вона не хоче; дії, що не співпадають із бажанням дітей.

Загалом ситуації, перераховані батьками, співпадають із тими, що навели учні. Різниця – лише у формулюванні. Отже, у сім'ї лихослів'я найчастіше лунає до дітей через погану поведінку і непокору, невиконання батьківських прохань і наказів, грубість і неповагу до старших, тобто через невихованість дітей. Діти ж зазначали, що батьки часто виховують їх агресивним ставленням, бувають до них несправедливими, не поважають їх як особистість і це їх також провокує на лихослів'я.

Якщо у відповідь на образі однолітків дівчина чи хлопець мають змогу висловити свій протест, принаймні відповісти тим самим, то зовсім інша ситуація складається при інвективній (“*Инвектива* [лат. *invectiva oratio* – лайлива мова] – різкий викривальний виступ проти когось-небудь, чого-небудь; образлива промова, лайка, випад”) взаємодії дорослого і дитини. Дитина, отримавши на свою адресу “лихі” слова з боку дорослого, як правило, не може захистити себе і навряд чи може відповісти тим самим, особливо якщо ці дорослі є значущими для неї людьми (батьки, старші рідні, вчителі). Образа і злість залишається всередині, або ж переноситься на тих, хто слабший.

Найбільш негативний вплив на емоційний стан дитини мають словесні образи з боку батьків. Висловлювання учнів ще раз доводять той факт, що перед гнівом і несправедливістю батьків дитина є безсилою. Як правило, грубі слова викликають приниження, смуток і пригнічення. Негативне переживання ще більше зростає від того, що вони не можуть відповісти тим самим. Діти зауважували, що такий стан у них залишається надовго і було б добре, якби помінятися з батьками місцями, щоб помститися. Одна з учениць відповіла, що у неї з'являється відчуття, що вона нікому не потрібна, що її “купили”. Коли до дітей лихословлять батьки, то у деякого з них виникає почуття, що проти них увесь світ. Надзвичайно сильно ображають дітей нецензурні лихослів'я. У таких випадках деякі діти, за їх висловами іноді “хочуть втекти з дому”, або навіть “вбити себе”. Через негативні почуття виникає бажання нагрубити, сказати ще гірше. Деякі відповіді були надзвичайно емоційними. Наприклад: “Стан за хвилину до кінця світу”. “Мама мене обізвала і майже всю ніч я проплакала, мене ніби щось давило, я не могла спати. Краще було б витримати фізичне покарання”. Український психолог І. Сікорський зазначав: “Моральне страждання виснажує мозок набагато сильніше, ніж страждання фізичне. Справді, клінічні спостереження показують, що якщо для послаблення фізичного болю потрібна певна доза наркотичного засобу, то для полегшення душевного болю для деякого забуття потрібна доза набагато більша. Очевидно, що душевний біль є важчим, ніж фізичний” [4, с. 116-117].

Не дивлячись на те, що загалом діти виправдовують поведінку батьків, у 20 % опитаних учнів з'являються агресивні почуття, бажання помститися, заподіяти ту ж шкоду, навіть вдарити: “Я його вб'ю, відімшу, відірвусь на когось”. Ніхто з учнів не висловив думки про те, що лихослів'я – той засіб, який є виправданим у певній ситуації і змінює їх поведінку на краще.

В процесі обговорення результатів анкетувань практично у кожному класі були випадки, коли учні піднімали цю проблему в індивідуальному плані, у зв'язку з частими образами на свою адресу з боку своїх батьків. Їхня думка про своїх батьків зводилась до того, що вони не вміють виховувати, байдужі до дітей, зайняті лише своїми проблемами. І їх вже нічим не змieniш. Тих батьків, які надто часто живляють грубі слова до своїх дітей, учні називали моральними садистами. Л. Виготський наголошував, що: “Покарання ставить у важке становище як вихователя, так і вихованця. Ні любов, ні повага,

ні довіра не можуть бути збереженими між тим, хто карає і покараним... Покарання – засіб грубого механічного впливу і навчас, у кращому випадку, тільки доброчесності підкорення, лише одному моральному правилу – уникати неприємностей” [1, с. 265-266]. Відповіді дітей про свій емоційний стан після лихослів'я свідчить про те, що в дітей формується почуття відчуженості до своїх батьків. Можливо саме тому, що їх ображають “лихими” словами, вони вважають себе чужими у рідній домівці. Як зазначають В. Панок і Ю. Коврижник, подібне хибне вербальне поводження з дитиною так само, як і фізичне пошкодження, може калічити та інвалідизувати дитину емоційно, поведінково та інтелектуально [6; 21]. Слід наголосити, що 1,5% опитаних учнів лихослів'я з боку батьків стосовно себе розцінюють як такі, що викликають думки про самогубство. І це факт дуже тривожний.

У зв'язку із вищесказаним актуальною є думка Б. Скіннера. Він вважав, що люди обдурюють себе, думаючи, що покарання є ефективним. Він упевнений, що покарання не має стійкого ефекту; надмірно суворе покарання може припинити небажану поведінку, але вона знову буде поновлена, коли покарання буде віддалено. Покарання вказує лише на те, чого людина не повинна робити, але не розкриває як слід чинити. Покарання може дати швидкий, але не довготривалий ефект. Тому покарання швидко входить у звичку того, хто карає, але не має довготривалого впливу на того, хто провинився. [5]. Тобто, наголошується на двосторонньому негативному впливі лихослів'я як на вихователя, так і на вихованця.

Оскільки наше дослідження виявило, що найбільш провокуючими ситуаціями щодо лихослів'їв на адресу дитини з боку дорослого є погане навчання і поведінка, то закономірно виникає питання: “Чи такий вплив на дитину є ефективним, щодо покращення навчання і поведінки?”

Учні відповідали на запитання: “Коли ти погано поводишся і дорослий робить тобі грубе й образливе зауваження, то чи змінює це твоє навчання і поведінку на краще?” У кількісному співвідношенні одержано такий результат:

- 56.6 % учнів відповіли, що таке зауваження нічого не змінює, а лише викликає бажання зробити навпаки;
- 18 % учнів відповіли, що позитивні зміни іноді відбуваються;
- 24 % зазначили, що позитивні зміни відбуваються завжди.

Ці цифри засвідчують, що ККД лихослів'я з виховною метою є достатньо низьким. Також учні зазначили наступне. Лихослів'я нічого не змінюють у поведінці тому, що мовляться з метою образи і до них вже звикли. Свій емоційний стан учні описують так: “Я починаю ненавидіти дорослих”, “Мене це ще більше роздрознює”, “Дорослі повинні заохочувати, а не лихословити”, “Відпадає будь-яке бажання вчитись. Хочеться стати саме такою, як вони говорять, тоді я хоча б буду знати за що мене ображають”, “Хочу відповісти тими ж словами”.

Загалом лихослів'я у більшості ситуацій, про які розповідали діти, злить, пригнічує, породжує вороже ставлення до вчителя і до навчання. Кількісні підрахунки ефективності інвективного впливу на негативну поведінку учня і якісний аналіз відповідей старшокласників виявив наступну особливість: близько 80% учнів сприймають лихослів'я дорослого (особливо вчителя) як вияв агресії, тобто як агресивне лихослів'я, яке викликає в більшій частині стан фрустраційної агресії.

У дослідженні виявлено те, що батьки, а також вчителі дозволяють собі нецензурну лайку на адресу дитини. Вони не усвідомлюють того, що таке “виховання” може призвести до глибокої емоційної травми дитини, психологічного відчуження. І не тільки. Оскільки нецензурна лайка нерідко зачіпає сексуальну тему, а діти сприймають такі лихослів'я у буквальному розумінні, то це здійснює негативний вплив на їх статеву соціалізацію, може навіяти небажану статеворольову і сексуальну поведінку. Це підтверджує встановлений у дослідженні факт. Юнаки означували свою стать в анкеті по-різному: хлопчик, хлопець, чоловік, мужчина, пацан, стать чоловіча. Дівчата, як правило, зазначали: дівчинка, дівчина. На нашу думку, ці підписи певною мірою характеризують статеву ідентифікацію та очікуване ставлення дітей. Більшість старшокласниць сприймає себе, як дівчинку і дівчину (тендітну, ніжну особу) на протизагу батьківському – “шльондра” або вчительському – “сучка”. Можна лише уявити, якої сили внутрішній конфлікт у дитини викликають такі слова дорослих? Як зазначає Т. Говорун [2, с. 34], сексуальність як сфера психічного життя у свідомості більшості дітей і підлітків означена негативним знаком. Як правило – це сором, щось негідне, низьке у поведінці людини, а не виявлення вищих почуттів. Пояснення функцій тіла, особливо тих, що пов'язані з репродукцією, мають негативне забарвлення, висміюються, приховуються, не поважаються школярами. Ми ж

вважаємо, що неабияке значення на формування такого ставлення до сексуальності має поширеність сексуальної інвективної лексики у найближчому соціальному оточенні школяра, використання нецензурних лихослів'їв на адресу дитини і в міжособистісному спілкуванні школярів.

Як наслідок впливу таких зразків батьківського мовлення практично 96% учнів використовують лихослів'я. Із числа опитаних лише два учні зазначили, що вони “не лаються ні за яких обставин”. Деякі відповіді на питання (“Чи бувають такі ситуації у яких ти лихословиш?”) виявляють ставлення до лихослів'я: школярі писали “намагаюся не лихословити”.

Учні вважають, що лихословлять через роздратованість, невдачі, злість. Дуже часто лихослів'ям відповідають на образ. Отже, перш за все учні використовують агресивні і фрустраційні лихослів'я. За нашими спостереженнями, підставою для лихослів'я можуть слугувати й інші власне психологічні та соціально-психологічні чинники. Так, дехто із старшокласників може лихословити, щоб про демонструвати свою дорослість, або належність до кола “крутих”, яким усе дозволено. Інші вживають “лихі” слова, щоб розрядитися, повернути до себе увагу, або кепкують у такий спосіб. Лихослів'я часто виступає як своєрідний пароль, що дозволяє бути прийнятим до компанії. У цих ситуаціях використовується інструментальне лихослів'я.

Нас цікавило в дослідженні те, наскільки поширено лихослів'я у старших класах школи і які з “лихих” слів є найбільш уживаними. Підрахунки виявили, що практично 55% старшокласників вживають у своїй мові грубу лайку. Однак, реальний відсоток може бути й вищим тому, що 7% дітей взагалі не відповіли на це запитання, хоча визнали, що лихословлять. Дехто з дітей не уточняв, які саме лихослів'я він вживає. Хлопці удвічі частіше за дівчат наводили приклади нецензурних лихослів'їв. Як правило, ці ж слова використовують і дівчата, що дозволяють собі грубо лихословити. При проведенні групових та індивідуальних бесід виявилось: у ситуації гострої конфліктної суперечки, коли відбувається з'ясування стосунків, більшість дівчат використовує весь репертуар брутальної інвективи, не відстаючи від хлопців. Найбільш розповсюдженим лихослів'ям серед учнів є слово “дурень” і такі його похідні: “придурок”, “дурепа”, “дурка”, “дурачок”, “дурак”. Можливо, це пояснюється тим, що у школі основним критерієм виступає саме інтелектуальність. Отже, знецінюючи цю психологічну здатність в стінах школи, досить легко досягти бажаного

результату, тобто образити, помститися, зачепити за живе. До речі, німецькі вчителі й учні, за свідченням дослідників, у три рази частіше, ніж решта населення, вживають лихослів'я, які говорять про нерозумність опонента [3, с. 54]. Напевно, саме орієнтація учнів на “інтелектуальні” лихослів'я є наслідком батьківської та вчительської інвективної лексики, в якій переважає критерій “розумний-дурний”.

При якісному аналізі лихослів'їв виявився цікавий факт – деякі слова молодіжного сленгу учні також вважають лихослів'ями. Наприклад, такі відомі вирази, як: “От блін!”, “Задовбав!”, – не мають за мету образити когось. Це слова-паразити, або ж “експлетиви” – слова, що втратили своє первинне значення і перетворилися у слова-вибухи. Схоже, що без цих слів деякі учні не можуть адекватно передати своє ставлення до світу, свій емоційний стан тощо. Спостереження за спілкуванням учнів під час перерв виявило, що найчастіше у експлетивній функції використовуються нецензурні лихослів'я.

Аналіз лихослів'їв, які вживаються у комунікативній взаємодії старшими школярами, дозволяє розподілити їх у наступні, умовно виділені групи:

- тіло і зовнішність (“каліка”, “урод”, “косий”, “рижий”, “кривий”, “дистрофік” тощо);
- розум (“дурень”, “придурок” тощо);
- темперамент (“тормоз”, “гальмо”, “електровіник” та ін.);
- характер (“странний”, “лох”, “слабий”, “клин”, “штурпак”, “лопух”, “ручник” та ін.);
- психопатологія (“ідіот”, “дебіл”, “кретин”, “болван”, “псих”, “психічно хворий”, “шизик”, “дегенерат”, “хворий на голову”, “ненормальний” та ін.);
- національність (“чукча”, “молдаван”, “жид яра”, “чурка” та ін.);
- тваринний світ (“козел”, “корова”, “свиня”, “баран”, “мавпа”, “скотина”, “бидло” та ін.);
- кримінал (“фуфло”, “падро”, “параша”, “канай звідси” та ін.);
- соціальний статус (“чмо”, “шестірка”, “бомж”, “дикий”, ін.);
- різноманітні нецензурні висловлювання, брутальна лайка.

Окрім того, у лексиці старшокласників широко використовуються “лихі” побажання і наміри (“сплюнься в тюбик”, “пішов у пень”, “штотхай вагони”, “йди втопись”, “пасть замаж”, “засохни”, “вб'ю” та ін.). Навіть звичайні імена у формі знецінюючих висловлювань можуть служити лихослів'ями (“Дунька”, “Вася” тощо).

Виявлено таку особливість вживання агресивних лихослів'їв у середовищі школярів: а) використання агресивних лихослів'їв як засобу виявлення ворожого ставлення; б) використання агресивних лихослів'їв без наявних ворожих почуттів (наприклад, школяр можуть дражнити і обзивати через незвичне прізвище або зовнішній вигляд).

Найчастіше лихослів'я лунають під час перерв і після уроків, коли учні йдуть додому. Найбільш "сприятливими" для вживання лихослів'їв, за словами учнів і вчителів, є уроки фізкультури і трудового навчання. Типовими формами, до яких вдаються лихослови, виступають іронічні та саркастичні зауваження, невігідні порівняння, обзивання, дражніння, плітки, наклепи та ін. Зразки саме такого спілкування учні часто – густо отримують у батьківській сім'ї. Ми розуміємо, що сім'я не єдиний чинник, який сприяє засвоєнню лихослів'я у мовленні підростаючого покоління. Деструктивний вплив здійснюють ЗМІ, неформальне спілкування у колі однолітків, перехожі на вулиці, що лихословлять, тощо. Однак, отримані в нашому дослідженні емпіричні факти свідчать про те, що проблема "сімейного" лихослів'я набуває серйозного окреслення.

На нашу думку, сьогодні, на етапі пошуку та розробки нових моделей виховання підростаючого покоління, слід не заплушувати очі на реальні проблеми мовленнєвої поведінки у сім'ї та школі, а спробувати віднайти шляхи її суттєвого поліпшення. Тому, можливо, не чекаючи спеціальних вказівок, уже сьогодні усім нашим психолого-педагогічним загалом слід розпочати викорінювати лихослів'я, насамперед у сім'ї та школі, починаючи із себе і своїх дітей.

1. Выготский Л. Педагогическая психология. — М., 1996. — С. 265-266.
2. Вихователю про психологію та педагогіку сексуального розвитку дитини: Науково – методичний збірник / За ред. Т. Говорун – К.: Інститут змісту та методів навчання, 1996. – С. 34.
3. Жельвис В. Поле брани. Сквернословие как актуальная проблема. – М.: Ладомир, 1997.
4. Сикорский И. Сборник научно – литературных статей по вопросам общественной психологии, воспитания и нервно – психической гигиены. – Харьков, 1900. – С. 116 – 117.
5. Скиннер Б. Оперантное научение / История зарубежной психологии. 30 – 60 годы XX века. – М., 1986.

6. Скривджені діти. Аналіз проблеми. / За редакцією В. Панка. – Київ: Ніка – Центр, 1997. – С. 19 – 20.
7. Татенко В. Психология в субъектном измерении: Монография. – К.: Видавничий центр "Просвіта", 1996. – 404 с.

The article studies specials of demonstration ribaldry in the family. The author pays special attention to analyzing influence of parental ribaldry at forming a habit to talk smut in children.

ЗМІСТ

Ступарик Богдан			
Вступне слово	3		
Бардінов Андрій			
Підготовка молоді жіночої статі до родинного життя	5		
Бардінова Валентина, Дробиного Лариса			
Єдність біологічного і соціального факторів у формуванні культури статевих відносин дітей	10		
Біла Олена			
Фахова підготовка соціального педагога до роботи з батьками	13		
Денисенко Ірина			
Основні напрямки зміцнення сучасної української студентської родини в контексті теорії соціального конфлікту	18		
Ковальчук Людмила			
Система родинного виховання дітей у педагогічній спадщині А. Макаренка	22		
Ковбас Богдан			
Родинне виховання дітей в Галичині (1918-1939 роки)	33		
Кухаренко Світлана, Бевз Галина			
Статеве виховання дітей з депривацією батьківського впливу	42		
Кушнірик Надія, Облогіна Наталія			
Пестувальне мистецтво українців – основа розвитку емпатії особистості	49		
Круль Лариса, Марчук Ганна			
Підготовка майбутніх батьків до родинного життя – найважливіше завдання сучасної науки сімейного виховання	53		
Луценко Ірина			
Традиції українського родинного спілкування як фактор комунікативно-мовленнєвого розвитку дошкільника	56		
Максименко Наталія, Салига Наталія			
Програма “Нова українська родина” – складова моделі самовідтворення нації	63		
		Машовець Марина	
		Підготовка майбутніх вихователів до реалізації співпраці з родинними дітьми дошкільного віку	67
		Михайлишин Романа	
		Створення “батьківських кружків” – важливий фактор співпраці школи з батьками в педагогічній спадщині Івана Ющишина	74
		Недільський Степан, Расевич Роман	
		Сім’я та участь дітей у діяльності тимчасових громадських об’єднань молоді	77
		Прокопенко Микола	
		Становище української сім’ї у першій половині ХХ століття	81
		Русин Галина	
		Деякі особливості виховання дітей у лемківській сім’ї	86
		Тимків Лідія	
		Вплив сім’ї на формування індивідуально-типологічних властивостей особистості	91
		Ткачук Ореста, Блазун Наталія	
		Вплив взаємовідносин батьків на формування особистості дитини	98
		Ткачук Орися, Костів Володимир	
		Умови ефективного застосування тактичних принципів методики контактної взаємодії у відносинах вчителів і батьків	102
		Трубавіна Ірина	
		Діти з особливими потребами: реалізація права на сімейні стосунки	108
		Ферцяді Маріан	
		Методи виховання готовності майбутніх педагогів до родинного життя (на прикладі українського ліцею ім. Тараса Шевченка, Румунія)	118
		Широкоградюк Лілія, Хмурич Роман	
		Особливості прояву лихослів’я у сімейному колі: психологічний аспект	124

Міністерство освіти і науки України
Прикарпатський університет імені Василя Стефаника
Науково-методичний центр “Надія”
(Центр досліджень проблем неповних сімей
і бездоглядності дітей)

Сучасна родина в системі самовідтворення української нації: Матеріали науково-практичної конференції, м. Івано-Франківськ, 15 червня 2001 року / За заг. ред. чл.-кор. АПН України, проф. Б. Ступарика – Івано-Франківськ: Плай, 2002. – 140 с.

Технічний редактор О. Бойчук
Комп’ютерна верстка: Л. Курівчак
Набір: Л. Фуштей

Здано до набору 3.12. 2001 р. Підп. до друку 21.12.2001 р.
Формат 60x84x16. Папір офсетн. Гарнітура “Times New Roman”.
Ум. друк. арк. 8.67. Видавн. арк. 8.75. Тираж 300 прим.
(попередній тираж 100 прим.)

Друкарня видавництва “Плай” Прикарпатського університету.
76000, Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 57, тел. 59-60-51.

НБ ПНУС

663447

НБ ПНУС

663447